

RAPPORT

LÄNSSTYRELSENS RAPPORTSERIE
ISSN 1103-8209, Rapportår 2016

Vattenanknutna kulturmiljöer vid Aggaån/Kårestadsån



Rapportår 2016

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Aggaån/Kårestadsån

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Kronobergs län, 351 86 Växjö.

Dnr: 436-4700-16

Författare/Kontaktperson: Jenny Brantestad och Jon Almcrantz

Foto: Om referens ej anges är fotografierna tagna av författarna

Kartproduktion: Jon Almcrantz

Layout: Länsstyrelsen i Kronoberg

ISSN: 1103-8209

Länsstyrelsens rapporter: www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/publikationer

FÖRORD

Rapporten har tagits fram av Jenny Brantestad, byggnadsantikvarie och Jon Almcrantz, arkeolog vid Länsstyrelsen i Blekinge län i samverkan med Länsstyrelsen i Kronobergs län och Länsstyrelsen i Skåne län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt* (SÖVD). Jon Almcrantz har gjort kartbilagorna till rapporten. Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet. Rapporten ska ses som ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag och inte som en beslutande handling med vedertagna yttranden. Där fornlämningar berörs ska det observeras att eventuella ingrepp ska prövas enligt kulturmiljölagens (KML) 2 kapitel genom ett separat samråd enligt 10§ 2 kap KML med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Rapporten har tagits fram för att öka kunskapen kring kulturmiljöer nära vattendrag. I samband med vattenvårdande åtgärder riskerar miljöer med kulturhistoriska värden att påverkas negativt. De naturliga förutsättningarna och människans påverkan har skapat unika kulturmiljöer av varierande funktion och ålder vid Aggaån/Kårestadsån. Detta har givit ett varierat kulturlandskap med historiskt djup med hög betydelse för förståelsen av det förflutna. För att bevara, använda och utveckla dessa miljöer krävs ökad kunskap och dokumentation av vattnets kulturhistoriska betydelse.

Fotografier som anges utan referens är tagna av författarna.

Synpunkter på rapporten har lämnats av:

Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog vid Länsstyrelsen i Blekinge län

INNEHÅLL

Förord	3
Inledning.....	9
Rapportens upplägg	9
Metod och material	10
Kulturhistorisk värdering	10
Mörrumsåns avrinningsområde, Haro 86.....	14
Kårestadsåns utpekade kulturmiljöer	15
1.Högnalövs kvarn	16
Historik	17
Beskrivning av miljön	17
Kulturhistorisk värdering	18
Förslag till kulturmiljöhänsyn	19
Bilder av miljön 2016.....	20
Historiska dokument, kartor och bilder.....	25
Kartbilaga Högnalövs kvarn	27
2.Skye kvarn	28
Historik	29
Beskrivning av miljön	29
Kulturhistorisk värdering	29
Förslag till kulturmiljöhänsyn	30
Bilder av miljön 2016.....	31
Historiska dokument, kartor och bilder.....	33
Kartbilaga Skye kvarn.....	34
3.Brändekvarn.....	35
Historik	36
Beskrivning av miljön	36
Kulturhistorisk värdering	37
Förslag till kulturmiljöhänsyn	38
Bilder av miljön 2016.....	39
Historiska dokument, kartor och bilder.....	46
Kartbilaga Brändekvarn.....	48
4.Hanefors kraftverk	49

Historik.....	50
Beskrivning av miljön.....	51
Kulturhistorisk värdering.....	52
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	53
Bilder av miljön 2016.....	54
Historiska dokument, kartor och bilder.....	61
kartbilaga Hanefors kraftverk.....	63
5.Ingelstads damm.....	64
Historik.....	65
Beskrivning av miljön.....	65
Kulturhistorisk värdering.....	66
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	66
Bilder av miljön 2016.....	67
Historiska dokument, kartor och bilder.....	70
Kartbilaga Ingelstad.....	75
6.Södrekvarn – Hammaren.....	76
Historik.....	77
Beskrivning av miljön.....	77
Kulturhistorisk värdering.....	78
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	79
Bilder av miljön 2016.....	80
Historiska dokument, kartor och bilder.....	84
Kartbilaga Södrekvarn - Hammaren.....	86
7.Norrekvarn.....	87
Historik.....	88
Beskrivning av miljön.....	88
Kulturhistorisk värdering.....	90
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	91
Bilder av miljön 2016.....	92
Historiska dokument, kartor och bilder.....	97
Kartbilaga Norrekvarn.....	99
8.Åryds kvarn.....	100
Historik.....	101

Beskrivning av miljön	101
Kulturhistorisk värdering	102
Förslag till kulturmiljöhänsyn	103
Bilder av miljön 2016.....	104
Historiska dokument, kartor och bilder.....	109
Kartbilaga Åryds kvarn.....	110
9.Åryds västra utlopp.....	111
Historik	112
Beskrivning av miljön	112
Kulturhistorisk värdering	112
Förslag till kulturmiljöhänsyn	112
Bilder av miljön 2016.....	113
Historiska dokument, kartor och bilder.....	116
Kartbilaga Åryd västra utlopp	117
9.Åryds mellersta utlopp	118
Historik.....	119
Beskrivning av miljön	120
Kulturhistorisk värdering	121
Förslag till kulturmiljöhänsyn	122
Bilder av miljön 2016.....	123
Historiska dokument, kartor och bilder.....	127
Kartbilaga Åryd bruksmiljö	129
10.Nykvarn	130
Historik	131
Beskrivning av miljön	131
Kulturhistorisk värdering	132
Förslag till kulturmiljöhänsyn	133
Bilder av miljön 2016.....	134
Historiska dokument, kartor och bilder.....	140
Kartbilaga Nykvarn.....	142
11.Södrekvarn	143
Historik	144
Beskrivning av miljön	144

Kulturhistorisk värdering.....	145
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	145
Bilder av miljön 2016.....	146
Historiska dokument, kartor och bilder.....	152
Kartbilaga Södrekvarn.....	154
12.Skäve minikraftverk.....	155
Historik.....	156
Beskrivning av miljön.....	156
Kulturhistorisk värdering.....	157
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	157
Historiska dokument, kartor och bilder.....	164
Kartbilaga Skäve minikraftverk.....	166
13.Hagerås.....	167
Historik.....	168
Beskrivning av miljön.....	169
Kulturhistorisk värdering.....	170
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	171
Bilder av miljön 2016.....	172
Historiska dokument, kartor och bilder.....	177
Kartbilaga Hagerås.....	181
14.Linnebjörke kvarn.....	182
Historik.....	183
Beskrivning av miljön.....	183
Kulturhistorisk värdering.....	184
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	184
Bilder av miljön 2016.....	185
Historiska dokument, kartor och bilder.....	188
Kartbilaga Linnebjörke kvarn.....	190
15.Linnebjörkesjön.....	191
Historik.....	192
Beskrivning av miljön.....	192
Kulturhistorisk värdering.....	192
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	192

Bilder av miljön 2016.....	193
Kartbilaga fördämning Linnebjörkesjön.....	195
16.Näsby kvarn.....	196
Historik.....	197
Beskrivning av miljön.....	197
Kulturhistorisk värdering.....	198
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	199
Bilder av miljön 2016.....	200
Historiska dokument, kartor och bilder.....	207
Kartbilaga Näsby kvarn.....	209
17. Bostorps kvarn.....	210
Historik.....	211
Beskrivning av miljön.....	211
Kulturhistorisk värdering.....	212
Förslag till kulturmiljöhänsyn.....	212
Bilder av miljön 2016.....	213
Historiska dokument, kartor och bilder.....	219
Kartbilaga Bostorps kvarn.....	221
Litteratur.....	222
Opublicerat material.....	223
Webbreferenser.....	225

INLEDNING

Det inventerade vattendraget, från norr till söder, börjar vid Lenhovda under namnet **Bostorpaån** fram till Linnebjörkesjön för att därefter kallas **Kårestadsån** för att efter Årydsjön kallas för **Skyeån**. Efter Lidhemssjön kallas vattendraget för **Aggaån**. Ett historiskt namn på vattendraget i norr, vid Lenhovda, är Linaån. För enkelhetens skull kallas vattendraget för **Kårestadsån** härfter.

Kårestadsån ingår i Mörrumsåns avrinningsområde (HARO 86), i Kronobergs län, och har sin början i Uppvidinge kommun för att sedan rinna söderut genom ett flertal sjöar, Linnebjörkesjön, Årydsjön, Tegnabysjön, Torsjön, Lidhemssjön för att avsluta i sjön Åsnen vid gränsen mellan Växjö och Tingsryds kommun.

Mörrumsåns lopp i Kronobergs län visar ett omväxlande odlings- och energilandskap. Inom vattenområdet finns forntida folklandscentrum, ålderdomliga och småskaliga odlingslandskap, fasta fiskeanläggningar, kvarnar, bruk och stenvalvsbroar¹.

Ett flertal av miljöerna i rapporten ligger inom Växjö kommun, utom Bostorps kvarn som ligger i Uppvidinge kommun. De socknar som berörs är, Från norr till söder, Lenhovda, Dädesjö, Furuby, Hemmesjö, Tegnaby, Östra Torsås och Uråsa. Vattendraget norrut ingår i ett, vanligtvis, skogsbevuxet landskap med inslag av sankmarker. Vattendraget, söder om Ingelstad där det kallas Skyeån, meandrar genom ett vanligtvis flackt jordbrukslandskap.

RAPPORTENS UPPLÄGG

Sjutton miljöer vid Kårestadsån har inventerats och beskrivits. Kulturmiljöerna beskrivs i rapporten från söder till norr. Miljöerna utgör antingen vandringshinder för vattenfauna, är eller kan bli aktuella för vattenvårdande åtgärder eller saknar giltigt tillstånd för vattenverksamhet. Miljöerna beskrivs i en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Kvarnarna och lämningarna har även delats in efter deras historiska sammanhang. Sedan följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. Varje miljö har därefter värderats och delats in i fyra värdeklasser. Nedan följer en kortare redogörelse för inventeringens metod och material samt en utförlig förklaring av klasserna och värderingskriterierna.

¹ Länsstyrelsens WebbGis, *särskilt värdefulla vatten*, Riksantikvarieämbetet

METOD OCH MATERIAL

Metoden har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas i fält. Materialet har bestått av historiska kartor och arkivmaterial. Även sekundär litteratur och äldre fotografier har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Litteraturen och fotografierna kommer framförallt från hembygdsföreningar. Även muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då lite finns dokumenterat kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

De dokumenterade kulturmiljöerna vid Kårestadsån har värderats utifrån fyra värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet.

Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturbistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturbistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturbistoriskt värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*.

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön kring kvarnen/kraftverket

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett förslag till kulturmiljöhänsyn har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

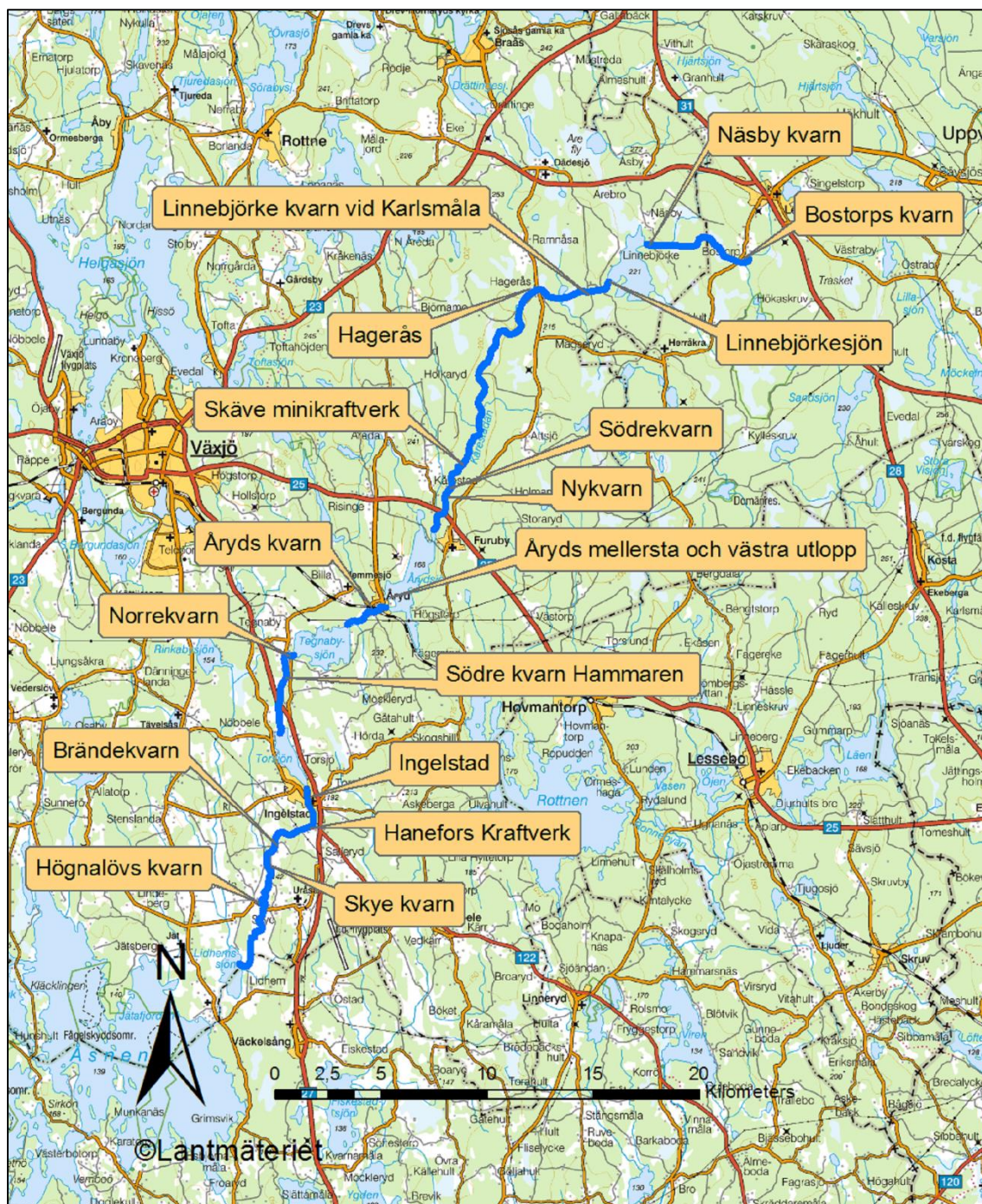
Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

MÖRRUMSÅNS AVRINNINGSSOMRÅDE, HARO 86



Figur 1. Röd linje markerar Mörrumsåns avrinningsområde, Haro 86. Blå linje markerar inventerad sträckning.

KÅRESTADSÅNS UTPEKADE KULTURMILJÖER



Figur 2. Blå linje markerar inventerad sträckning. Namngivna platser med utpekade vandringshinder från vattenvården vid Länsstyrelsen i Kronobergs län.

1.HÖGNALÖVS KVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Uråsa

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Byggår 1835, ombyggnadsår 1935-1938

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Vid pappersbrukslämningen gäller KML.

Kulturbistorisk värdering:

Högt kulturbistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad med bevarad interiör, kvarnkanal, äldre dammfäste, lämningar efter pappersbruk

Kärnvärden:

Kontinuitet i nyttjande av vattenkraft för olika typer av näringar

HISTORIK

I det historiska kartmaterialet finns en *Högnalöfs Frälsequarn* beskriven i en Rågångsåtgård år 1764. Om det är samma kvarnställe som gäller idag är oklart. Det är möjligtvis så att platsen för *Högnalöfs Frälsequarn* är strax öster om Lidhemssjön vid Skyeåns inlopp (Historisk karta 1). På platsen strax norr om dagens kvarnplats, har det legat ett handpappersbruk som år 1854 flyttades norrut till Hanefors. På historiskt kartmaterial år 1840 finns beskrivet en *åudden, öster om Pappersbruket*. I den historiska kartan från 1840 syns platsen för pappersbruket markerad en bit norr om dagens kvarnplats, medan kvarnen inte finns markerad (Historisk karta 2). Den nuvarande kvarnen byggdes år 1835 och år 1938 tillbyggdes en vindsvåning med valsstol och plansikt.² I kartmaterial från 1912 syns kvarnen tydligt markerad med in-och utloppskanal som löper längs med kvarnbyggnaden (Historisk karta 3). Det tredje våningsplanet tillkom mot slutet av 1930-talet och vid den här tiden var kvarnen fullt utrustad med ett kvarnmaskineri bestående av tre par stenar, en dubbel valsstol, fullständigt rensverk, triör och havrekläm.³ Under 1930-talet ersattes också vattenhjulet av två turbiner och kvarnen tillbyggdes med ett cirkelsågverk. Den ekonomiska kartan från 1949 visar att både såg och kvarn fanns här då (Historiska kartan 4). Kvarnen lades ner år 1966 och sågverksbyggnaden revs cirka tio år senare⁴.

För den såg som fanns här finns följande nedtecknat i skattläggningsprotokoll ifrån 1837 angående Högnalöf storegård:

*Under Senaste åren har egaren till nämnde Hemman uppfört den befintliga sågen att till Husbehof begagna utan att rättighet dertill blivit begärd. Thorsjö och Konga härads kronofogderi den 28 september 1838.*⁵

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarnbyggnaden är uppförd av murad natursten i olika storlekar med spröjsade tvåluftsfönster placerade symmetriskt i fasaden (bild 1). Två fönster i det nedre våningsplanet, två i det övre och två takkupor på var sida. Ovan fönstren i fasaden finns murade tegelomfattningar och på entrésidan är tre dubbelportar placerade i linje, ett för varje våningsplan (bild 2). Mansardtaket är belagt med sinuskorrugerad plåt. Gavelröstena är klädda med rödslammad locklistpanel (bild 3 & 4).

På den västra långsidan, den sidan där kvarnkanalen löper längs med finns två öppningar i fasaden (bild 5). Detta är troligen öppningar för tidigare vattenhjul och senare turbiner. Här finns också en fastskruvad plank som troligen är en del av ett tidigare turbinhus som fanns här. En turbinsump finns i anslutning till

² Kvarn- och såginventering 1999

³ Wining, 1940. s. 255

⁴ Kvarn- och såginventering 1999

⁵ Kronobergs länsstyrelse landskontoret GVIII 1 del 2 s. 11

byggnadens långsida (bild 6). Kvarnkanalen sidor är uppbyggda av sten längs med byggnaden och kanalen fortsätter sedan sin raka sträckning 170 meter söderut innan den återigen förbinder med Kårestadsån (bild 7).

En liten bit uppströms från kvarnhuset finns ett dämme som troligen är ifrån det pappersbruk som en gång låg här (bild 8 & 9). Dämmet sträcker sig över åfåran och en mindre kanalliknande struktur finns vid dess västra kant. Den del av åfåran som tidigare har lett vattnet vidare mot och förbi turbinerna är idag delvis igenvuxen. Brovalvet ser ut att vara en mera sentida betonggjuten konstruktion (bild 10).

Ett mindre angränsande bostadshus ligger mittemot kvarnhuset, det är den tidigare mjölnarbostaden.

Pappersbrukslämningen, belägen cirka 50 meter norr om kvarnbyggnaden, beskrivs så här i FMIS: *Pappersbrukslämning, ca 50x30 m (N-S). V om en liten fors är en kvarnränna, ca 15 m l och 2-3 m br, avgränsad av enkel stenskoning i V, av 0,4-0,8 m st stenar, i Ö av en stenkista, 2-3 m br och intill 0,8 m h, av 0,3-0,8 m st stenar. I V delen av området är en uppbyggd fördämningsvall, 2-3 m br och intill 1,5 m h, som även delar sig kring en damm⁶.* Pappersbrukslämningen är i nuläget registrerad som bevakningsobjekt, men i och med att det finns historiskt kartbelägg för en etablering innan år 1850 och att det finns synliga grundrester så ska området betraktas som en fornlämning och KML gäller.

Vi hade inte möjlighet att besöka kvarnen invändigt vid vårt besök, men enligt ägaren är maskinparken kvar och komplett.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden med välbevarad exteriör och interiör utgör en viktig beståndsdel inom miljön. Dess interiör har ett tydligt pedagogiskt värde liksom ett teknikhistoriskt värde då det visar på utveckling av maskiner över tid. Den angränsande f.d. mjölnarbostaden tillför ytterligare en dimension till miljön.

Dammen och vattenvägarna

Den kvarnkanal som löper längs med byggnaden utgör en viktig del inom miljön och visar på en tydlig koppling mellan byggnaden och dess nyttjande och beroende av vattenkraft. Det mindre dämme som finns en bit uppströms med

⁶ Revideringsinventering 1996 med registrering 2004

en mindre kvarvarande del av en inloppskanal är en viktig resterande del av en äldre förindustriell verksamhet som har nyttjat vattenkraft.

Helhetsmiljön

Platsen är väl avläsbar som en tidigare kvarnmiljö och har ett högt kulturhistoriskt värde. Ett kontinuitetsvärde finns också inom miljön där dämnet är en del av en tidigare verksamhet beroende av vattenkraft.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

De värdebärande delarna, såsom pappersbrukslämningen, kvarnen, hjulrännan och de äldre dammfästena bör bevaras för att inte förlora områdets historiska kontinuitet och läsbarheten. Omedelbart öster om pappersbrukslämningen, i vattendraget, finns delar som kan ha tillhört pappersbruket eller en tidigare vattenkraftsanläggning och bör så långt det är möjligt bevaras. De kallmurade kanalerna i anslutning till kvarnbyggnaden ska bevaras intakta. Hjulrännan ska bevaras.

Då det inom miljön finns fornlämningar som kräver tillstånd enligt kulturmiljölagen (KML) 2 kapitlet, för att få utföra eventuella ingrepp ska kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion tas i samband med eventuella åtgärder.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Högnalövs kvarn sedd ifrån väst.



Bild 2. Kvarnbyggnaden sedd ifrån öst.



Bild 3. Den norra gavelsidan.



Bild 4. Den södra gavelsidan.



Bild 5. I fasaden syns spår av tidigare vattenhjul och senare turbiner.



Bild 6. Turbinsumpen i betong som är delvis övervuxen, här syns också stenskodda kanter som sedan tar vid en bit längs kanalen.



Bild 7. Här syns det hur kvarnkanalen sträcker sig rakt bortåt, i södergående riktning.



Bild 8. Dämnet som finns en bit uppströms, ca 50 meter ifrån kvarnen. Angränsande till dämnet finns även ruinen ifrån ett tidigare pappersbruk, väster om.

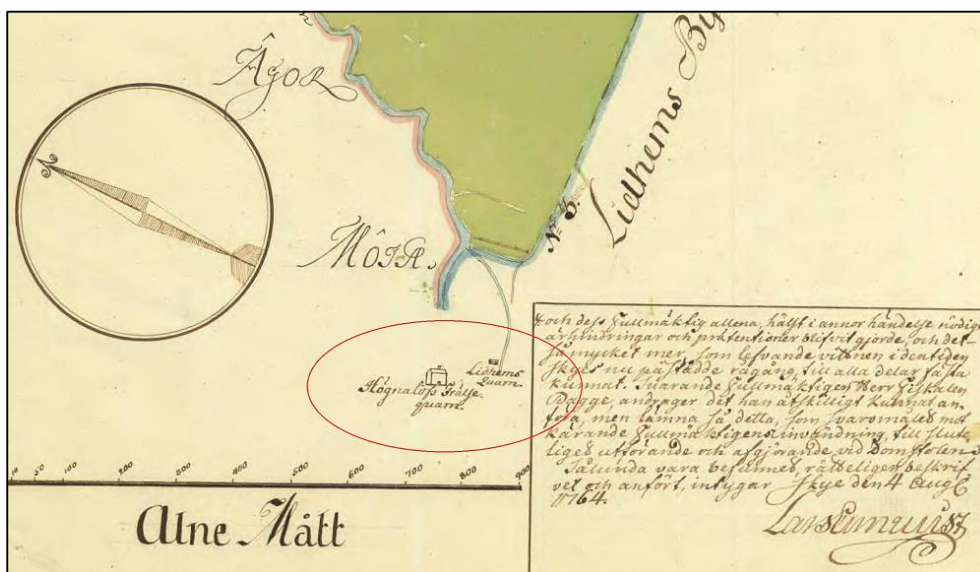


Bild 9. Vy över den delen av vattendraget där dämnet finns, till höger i bild.



Bild 10. Den äldre stenvalsbron har förstärkts av en sentida betongkonstruktion.

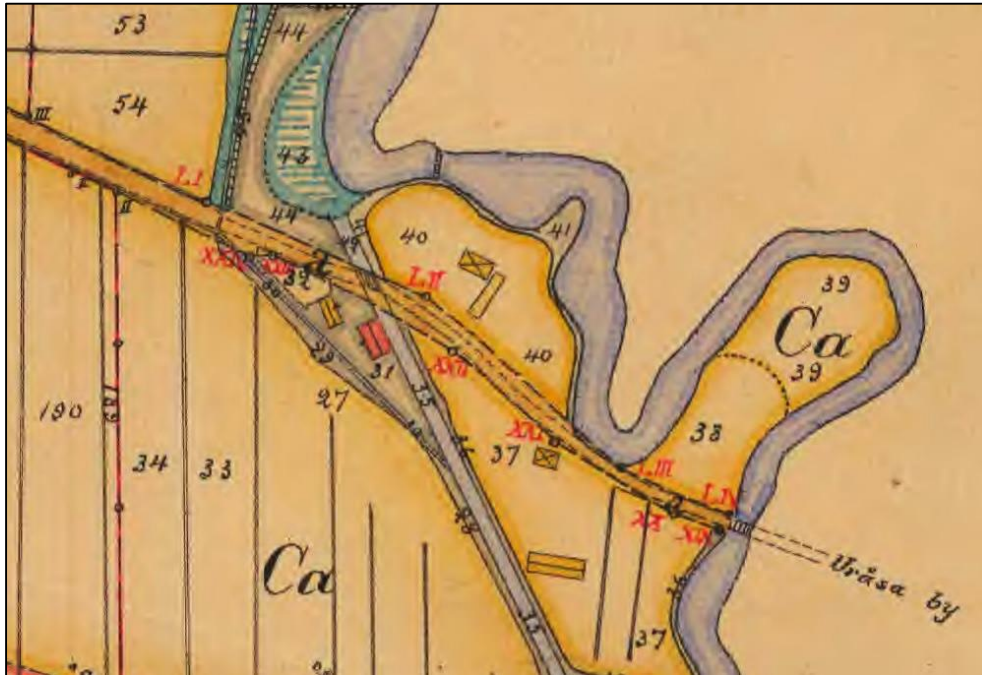
HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



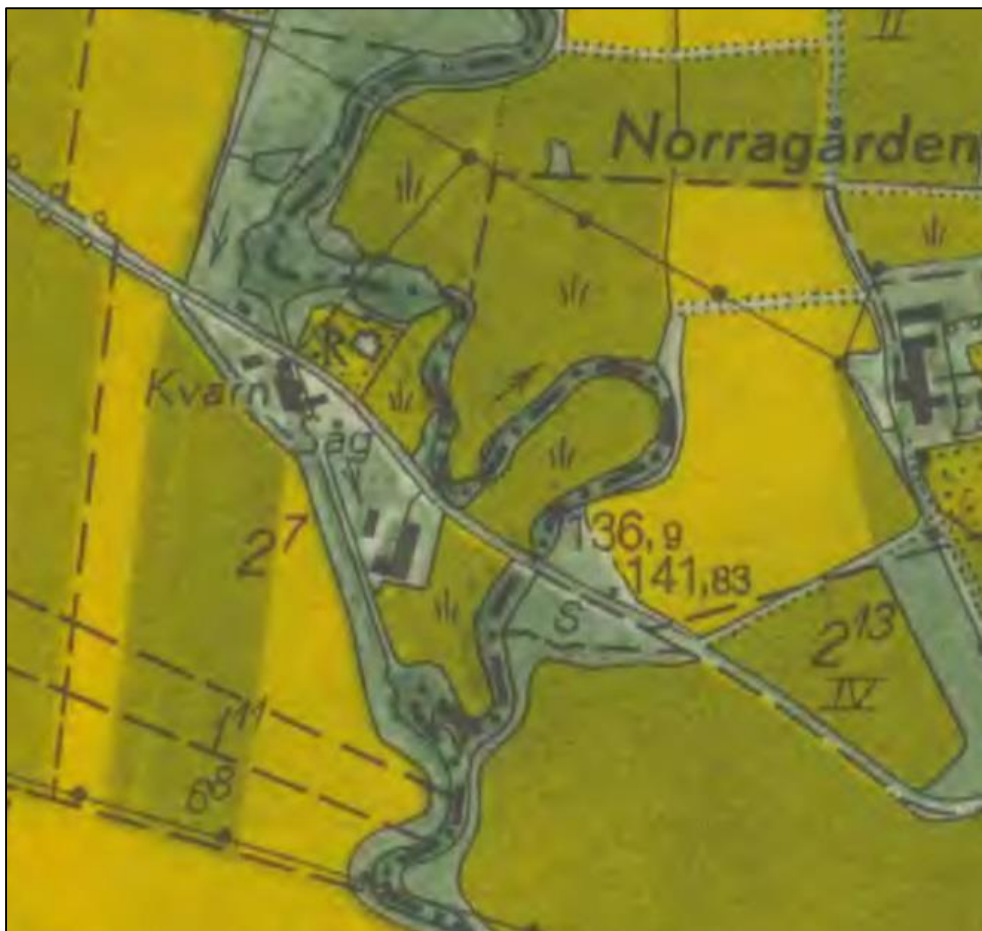
Historisk karta 1. Geometrisk avmätning där Högnalöfs frälse kvarn finns markerad. Dock vid en annan plats. Lantmäteristyrelsens arkiv 1764.



Historisk karta 2. Laga skiftes karta 1840. Platsen för pappers bruket är byggnaderna markerade i kartan i röd cirkel. Den nuvarande kvarnbyggnaden verkar inte finnas markerad här i denna kartupplaga. Lantmäteristyrelsens arkiv 1840.



Historisk karta 3. En karta över ägostyckning från 1912 visar tydligt kvarnen med kvarnkanalen som löper parallellt med kvarnbyggnaden. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1912.



Historisk karta 4. Den ekonomiska kartan över området som det såg ut 1949, i den här kartbilden var både kvarn och såg markerade och fortfarande i drift. Rikets allmänna kartverks arkiv 1949.

KARTBILAGA HÖGNALÖVS KVARN



2.SKYE KVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Uråsa

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Historiskt kartbelägg från år 1709. Skriftliga namnbelägg från år 1474.

Lagskydd:

2 kap. Kulturmiljölagen

Kulturbistorisk värdering:

Visst kulturhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Dammvall, rest av, och enstaka grundfundament.

Kärnvärden:

Medeltida belägg för kvarnverksamhet. Rester efter kvarn som faller under 2 kap. Kulturmiljölagen.

HISTORIK

Skye kvarn finns beskrivet i ortnamnregistret SOFI som *Skydyess qvarn i wrasa socken* redan år 1474⁷. Skye kvarn finns därefter beskrivet i en karta, Geometrisk avmätning, från år 1709 (Historisk karta1). Eftersom det inte finns kartbelägg innan tidigt 1700-tal så kan det vara svårt att med bestämdhet veta att en kvarnetablering har varit exakt på denna plats från 1400-talet. Dock har det säkerligen varit i det omedelbara närområdet. Det är också oklart om vilken typ av kvarn det har rört sig om i det tidigare skedet, men det kan antas att det började med en skvaltkvarn för att sedan övergå till en hjulkvarn. På Laga Skifteskartan år 1840 finns en väl, men enkel, översikt över kvarnplatsen med två byggnader på var sin sida av vattendraget och med en fördämningsvall däremellan (Historisk karta 2). Kvarnen är även utmärkt på generalstabskartan från år 1869. Enligt Uråsa Hembygdsförening upphörde driften av kvarnen cirka år 1872. Enligt Svenska gods och gårdar⁸ var Skyeskvarns gård ett militärboställe fram tills år 1903 och gårdens kvarn revs redan år 1838. Men som tidigare nämnt var kvarnen utmärkt på Generalstabskartan år 1869.

BESKRIVNING AV MILJÖN

I Fm:s finns denna beskrivning: *Kvarnlämning, 60x50 m (Ö-V), bestående av 2 fördämningsvallar, ca 20 resp 30 m l, 2-3,5 m br och 0,1-1 m h, av 0,1-0,7 m st stenar, delvis övertorvade. S om och intill den Ö vallen, vid dess V del, är en rad grundstenar, 4 m l (Ö-V), av 0,5-1 m l stenar. Äldsta skriftliga namnbelägg enligt OAU: år 1661.*⁹

Dammen med en vattenspegel är delvis bevarad och igenväxt i centrala delar och det bildas därför en mindre holme (bild 1). Ett troligt intag och utloppskanal finns söder om kvarnlämningen, men är mestadels igenväxt. De enda idag synliga är delar av dammvallen och dämnet, samt något otydliga spår efter enstaka grunder (bild 2 & 3). Kvarnplatsen ligger i en skogsridå intill öppna jordbruksmarker på bägge sidor vattendraget.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Helbetsmiljön

Miljön är splittrad och då endast delar av dämme, dammvall och grunder syns är platsen svårt att avläsa och förstå utifrån dess tidigare sammanhang, platsen har därmed ett visst kulturhistoriskt värde.

⁷ Ortnamnsarkivet SOFI

⁸ Svenska gods och gårdar 1940

⁹ Fornminnesinventering 1996

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Eftersom kvarnen faller under Kulturmiljölagen kap 2, som fornlämning ska en särskild hänsyn beaktas. Det krävs tillstånd enligt kulturmiljölagen (KML) 2 kapitel för att få utföra eventuella ingrepp i miljön och kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion bör tas i samband med eventuella ingrepp i kvarnlämningen.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. En holme har bildats mitt i dammen då den har börjat växa igen.



Bild 2. Dämnet och delar av dammvallen som syns på sidorna av dämnet.



Bild 3. Delar av kvarngrunden.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Här syns Skjyesqvarn på kartan i en geometrisk avmätning från år 1709. Lantmäteristyrelsens arkiv 1709.



Historisk karta 2. Skye kvarn. Här beskrivs och syns två byggnader, på var sin sida av ån, med en fördämningsvall däremellan. Laga Skifte 1840. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1840.

KARTBILAGA SKYE KVARN



3.BRÄNDEKVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Uråsa

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Byggnadsår 1850-tal på nuvarande plats. Ombyggnadsår 1938.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Det äldre kvarnläget strax norr om går under KML.

Kulturbistorisk värdering:

Kulturbistoriskt värde.

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad, turbinhus, mjölnarbostad, bykhus, damm, vattenvägar med in-och utloppskanal,

Kärnvärden:

Äldre kvarnmiljö som visar på kontinuitet i brukande av vattenkraften liksom teknisk utveckling över tid. En lokal samlingsplats.

HISTORIK

Enligt SOFI, ortnamnsarkivet finns Brändekvarn år 1663 under namnet *Brännequarn*. Då låg kvarnstället ett 50-tal meter norr om det nuvarande. På en karta, geometrisk avmätning från år 1699 finns Brändekvarn markerad (Historisk karta 1). Den äldre kvarnplatsen, enligt historiskt kartmaterial, gällde i vart fall fram till år 1856 där kvarnen markeras (Historisk karta 2). Den nuvarande kvarnen byggdes omkring år 1850 och det äldre kvarnstället övergavs då. År 1938 byggdes kvarnen om till att innefatta valsstol och plansikt¹⁰. Kvarnverket drevs av en turbin på 20 hkr och ett vattenhjul på 35 hkr, i kvarnmaskineriet fanns förutom valsstol och plansikt även två stenpar, ett korngrynsverk, fullständigt rensverk, triör och havrekläm.¹¹ Kvarnen har varit sammanbyggd med en cirkelsåg, denna del av byggnaden revs omkring 2003 och delar av sågen ska ha återanvänts som garage. Anläggningen har haft två turbinhus, ett på vardera sidan av byggnaden varav den ena gav kraft åt sågen och den andra åt kvarnen, idag kvarstår två kvarnrännor ifrån det. Kvarnhuset är numera ombyggt invändigt och används som bostad sedan 2005.

MjölARBostaden och den angränsande Brände gård hörde från början ihop med kvarnen och var dess ägare fram till 1927 då fastigheten avstyckades och den är idag uppdelade i tre fastigheter. Elproduktionen liksom kvarn- och sågrörelsen började avvecklas under 1950-60-talen för att läggas ner helt på 1970-talet, sågen var den sista verksamheten som lades ner på 1970-talet.¹²

I skattdokument från 1837 över Konga härad där Uråsa socken ingår finns följande nedtecknat för Brändekvarn såg:

*Denna såg, hvilken å ena sidan ego domfäste i Kronoskatte gård är skattlagd den 28 juli 1818 och har samma skattdokument blivit gillad af Konungens Befallningshavande den 3 oktober berörde år samt af Kongl. Kammar Collegium lagställd den 17 Mars 1819.*¹³

BESKRIVNING AV MILJÖN

Om de kvarnlämningar som ligger ett 50-tal meter norr om det nuvarande kvarnstället står det så här i FMIS: *Kvarnlämning, ca 80x50 m (ÖNÖ-VSV), bestående av 1 fördämningsvall, ca 30 m l, 2-4 m br och intill 1 m h, av 0,2-0,6 m l stenar. Äldsta skriftliga namnbelägg enligt OAU: år 1663. De lämningarna ligger på de mindre holmarna som syns i den nuvarande dammens vattenspegel.*

¹⁰ Kvarn- och såginventering 1999

¹¹ Winning, 1940. s. 3

¹² Informationsblad om Brändekvarn, Länsstyrelsen Kronoberg

¹³ Kronobergs länsstyrelse landskontoret GVIII 1 del 2 s. 10

Kvarnhuset är uppfört i två och ett halvt våningsplan med en uppbyggd del på det övre takfallet för valsstol och plansikt (bild 1). Den äldsta delen av byggnaden vilar på en stensockel. Ytterligare en del är tillbyggd och inredd som bostad. Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel, sadeltaket är belagt med tvåkupigt lertegel och flertalet av fönstren är bytta mot sentida fönstermodell, samtliga är småspröjsade tvåluftsfönster (bild 2). Turbinhuset med turbin finns kvar på byggnadens ena sida, den västra sidan (bild 3). Turbinhuset är byggt över in- och utloppskanalen, turbinsumpen av betong liksom sumpbotten av trä och turbin finns kvar här (bild 4). In-och utloppskanalen är avgränsad från åfåran med en uppbyggd stenmur (bild 5). Den angränsande åfåran regleras från dammen av två utskov, en med två spettluckor och en med tre spettluckor (bild 6). Det turbinhus som tidigare har suttit på den östra sidan finns inte längre kvar men turbinsumpen av betong kvarstår (bild 7) och ytterligare en utloppskanal som leder inunder byggnaden och vidare bortåt efter den. Utloppskanalen förbinder en bit nedströms med strömfåran (bild 8 & 9).

På andra sidan av vägen, vid dammen finns ett bykhus (bild 10) och angränsande till dammen ligger även den f.d. mjölnarbostaden liksom Brände gård (bild 11 & 12). Det finns också en angränsande ladugårdsbyggnad till kvarnen mot dess östra sida och mitt över strömfåran, mitt emot kvarnhuset finns en murad stenbyggnad som har använts som stall (bild 13).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är välbevarad sett till exteriör och dess läge vid strömfåran gör att miljön är avläsbar som en tidigare kvarnmiljö. Att kvarnbyggnaden byggdes om på 30-talet visar på teknikutveckling av kvarnmaskiner. Omkringliggande byggnader ger en bild av en gårdsmiljö med olika funktionsbyggnader, där kvarn- och sågbyggnaden fyllde en viktig funktion för försörjning men också som samlingsplats för människor i bygden.

Dammen och vattenvägarna

Dammspegel och vattenvägar är en viktig beståndsdel inom miljön som är tydliga och dess koppling till den tidigare verksamheten är väl avläsbar med in- och utloppskanaler. Det stenfundament som är uppbyggt i åfåran för denna kanalindelning utgör därmed en viktig beståndsdel. Dammspegeln är även ett estetiskt inslag i miljön som förmedlar vattenkraftens grundläggande principer.

Helhetsmiljön

Miljön visar en sammanhållen gårdsstruktur med olika funktionsbyggnader som alla har varit viktiga i bondesamhället liksom fram i modern tid. Platsen visar även på en teknisk utveckling genom utbyggnad av kvarnhuset och tillbyggnad av turbinsumpar. Det har även varit en plats som har fyllt en social aspekt som lokal samlingsplats för malning av mjöl och sågning av virke.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Viktigt är här att ta hänsyn till befintliga vattenvägar liksom dammspeglarna. Vid eventuella ingrepp i miljön vore det ur kulturmiljöhänsyn önskvärt att anlägga någon form av omlöp som fiskväg. Det påverkar inte det kulturhistoriska värdet nämnvärt så länge helhetsstrukturen bevaras och dammbyggnadens funktion med bibehållen vattenspegel och intagskanal kvarstår.



Bild 1. Det före detta kvarnhuset uppbyggt i två och ett halvt våningsplan med ytterligare en uppbyggd del på det övre takfallet för plansikt.



Bild 2. De flesta av fönstren på kvarnhuset är bytta mot en sentida modell med småspröjsade rutor.



Bild 3. Det före detta kvarnhuset uppbyggt i två och ett halvt våningsplan med ytterligare en uppbyggd del på det övre takfallet för plansikt.



Bild 4. Turbinsumpen av betong där sumpbotten av trä och turbinen fortfarande finns kvar.



Bild 5. Den uppbyggda stenmuren som delar av strömfåran och skapar en in-och utloppskanal.



Bild 6. Strömfåran som löper intill stenvuren, de två utskoven och dess spettluckor skymtar uppe vid bron.



Bild 7. Den andra betongsumpen som troligen hörde till sågen och har haft ett turbinhus ovan en del av sumpen.



Bild 8. De båda utloppskanalerna flyter samman och förbinder en bit nedströms med åfåran.



Bild 9. Den ena av de två utloppskanalerna och den bredare åfåran som flyter samman nedströms.



Bild 10. Bykhuset som ligger på dammens östra sida, här syns också den stenskodda kanten längs med en del av dammens sida.



Bild 11. Den före detta mjölnarbostaden.



Bild 12. Vägen som leder förbi kvarnhuset, ladugårdsbyggnaden skymtar rakt fram i bilden och Brände gård, gården som kvarnen från början hörde till syns till vänster i bild.



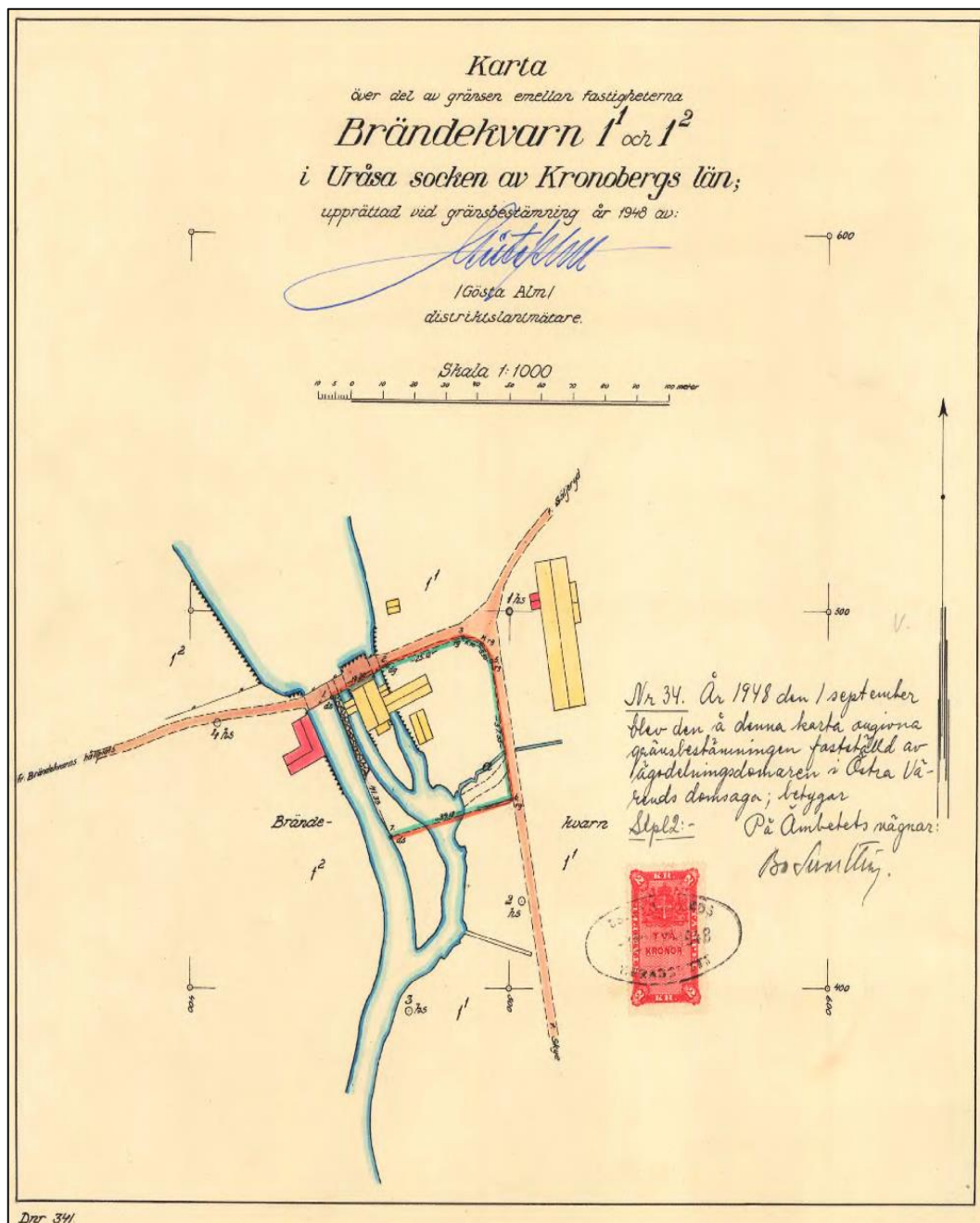
Bild 13. Stallbyggnaden som angränsar till åfåran.



Historisk karta 1. Brändekvarns äldre kvarnplats markeras vid nummer 2 i kartan. Geometrisk avmätning 1699. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1699.

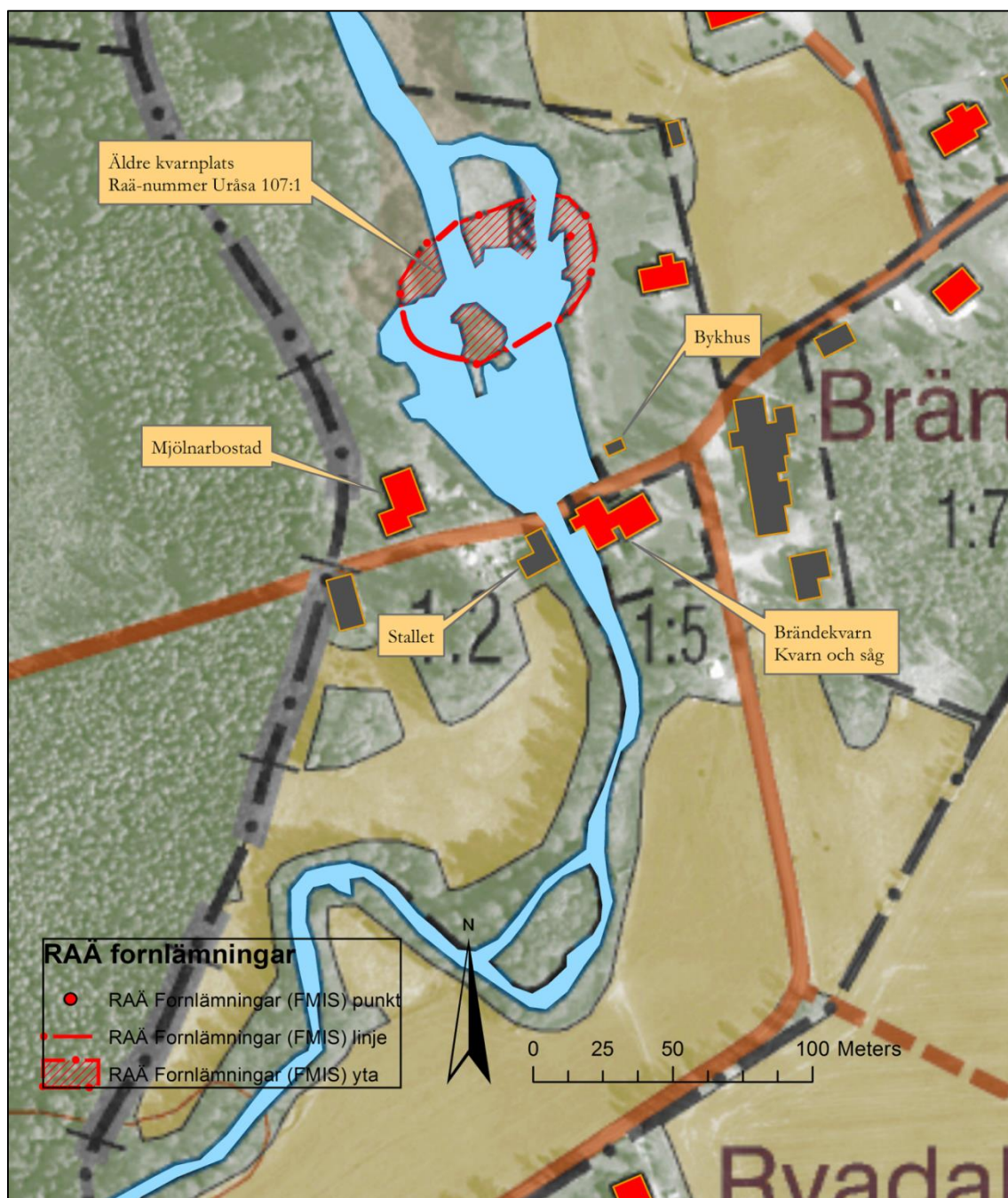


Historisk karta 2. I Laga skifteskartan från 1865 finns Brändekvarn markerad. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1856.



Historisk karta 3. Gränsbestämningsskarta från 1948, här syns kvarn- och sågbyggnaden tydligt liksom de två in- och utloppskanalerna. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1948.

KARTBILAGA BRÄNDEKVARN



4.HANEFORS KRAFTVERK



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Östra Torsås

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Tidigt 1920-tal. Omkringliggande byggnadsgrunder med historiskt kartbelägg från år 1763.

Lagskydd:

Omkringliggande byggnadsgrunder har skydd enligt 2 kap Kulturmiljölagen. För övrigt gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL

Kulturbistorisk värdering:

Kulturbistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kraftstationen, turbinsump, dammar och vattenvägar, skibord, ruin från äldre pappersbruk

Kärnvärden:

Kraftstationen visar på den utbyggnad och elektrifiering som skedde i landet under tidigt 1900-tal. Ruinen visar på en äldre industri som har nyttjat vattenkraften liksom kraftverket senare har gjort. Den äldre ruinen ger ett kontinuitetsperspektiv för miljön.

HISTORIK

Enligt ortnamnsarkivet SOFI fanns en *Sunnersjö quarn* år 1558¹⁴. Enligt storskifteskartan från år 1763 fanns här inte mindre än fyra kvarnplatser inom nuvarande fastighets gränser, däribland *Sönnansjö Quarn* (Historisk karta 1). Två kvarnplatser ligger i vattendraget längst söderut, en kvarnplats ligger ett 100-tal meter väster om Hanefors kraftverk och en kvarnplats ligger 75-100 meter östnordöst om Hanefors kraftverk, i dammen. På laga skifteskartan upprättad år 1854 ligger Sunnansjö kvarn vid den i öst belägna fördämningen (Historisk karta 2). Enligt Häradsdomen vid Östra Värends domsaga år 1918¹⁵ hade kvarnen flyttats dit i början av 1820-talet. Här finns även rester efter det handpappersbruk som hitflyttades från Högnalöv omkring år 1854, beläget väster om kraftstationen (Historisk karta 1-2).

Pappersbruket kom att kallas för Hanefors och råmaterialet till pappersmassan var lump som samlades in av s.k. lumpsamlare. Lump var textilavfall som sorterades upp och som därefter blektes och hackades sönder i långa remsor och lades i vatten till en tjockflytande massa. Utifrån detta tillverkades papper i ramar som doppades i massan. I byggnadens andra och tredje våning torkades dessa. Byggnaden ska ha varit byggd i sten (se historisk bild 1). Hanefors pappersbruk räknades inte till en av de större industrierna inom sitt område och den hantverksmässiga tillverkningen av papper med lump som råmaterial utkonkurrerades av större trämassefabriker. Bruket lades ner år 1876.¹⁶

Hanefors kraftaktiebolag bildades 1918 under en tid då det var stor efterfrågan på lyskraft. Aktier för över 450 000 kronor tecknades i aktiebolaget av intressenter vilket visar på hur efterlängtd denna typ av bolag var. Arbetet med att anlägga kraftstationen var ett omfattande och kostsamt arbete. Dels skulle en ny tilloppskanal anläggas från Kyrksjön till dammen och en lång avloppskanal skulle grävas liksom att vallar skulle anläggas. I arbetet ingick också att bygga själva kraftstationen och turbinumpen, fallhöjden blev 5,5 meter. Turbinerna till kraftstationen tillverkades av Karlstad Mekaniska verkstad och generatorerna tillverkades och levererades av ASEA. Var turbin hade en kapacitet på 320 hk och generatoren på 250 kva.

Efterfrågan på lyskraft hade dock sjunkit vid tidpunkten då kraftstationen stod färdig 1921. Det var svåra tider med hög arbetslöshet och fotogen fanns det nu gott om. Byggnationen av kraftstationen hade kostat mycket och bolaget var delvis skuldsatt. En olycka skedde också under det första året då en dammvall brast och slog kraftstationen ur funktion för en tid framåt. De ekonomiska problemen gjorde att bolaget gick i konkurs 1922 och företaget ombildades därefter till Hanefors Nya Kraft AB. Dock såldes företaget vidare 1934 till

¹⁴ Ortnamnsarkivet SOFI

¹⁵ Östra Värends domsaga 1918 Hanefors Kraftaktiebolag

¹⁶ *En smålandssocken – folkliv i gamla Östra Torsås, 1993*. s 53ff

Sydskraft som nya ägare. I och med ägarbytet kom ytterligare områden att elektrifieras.¹⁷

En större renovering av Hanefors kraftverk gjordes 1956 och kraftverket var därefter i drift fram till 1970-talet då den togs ur drift, anledningen ska ha varit turbinfel och svårigheter att få tag på driftspersonal. Under 1950 och 1960-talen hade dessutom den storskaliga vattenkraften i norra Sverige expanderat vilket gjorde att flera små vattenkraftverk kom att avvecklas. På 1980-talet tog Växjö kommun över som ägare och drev kraftverket fram till 2014 då det togs ur drift eftersom maskinutrustningen var helt nedsliten.¹⁸

En förstudie har gjorts kring möjligheterna att starta kraftverket igen men det troligaste är att det inte blir så. Kommunen arbetar just nu med ett projekt kring vatten- och fiskeåtgärder och vid Hanefors är tanken att riva ur en del av dammvallen för att på så sätt skapa en ny fiskväg samt att bredda åfåran intill de två ruinerna och skapa ett kvillområde.¹⁹

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kraftstationen är uppbyggd i en våning med ytterligare en tornvåning ovan en del av byggnaden (bild 1). Byggnadens fasad är slätputsade i vit kulör, längs dess ena långsida finns två fönster, troligen bytta träfönster med tre lufter utan spröjs. Ett nät är uppsatt framför fönstren. Sadeltacket är flackt och belagt med tjärpapp. Takfoten är delvis markerad med profilering. Entrén till kraftstationen är en dubbeldörr av aluminium (bild 2). Interiört i kraftverksbyggnaden finns maskinerna bevarade såsom när det var i bruk (bild 3 & 4).

En turbinsump av betong är uppbyggd över fallet (bild 5). Vid intaget till turbinsumpen finns åtta stycken spettluckor av trä (bild 6). Dammvallen är uppbyggd av sten och jord och har delvis stenskodda kanter (bild 7). Ett skibord uppbyggt av lagda stenar finns här som tidigare reglering av dammen (bild 8). Utskov med sex luckor har tidigare suttit här som reglering, de är numera borttagna.

Väster om kraftverket ligger resterna från Hanefors pappersbruk, beläget omedelbart väster om vägen och broöverfarten (historisk karta 1-2).

Öster om kraftverket finns ytterligare en damm och fördämning som leder förbi resterna efter Sunnansjö kvarn och såg som beskrivs nedan (bild 10-14). Det finns även en angränsande ruin av en tidigare bostad strax öster om dammvallen. Dammen regleras av sex spettluckor av trä. En laxtrappa finns här (bild 9), möjligen mer sentida 1970-tal med betonggjuten kant, något rundad och med

¹⁷ Östra Torsås Hembygdsförenings årsbok, 1960-61. s 148ff

¹⁸ Återstart av Hanefors kraftverk förstudie, s 22f

¹⁹ Muntlig uppgift Andreas Hedrén, Växjö kommun

fästen för träbommar, en del av dessa indragna fästen är klädda med någon form av metall. Fisktrappan är idag delvis igenvuxen och förfallen.

Grunderna belägna cirka 150 meter öster om kraftverksbyggnaden beskrivs så här: *Kvarnlämning, ca 30x30 meter, bestående av 2 byggnadsgrunder och en laxtrappa. Byggnadsgrunden belägen NV om vattendraget, är ca 17x7 m (NÖ-SV), av 0,5-2,5 m h grundsektioner av vanligtvis huggna och tuktade kallmurade, 0,5-0,8 m st stenar. Åt NV möjligtvis rester efter en hjulränna, något otydlig utsträckning, ca 10 m l (NÖ-SV) och 3 m br, med i NÖ ett ca 5x3 m (NÖ-SV) och ca 1 m h kallmurat stenfundament. Omedelbart NV om grunden är rester efter en äldre torrlagd åfåra. Byggnadsgrunden belägen SÖ om vattendraget, är ca 12x7 m (NÖ-SV), av 0,5-2,5 m h grundsektioner av vanligtvis huggna och tuktade kallmurade, 0,5-0,8 m st stenar. Åt SÖ och SV, utmed grundens utsida, en kallmurad kanal/ränna, 1 m br, och 0,5-1 m dj. Laxtrappa, rest av, belägen omedelbart SÖ om dammen, är ca 17 m l (närmast NÖ-SV), i bågform åt S, ca 1 m br och ca 1 m dj. Gjutna betongkanter med ingjutna, lodrätta U-balkar för träreglar, med ca 1,5 m mellanrum, rester efter träreglar finns i spåren. Inget vattenflöde sker idag, igentäppt i N delen. laxtrappan är antagligen från 1960- eller 1970-talet. Dessa grunder bedöms vara fornlämningar, förutom laxtrappan, och KML gäller. Dessa lämningar var tidigare oregistrerade och synliggörs härmed i denna rapport.*

Grunden efter Hanefors pappersbruk beskrivs så här: *Grund efter pappersbruk, ca 25x10 m (N-S) med något otydlig utsträckning åt N, 0,1-1,8 m h av delvis huggna 0,5-0,7 m st stenar. I SV ett valv i marknivå, ca 1,5 m br, rester efter källaringång? Strax SV om grunden en ca 4 m br vattenkanal (Ö-V) med stensatta kantvallar. Belägen omedelbart V om väg.*

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Byggnaden är en viktig värdebärande del inom miljön då den visar på utbyggnaden och elektrifieringen av landsbygden. Dess arkitektoniska uttryck är tidstypiskt för 1900-talets tidiga kraftverksbyggnader. Ruinen från det tidigare pappersbruket är en viktig beståndsdel inom området.

Dammen och vattenvägarna

De två dammarna är värdebärande beståndsdelar inom miljö, då dessa har varit grundläggande för driften inom miljön. Dammbyggnaden med stenlagda kanter, turbinump och skibord liksom utskovsluckor är viktiga värdebärande beståndsdelar inom miljön som visar på tekniska lösningar och har ett teknikhistoriskt värde.

Helhetsmiljön

Miljön visar på en kontinuitet kring användandet av vattnet som kraftkälla, dels under tiden ett pappersbruk låg här och senare som kraftstation. Platsen har varit viktig för utveckling av samhället och de närliggande orter runtomkring då den har bidragit till elektrifiering av dessa.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Vid åtgärder inom miljön är det viktigt att bibehålla en del av dammvallen med dess stenskodda kant, liksom att skibordet bibehålls oförändrat. Viktig är även att lämningen från pappersbruket inte tar skada och bibehålls oförändrad. Denna lämning kan komma att klassas som fornlämning och bör behandlas som sådan. En särskild hänsyn ska även tas till de lämningar efter Sunnansjö kvarn och såg som bedöms vara fornlämningar.

Observera att det krävs tillstånd enligt kulturmiljölagen (KML) 2 kapitel för att få utföra eventuella ingrepp i miljöer med fornlämningar. Därför ska kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion tas i samband med eventuella ingrepp i miljön.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Kraftstationen sedd ifrån västlig riktning.



Bild 2. Kraftstationen sedd ifrån östlig riktning.



Bild 3. Generatorn inne i kraftstationen.



Bild 4. Ytterligare en maskin inne i maskinhallen.



Bild 5. Turbinsumpen som är byggd ovan åfåran.



Bild 6. Spettluckor vid intaget till turbinsumpen.



Bild 7. Dammvallen med stensködd kant.



Bild 8. Det stensködda skibordet.



Bild 9. Den tidigare fiskvägen.



Bild 10. Den andra dammen som regleras av ett utskov med spettluckor.



Bild 11. Grunderna 150 meter öster om kraftverksbyggnaden. Bilden visar grunden på den södra sidan av vattendraget. Lägg märke till den torrlagda vattenkanalen omedelbart intill den kallmurade delen.



Bild 12. I bakgrunden synd den dammvall som åt väster leder till kraftverksbyggnaden.



Bild 13. Grunden på den södra sidan av vattendraget. Foto taget mot söder.



Bild 14. Grunden på den södra sidan av vattendraget. Foto taget mot väster.

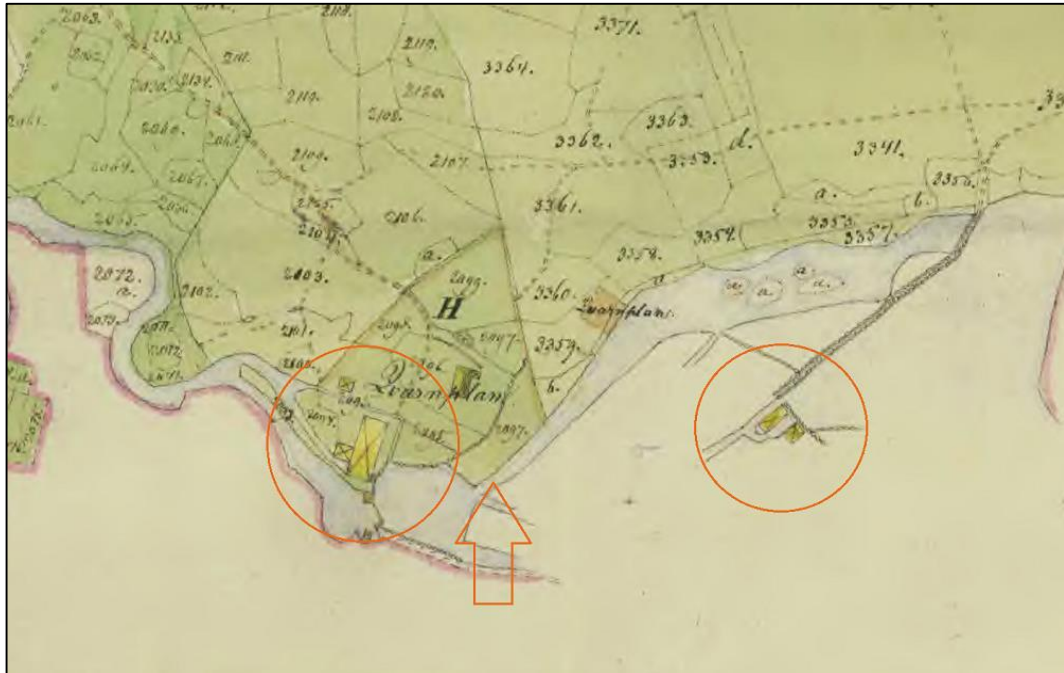
HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



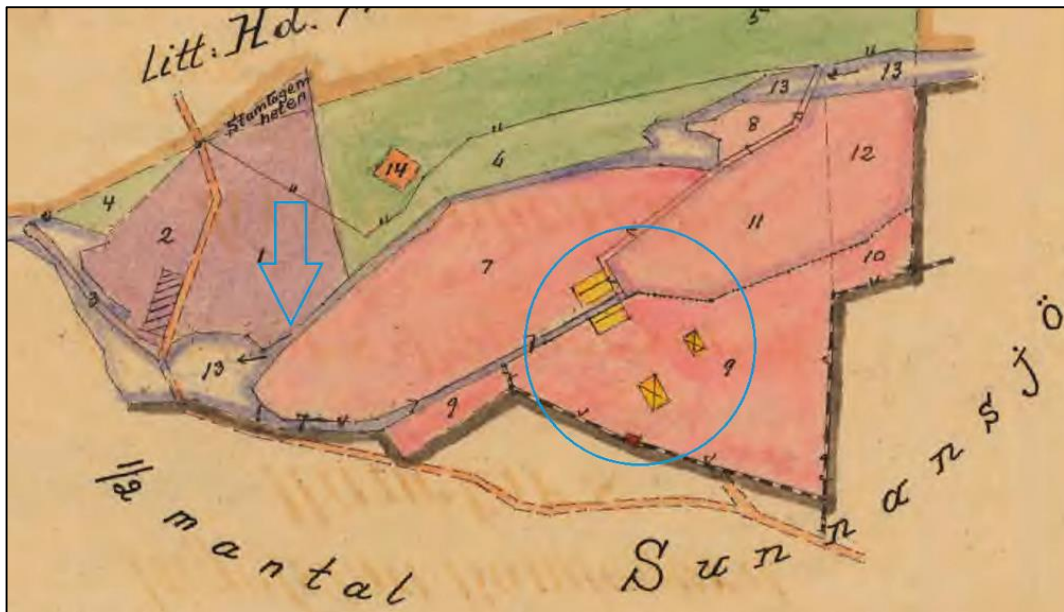
Historisk bild 1. Hanefors pappersbruk. Årtal okänt, men enligt skriften är fotografiet taget i slutet av 1800-talet (foto taget från Östra Torsås Hembygdsförenings årsbok 1964-65). Enligt källor användes mycket av rivningsmaterialet från byggnaden till att uppföra det nya kraftverket och den nya fördämningen, under 1920-talets början.



Historisk karta 1. Här har Sönnansiö quarn markerats, jämte flera andra anläggningar i närområdet. Storskifte år 1763. Lantmäteristyrelsens arkiv.

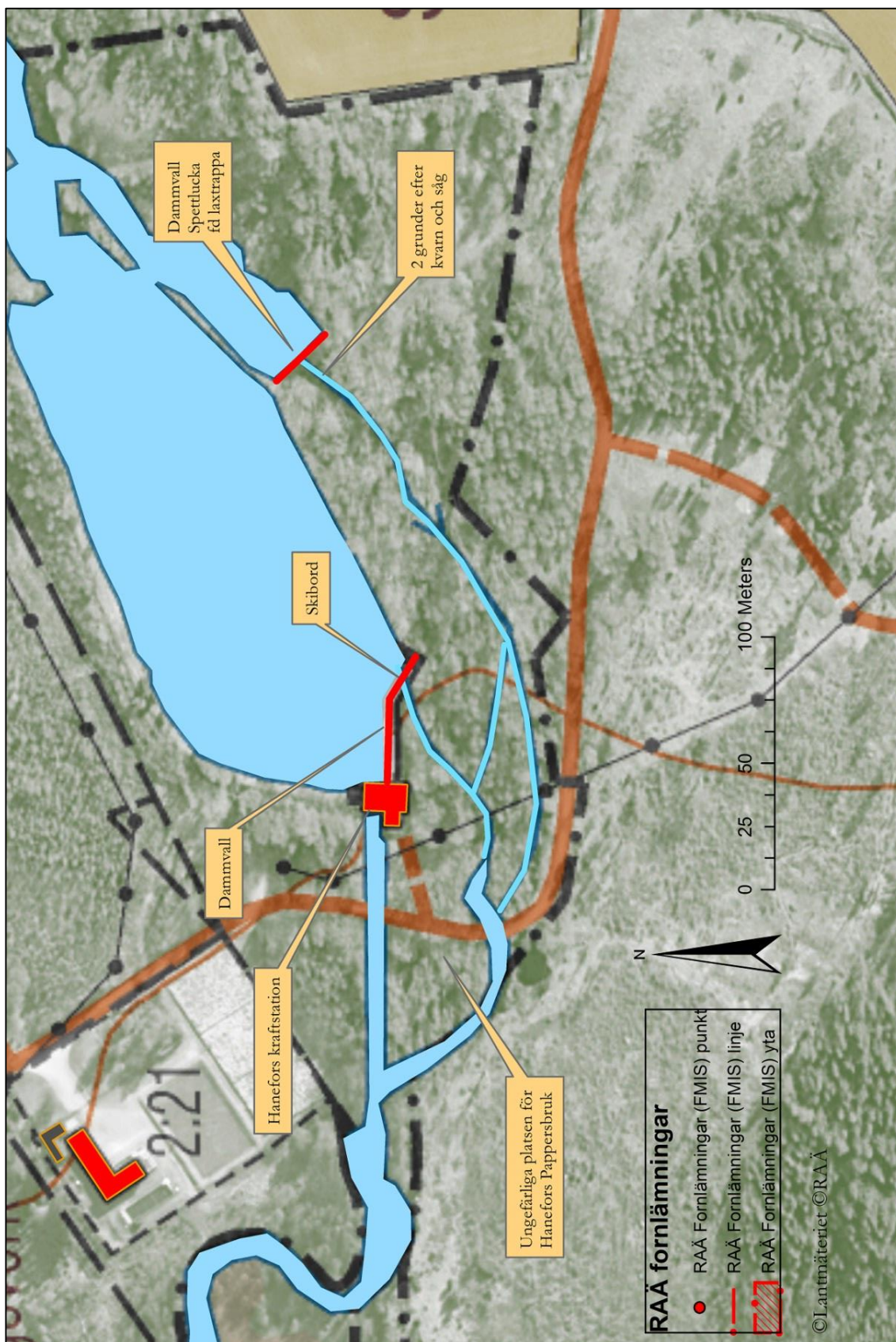


Historisk karta 2. Markerade byggnader i cirklarna finns endast grunder av idag. Pilen markerar den ungefärliga platsen för den nuvarande kraftstationen. Den markerade byggnaden till vänster är pappers bruket. Laga Skifte 1854, Lantmäteri myndigheternas arkiv 1854.



Historisk karta 3. Markerade byggnader vid blå cirkel, till höger, finns endast grunder av idag. Blå pil markerar den ungefärliga platsen för den nuvarande kraftstationen. Avsöndring 1920. Lantmäteri myndigheternas arkiv 1920.

KARTBILAGA HANEFORS KRAFTVERK



5.INGELSTADS DAMM



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Östra Torsås
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	Nuvarande byggnad från år 1921. Tidigare kvarn på platsen troligen någon gång under 1800-talet.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskyddat värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Före detta kvarn- och kraftstationsbyggnad, damm- och dammspegel
<i>Kärnvärden:</i>	Visar på kontinuitet i nyttjandet av vattenkraft liksom utbyggnaden av elektrifieringen på landsbygden.

HISTORIK

I äldre kartmaterial från 1700-talets mitt finns två kvarnplatser utmärkta vid sundet mellan Torsjön och Kyrkosjön varav den ena ser ut att ha ungefär samma läge som dagens före detta kvarn- och kraftstationsbyggnad. Vägsträckningen ser ut att ha varit ungefär likaledes sedan 1700-talets kartor och lett över sundet där den ena av kvarnarna, kallad Sjöbols kvarn finns utmärkt. Norrliggande kvarnar är frälsekvarnar tillhörande Ingelstad säteri (Historisk karta 1 & 2). I laga skifteskartan ifrån 1854 syns endast den norra kvarnplatsen utmärkt medan den mera sentida ekonomiska kartan har den södra kvarnplatsen markerad (Historisk karta 3 & 4).

En större ombyggnation av kvarnbyggnaden gjordes 1921 då den fick tre våningsplan. Ett nytt kvarnverk ska ha installerats 1932, i kvarnen fanns två par kvarnstenar, en dubbel valsstol, korngrynsverk, rensverk, havrekläm och triör.²⁰

Kraftstationen vid Ingelstad började byggas år 1919, inför byggnationen av den köptes Norrekvarnfallet liksom Södrekvarnfallet in. Jordvallar med plankspånt byggdes mellan de båda fallen. Vallarna fylldes ut med de massor som blev efter att utloppskanal liksom turbinsump grävdes. Den in- och utloppskanal som grävdes fanns på byggnadens östra sida (Historisk bild 3). Sammanbyggt med kvarnen fanns ett svinhus som byggdes om till maskinsal. Under hela året pågick arbetet och nästföljande år den 1 mars 1920 kunde turbinerna startas. Den elektriska utrustningen levererade och monterade ASEA och Finnshyttan levererade vattenturbinerna.²¹

Kraftstationen vid Ingelstaddammen togs ur bruk 1975, i samband med att turbinen tog bort fylldes den tidigare in- och utloppskanalen till turbinen igen och dagens regleranordning för dammen byggdes.²²

BESKRIVNING AV MILJÖN

Den tidigare kvarn- och kraftstationsbyggnaden är idag inredd som kafé och delar av den används som bostad. Det finns inte längre kvar några maskiner med koppling till tidigare kvarnverksamhet eller till tiden då byggnaden användes som kraftstation. Den delen av byggnaden som ursprungligen användes som kvarn, den södra delen är klädd med locklistpanel i en gul kulör (bild 1). Fönstren är utbytta och av sentida modell, tvåluftsfönster med småspröjsade rutor. Omkring fönstren finns profilerade fönsteromfattningar. Ett lunettfönster finns på gaveln. Fönsterkupor är placerade symmetriskt på det brutna takfallets nedre de, på båda sidor, sex stycken på vardera långsidan (bild 2). Mansardtaket är belagt med tvåkupigt lertegel. Den delen av byggnaden där kraftstationen låg, den norra, har

²⁰ Winning, 1940. s

²¹ Östra Torsås Hembygdsförenings årsbok 1960-61, s146

²² Muntlig uppgift Andreas Hedrén, Växjö kommun

istället en putsad fasad i gul kulör. Här är de äldre fönsterbågarna kvar med rundad övre fönsterbåge med småspröjsade fyrluftsfönster (bild 3). Entrédörren är utbytt men är utförd i samma stil som den tidigare entrén.²³ Den del där inloppskanalen tidigare fanns är idag en parkeringsplats (bild 4).

Regleringen av Ingelstadsdammen är en sentida konstruktion och har inget med den tidigare kraftstationen att göra. Dammen regleras med automatiserade spetluckor, sex stycken av trä (bild 5 & 6). Växjö kommun som äger dammen har planer för fiske- och vattenåtgärder i den och vilken typ av åtgärd som är bäst håller just nu på att undersökas. Möjligen blir någon form av inlöp en åtgärd för att på så sätt skapa en lämplig fiskväg.²⁴

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarn- och kraftstationsbyggnaden är en viktig del i miljön då byggnaden är det sista som kvarstår från tidigare kvarnverksamhet liksom dess tid som kraftstation. Namnet på platsen, Södrekvarn är en viktig beståndsdel då den berättar om det som en gång var här.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med dammspegel är den en sista del av vattenmiljöns tidigare sammanhang och utgör därmed en viktig beståndsdel inom miljön. Den visar på en del av den teknik som krävs för en kvarn liksom en kraftstation, att reglera och samla vatten i en damm.

Helbetsmiljön

Det är en plats som berättar om elektrifieringen av landsbygden och en plats som har varit betydelsefull lokalt då flera kvarnar har funnits inom miljön sedan långt tillbaka och nyttjat vattnets kraft. Ett kontinuitetsvärde finns liksom att det har varit en betydelsefull plats för lokalsamhället, som samlingsplats under kvarntiden och senare som energikälla för bygden. Men inom miljön saknas viktiga beståndsdelar för läsbarheten, såsom den tidigare in- och utloppskanalen liksom att ingen interiör finns kvar. Detta motiverar ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Ur kulturmiljösynpunkt bör dammspegeln bibehållas, att anlägga ett inlöp är därför den bästa lösningen för kulturmiljön.

²³ Muntlig uppgift av ägaren

²⁴ Muntlig uppgift av Andreas Hedrén, Växjö kommun

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Den före detta kvarnbyggnaden sedd ifrån sydväst.



Bild 2. Den före detta kvarnbyggnaden sedd ifrån sydost.



Bild 3. Delen för kraftstationen, sedd ifrån nordväst.



Bild 4. Längs den här långsidan fanns intagskanalen till turbinen, idag är det igenfyllt och används som parkeringsplats.



Bild 5. Automatiserade spettluckor reglerar dammen.



Bild 6. Vy över dammen.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk bild 1. Troligen ett gammalt vykort. Fotografiets ålder är okänt. Avfotograferat från en kopia, från ägaren till Ingelstads gamla kraftstation.



Historisk bild 2. Ingelstads damm och kraftstation. Fotografiet taget mot sydväst. Lägg märke till dammregleringen längst till höger i bild. Fotografiets ålder är okänt. Avfotograferat från en kopia, från ägaren till Ingelstads gamla kraftstation.



Historisk bild 3. Ingelstads kraftstation och fördämning. Foto taget mot norr/nordväst. Fotografiet är taget under 1930-talet. I bilden syns tydligt den in-och utloppskanal som ledde vattnet förbi turbinen. (Kronobergsboken 2009).



Historisk karta 1. Två kvarnplatser syns i storskifteskartan från 1763, Sjöbolskvarn ser ut att ligga vid samma kvarnläge som dagens kvarn, vid den nedre kvarnplatsen. Lantmäteristyrelsens arkiv 1763.



Historisk karta 2. Samma kvarnplatser syns här som på historisk karta 1, i storskifteskartan från år 1770. Lantmäteristyrelsens arkiv 1770.

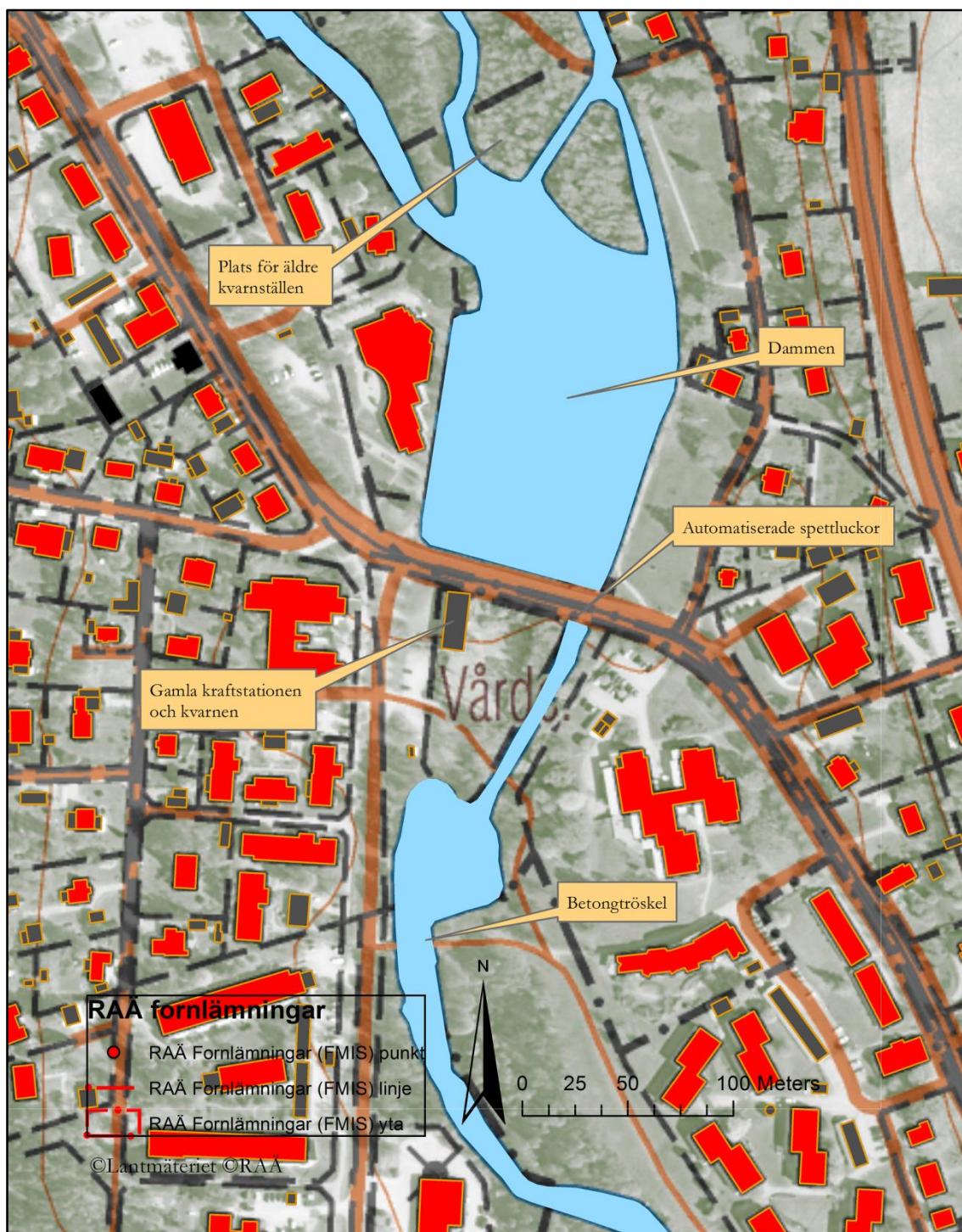


Historisk karta 3. I Laga skifteskartan ifrån år 1854 är endast en av de tidigare två kvarnplatserna tydligt utmärkt. Lantmäteristyrelsens arkiv 1854.



Historisk karta 4. I den ekonomiska kartan från år 1949 finns en kvarn utmärkt. Rikets allmänna kartverks arkiv 1949.

KARTBILAGA INGELSTAD



6.SÖDREKVARN – HAMMAREN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Tegnaby

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Historiska kartbelägg från år 1663 och år 1746.
Nuvarande byggnad från 1800-talet

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Platsen är registrerad i FMIS som bevakningsobjekt

Kulturbeskydd:

Kulturbeskyddat värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad, turbinhus, in- och utloppskanal, damm

Kärnvärden:

Plats för utvinning av vattenkraft - kontinuitetsvärde.

HISTORIK

Södrekvarn eller hammaren har en historia åtminstone ifrån 1600-talet. Det har tidigare legat en hammare här, därav namnet. Det har antagits att det har rört sig om en spikhammare, men även av en kvarn av något slag. Enligt fornminnesregistret har det hittats järnslag i vattendraget invid kvarnen. I Storskifteskartan från år 1746 beskrivs platsen som *Söder-quarn eller Hammaren, en kronoquarn* (Historisk karta 1). Kvarnbyggnaden ligger då placerad i ost-västlig riktning istället för dagens nord-sydliga placering. Enligt utsagor flyttades järnhammarens verksamhet, närmare bestämt till Norrekvarn, belägen cirka 1 kilometer norrut. En kvarnverksamhet fortgick däremot. Den nuvarande byggnaden uppfördes någon gång under 1800-talet och byggdes då i två våningar. Kvarnbyggnaden finns markerad i laga skiftes-kartan från 1837 och ha då en liknande placering som dagens (Historisk karta 2). En karta över gårdsmiljön och kvarnen från 1912 visar upp en likartad struktur som idag. Kvarnverksamheten pågick fram tills 1960 då kvarnen byggdes om till kraftstation (Historisk karta 3). Enligt den kvarninventeringen som skedde under sent 1990-tal drevs kvarnen fram till dess nedläggning av två vattenhjul och var utrustad med tre stenpar, men aldrig med valsstol eller plansikt.²⁵

BESKRIVNING AV MILJÖN

I Fornminnesregistret finns en beskrivning vid Raä-nummer Tegnaby 94:1: *Järnbruk, ca 80x40 m (NÖ-SV), skall ha funnits här, troligen under 1600-talet. Flyttades sedan till Norrekvarn (RAÄ-nr 17). Enligt ägaren har han sett järnslag i åfäran och att det sägs att det har varit en spikhammare här. Området har flera ledarmar av jord och sten och kvarnen är fortfarande i bruk som kraftverk. Vattenkvarnen är utsatt på karta år 1663. Registrerad som bevakningsobjekt, som innebär att lämningens status inte kunde avgöras vid en okulär besiktning. Detta gäller då främst att det kan finnas spår efter den hammare som en gång fanns här på platsen.*

I anslutning till kvarnen ligger en Bro med RAÄ-nummer Tegnaby 4:1, som är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning: *Bro, 35m l och 4 m br (NV-SÖ), med tre slagna valv av sten. Valvet i SÖ är 4,5x1 m, mellersta valvet är 1,6x3 m och valvet i NV är 1,8x3 m st. Brofästet i NV är 15 m och i SÖ är bron sammanbyggd med f.d. kvarnbyggnad. Vägbanan är av grus. NV valvet har igensatts med ett cementrör. Skador på bron har lagats med cement. Järnräcke. I bruk.*

Kvarnhuset som finns här idag har en stensockel som sträcker sig över upp över första våningsplanet, den östra fasaden på det andra våningsplanet liksom gavlarna är klädda med rödslammad locklistpanel, medan den västra långsidan inte är klädd med panel. Här syns timmerstommen (bild 1 & 2). Ett tillbyggt turbinhus finns på byggnadens östra sida, byggd ovan in- och utloppskanalen. Turbinhuset är uppfört med en enklare brädstomme, i rödslammad kulör, med

²⁵ Kvarn och såginventering 2009

pulpettak och har en turbinsump av gjuten betong. I turbinhuset finns idag en turbin som är i drift. Kvarnbyggnaden har småspröjsade tvåluftsfönster, varav en del är bytta mot sentida lufter men i samma utformning som de äldre fönster som finns kvar. Sadeltaket är klätt med sinuskorrugerad plåt. I det nedre våningsplanet, på den västra sidan finns upptagna garageportar, ovan dess finns en dubbel bräddörr som leder in mot det andra våningsplanet (bild 3). En senare tillkommen garagelänga är tillbyggt och förlänger den västra fasadsidan. Den är klädd med röd locklistpanel och har pulpettak. I stensockeln finns en igensatt öppning där det troligen har suttit ett tidigare vattenhjul (bild 4).

Dammvallen vars kanter delvis är stenlagda och vissa delar är betonggjutna har två utskovsluckor, det ena utskovet som reglerar intaget till turbinen regleras med två spettluckor och det utskovet som reglerar tillflödet till strömfåran har tre spettluckor (bild 5-7).

In-och utloppskanalen delas av med ett stenfundament som sträcker sig ca 20 meter längs med strömfåran (bild 8 & 9). I anslutning till kvarnen finns ett boningshus och ett flertal ekonomibygnader, på den västra sidan av åfåran finns beteshagar.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden med turbinhus visar på en mera sentida utveckling av den tidigare kvarnmiljön och platsen avläses idag främst som ett småskaligt vattenkraftverk.

Dammen och vattenvägarna

Damm och vattenvägar används ännu idag för att nyttja vattnets kraft och tydlig är dess koppling till byggnaden, där in- och utloppskanalen som avgränsas med ett stenfundament är en viktig värdebärande del inom miljön.

Helbetsmiljön

Främst har platsen och miljön ett kontinuitetsvärde då det har funnits verksamhet här sedan 1600-talets mitt som har nyttjat vattenkraft. Idag är denna historiska förankring bakåt i tiden svår att avläsa på plats, dock är miljön fortfarande väl avläsbar för dess nyttjande av vattenkraft. Platsen har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Viktiga inom kulturmiljön är stenfundamentet som delar in vattenvägarna liksom dammen. Vid eventuella ingrepp vore det ur kulturmiljösynpunkt önskvärt att anlägga någon form av omlöp eller inlöp för att kunna bibehålla dessa. Det finns belägg för att det här har funnits en hammare och en kvarn sedan 1600-talet. Därför bör en försiktighet råda på grund av att det kan finnas rester efter den verksamheten kvar i grundfundament eller i och kring vattenkraftsanläggningen.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Kvarnhuset sett ifrån öst, med det tillbyggda turbinhuset.



Bild 2. Kvarnhuset sett ifrån nordväst.



Bild 3. Kvarnhuset sett ifrån sydväst, här syns de upptagna garageportarna i det nedre våningsplanet samt den tillbyggda garagelängan.



Bild 4. Den igensatta öppningen där det troligen tidigare har suttit en mittstock till ett vattenhjul. Lägg märket till den murade stensockeln liksom den gjutna betongumpen.



Bild 5. Vy över kvarnhuset och åfåran. Till vänster i bild syns utskoven.



Bild 6. Vy över dammen åt väster.



Bild 7. Vy över dammen åt öster.



Bild 8. Här syns uppdelningen av åfåran i utloppskanal och en sidofåra eller strömfåra.



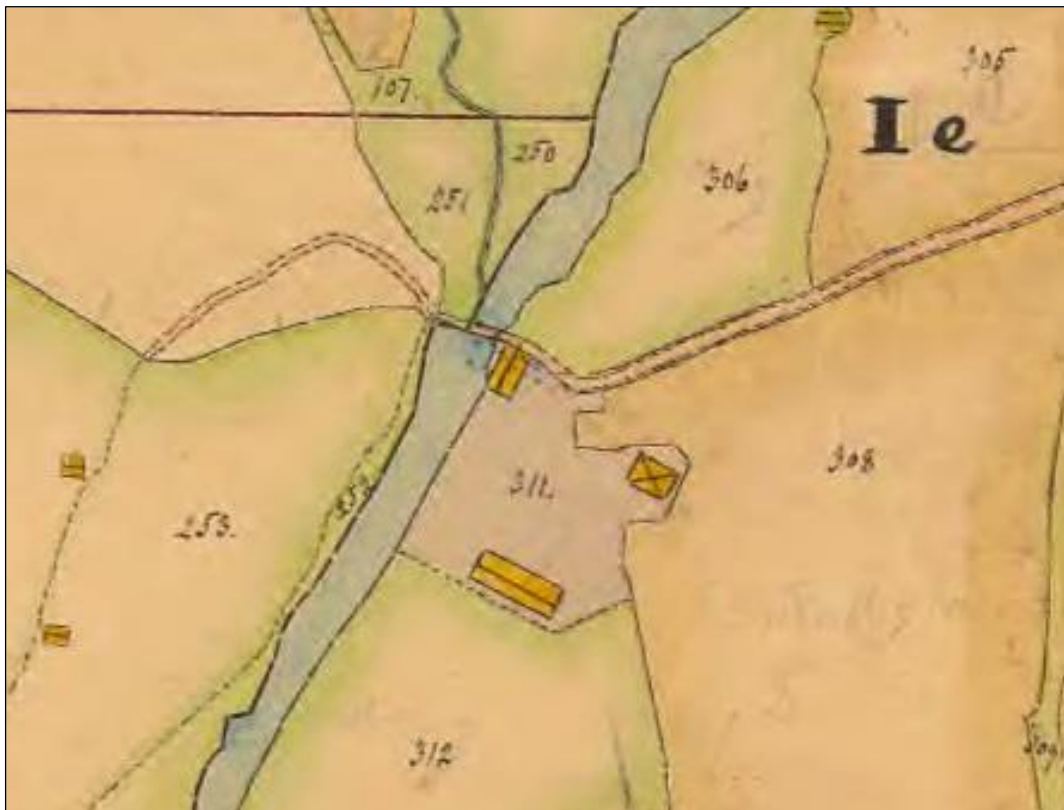
Bild 9. Stenfundamentet i mitten av åfåran och utloppskanalen som tar vid efter turbinsumpen.



Historisk karta 1: Under markeringen R står det så här i akten: *Söder-quarn eller Hammaren, en kronoquarn*. Storskifte år 1746. Lägga märke till hur kvarnbyggnaden ligger i Ö-V riktning till skillnad mot den nuvarande byggnadens riktning som är mer i N-S riktning. Lantmäteristyrelsens arkiv 1746.

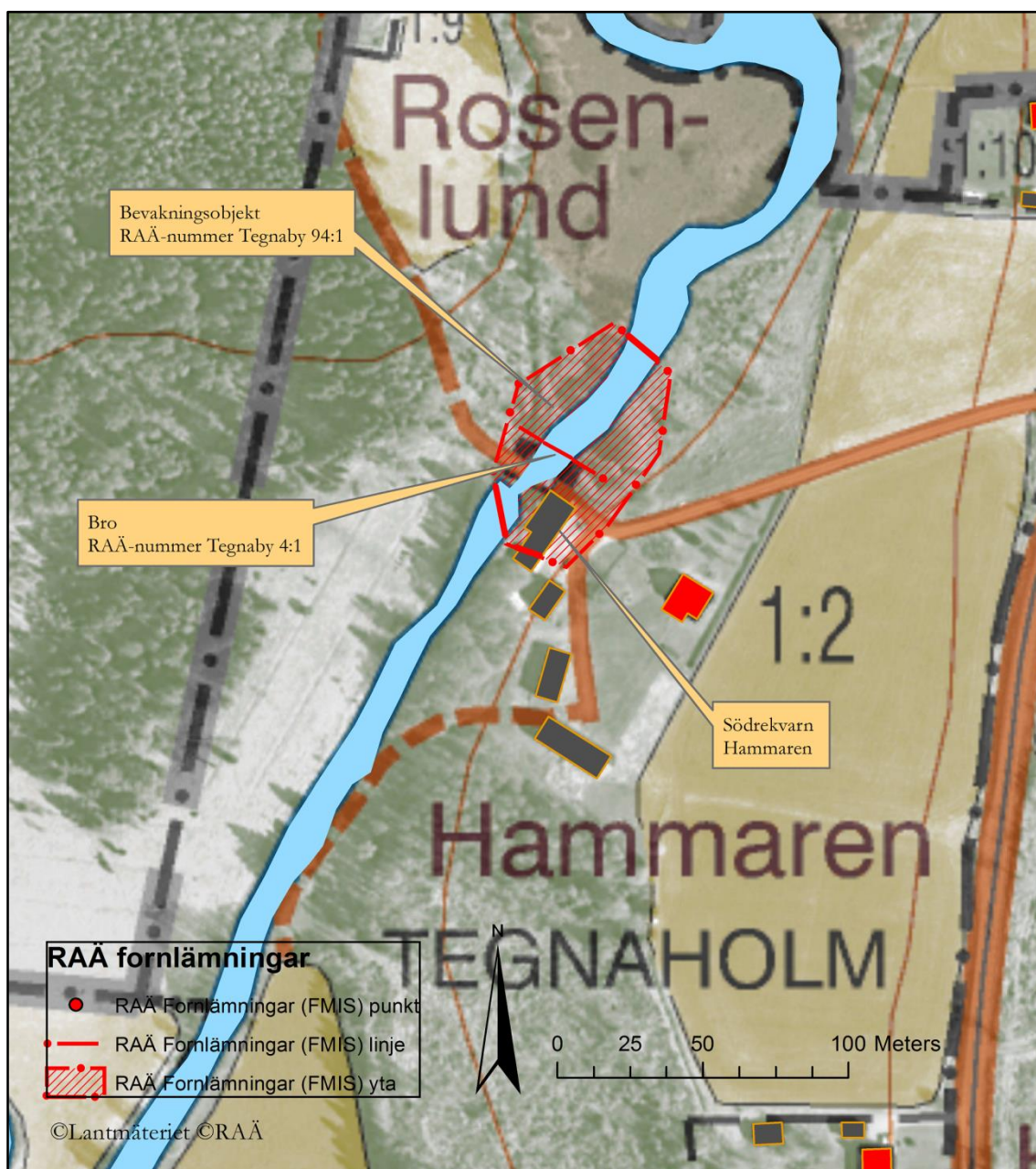


Historisk karta 2: I laga skifteskartan från 1873 är kvarnen placerad på ett liknande sätt som idag. Lantmäteristyrelsens arkiv 1873.



Historisk karta 3. En kartbild från 1912 visar upp en nästintill likadan struktur som idag. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1912.

KARTBILAGA SÖDREKVARN - HAMMAREN



7.NORREKVARN



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Tegnaby
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	1800-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Platsen är registrerad i FMIS som bevakningsobjekt
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnaden, den före detta sågen och före detta mjölnarbostad. Stenskodda vattenvägar, in-och utloppskanalen, stenfundament i åfåran, stenvalvsbron, klappbrygga
<i>Kärnvärden:</i>	En tydlig kvarnmiljö som ingår i en gårdsstruktur som visar på bondesamhället självförsörjning med olika funktionsbyggnader. Även en viktigt lokal och social samlingsplats som kvarn-och sågmiljö och med klappbrygga som samlade tvätterskor i bygden.

HISTORIK

En kvarn ska ha funnits på platsen redan under 1300-talet.²⁶ Kvarnen uppfördes på 1700-talet och tillbyggdes under 1860-talet till två våningar.²⁷ I storskifteskartan över platsen från 1796 syns en dammbyggnad med kvarn framför (Historisk karta 1), liksom i laga skiftes-kartan från 1837, här syns även bron som leder över åfåran samt formen av klapperbryggan och sågbyggnaden finns inritad (Historisk karta 2). I ytterligare en kartbild över platsen från år 1912 syns kvarnplatsen liksom såg, bro och klapperbrygga tydligt (Historisk karta 3).

Ett nytt kvarnverk installerades 1938. Drivkraften från vattnet, ett vattenfall 1 ½ meter från Tegnabysjön gav kraft hela året. Kvarnverket drevs av två vattenhjul på tillsammans 25 hkr, vilket gav kraft åt två stenpar, korngrynsverk, skalare, triör och havrekläm. Sågverk och jordbruk.²⁸

Kvarnen var utrustad med modern kvarnutrustning för sin tid, och drevs av två turbiner. Anläggningen var i drift under en längre period än flertalet andra kvarnar i länet. Fram till 1985 maldes det här foder och trierades utsäde. På platsen strax söder om finns en byggnad som under 1800-talet byggdes som ett ramsågverk. Denna sågverksamhet fortsatte fram tills 1950-talet och i samband med nedläggningen inreddes sågen till bostad.²⁹

BESKRIVNING AV MILJÖN

Enligt fornminnesregistret finns RAÄ-nummer Tegnaby 17:1 på platsen och så här står det: *Järnbruk, ca 100 m i diam, skall ha funnits här, troligen under 1600-talet. Flyttades härifrån och till Åryd, Hemmesjö sn. Enligt äldre uppgifter skall man ha funnit slagg i området. I området kvarstår ännu en kvarnbyggnad.* Området är registrerat som ett bevakningsobjekt, som innebär att lämningens status inte kunde avgöras vid en okulär besiktning. Inom området finns även en bro registrerad i FMIS. Så här står det: *Bro, totalt 51 m l (N-S) och 4 m br. Uppdelad i två sektioner. Sektionen i N är 11 m l med tre slagna valv, 2x1-3x1,5 m st, brofäste, 10 m l. Sektionen i S är 15 m l med tre slagna valv, 2,7x1,5-3,2x1,6 m st, brofäste 4 m l. Räcke av bearbetade granitstenar, 0,3x0,3 m st och 0,6 m h, samt stålskenor. Ytan är belagd med asfalt. I bruk som sidoväg. Även den registrerad som bevakningsobjekt.*

²⁶ Kvarn-och såginventering, Kronobergs län

²⁷ Winning, 1940. s. 266

²⁸ Winning, 1940. s. 266

²⁹ Kvarn-och såginventering, Kronobergs län

På platsen finns även en så kallad klapperbrygga. Platsen är uppskyldad av Tegnaby hembygdsförening. Så här står det kortfattat på skylten:

Klapperbryggan vid Norrekvarn

Kulturbistorisk kvarlämning och minnesmärke från Tegnaby-Tofta Byalag

I det gamla bondesambället var tvätten en tung och mödosam kvinnoyssla. Därför tvättade man ofta flera tillsammans. Som regel vår och höst utfördes tvättbykningen som en del av det gemensamma livet och i aktiv social gemenskap. Oftast hade hemmanet ett begränsat antal dukar, lakan, örngott och handdukar. Det krävdes 17 arbetsmoment från det att man sått och odlat linet, vävt linneväven och till sist broderat sitt monogram på varje enhet. Allt förvarades med noggrannhet i särskilda linneskåp och brudkistor. Det var en fråga om ett begränsat antal olika textilier – linnevävnad dominerade – som tälde tidens tvättmetod; blötläggning i stora bykekar av trä. Kokande vatten med lut som tillsats, hällades på och tappades av, upprepade gånger över tvätten. Med manfolkets hjälp, häst och vagn for man med all utrustning till just denna plats – Klapperbryggan vid Norrekvarn – för tvättens klappning och sköljning i Tegnaby sjöns vatten i ån. Arbetet med tvätten tog ofta en hel arbetsvecka och mer i anspråk beroende på väder och vind.

Norrekvarn tornar upp med en byggnadskropp i två och ett halvt våningsplan med symmetriskt placerade småspröjsade tvåluftsfönster i fasaden (bild 1). Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel som kontrasterar mot de vitmålade fönsterbågarna. En holkliknande utbyggnad finns placerad på byggnadens fram- och entrésida ovan ingången med en pardörr. Utbyggnadens funktion har varit att fungera som säckhiss för att enkelt kunna hissa upp och ner mjölsäckar. Sockeln är uppbyggd av murad sten och fönsterrutor i sockeln visar att en källarvåning finns här. Sadeltaket är belagt med takpannor av betong.

Angränsande till kvarnbyggnad finns den tidigare ramsågen som numera är omgjord till bostad (bild 2). Byggnaden har en hög stensockel som sträcker sig i ett våningsplan. Den tidigare sågbyggnaden har inte många spår av att ha används som sådan. Men i sockeln syns det spår efter ett tidigare vattenhjul och troligen senare turbin som numera är igenfyllt med betong (bild 3). Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel, sadeltaket klätt med plåt och en tillbyggd veranda finns på husets sydöstra sida. Ytterligare en byggnad angränsar till kvarnbyggnaden, den tidigare mjölnarbostaden ligger nordväst om kvarnen. Ett boningshus i två våningar med tillhörande ladugård (bild 4).

Den äldre landsvägen leder förbi framför kvarnbyggnaden och över en stenvalvsbro (bild 5). Nedanför stenvalvsbron finns en stentrappa som leder ner till en så kallad klapperbrygga eller klappbrygga (bild 6), där tvätterskor kunde skölja och sedan banka ur vattnet med så kallade klappträn (se texten om klapperbryggan på sidan ovan, s.75). Den är idag ganska igenvuxen av högt gräs.

Den hålldamm som är belägen vid kvarnbyggnaden regleras idag med två utskov, ett på var sida av kvarnbyggnaden (bild 7). Utskoven regleras av spetluckor. På den norra sidan finns tre spetluckor och på den södra två. Efter det södra utskovet leder vattnet vidare i en utloppskanal förbi sågen, här fanns tidigare intaget till sågens turbin (bild 8). Det norra utskovet reglerar vatten från

dammen, tidigare har det troligen funnits ett intag här som har lett vatten förbi ett vattenhjul, en utloppskanal finns här, avgränsad med ett stenfundament (bild 9). Ytterligare en utloppskanal finns vid byggnadens södra sida, där en turbinsump ser ut att vara uppbyggd inunder byggnaden och vattnet leds troligen in från baksidan av byggnaden, förbi turbiner och vidare i utloppskanalen. Även här är kanaldelen uppbyggd och avgränsad med ett stenfundament och har stenskodda kanter (bild 10).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Platsen är registrerad i FMIS som bevakningsobjekt, som innebär att lämningens status inte kunde avgöras vid en okulär besiktning, under lämningstyp Metallindustri/järnbruk.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är med dess placering intill dammen och angränsande vattenvägar väl avläsbar. Dessutom är dess utformning med en säckhiss något som tydligt visar på byggnadens tidigare användning. Den tidigare sågen angränsar kvarnbyggnaden liksom den f.d. mjölnarbostaden.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med dammspegel har funnits på platsen sedan 1700-talet, dess koppling till byggnaden är tydligt. Ytterligare värdebärande beståndsdelar inom miljön är de in- och utloppskanaler som finns i anslutning till byggnaden. Platsen där klapperbryggan finns är ytterligare en viktig värdebärande del inom miljön som visar på ett socialhistoriskt perspektiv och en bit kvinnohistoria, nämligen en vardaglig och slitsam syssla när tvätterskor samlades där för att tvätta.

Helbetsmiljön

Norrekvarn är en tydlig och komplex kvarnmiljö med välbevarat kvarnhus sett till den exteriöra delen. Vattenvägarna är tydliga och förmedlar tydligt vattenkraftens grundläggande principer. Det är även en plats som har haft en strategisk placering vid en överfart över vattendraget, den äldre stenvalvsbron markerar detta. Att det har varit en samlingsplats för tvätterskor vid klappbryggan ger platsen en socialhistorisk dimension.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Den läsbarheten som finns i kvarn- och sågmiljön bör bevaras så långt det är möjligt. Dammen och dess vattennivå kan ses som en kulturbärare. Den klappertrappa som finns väster om kvarnen ska bevaras. Kallmurade kantvallar i vattenkanalerna ska bevaras intakta. De vattenkanaler och vattenvägar som finns kan användas för att anlägga vandringsvägar och bör kunna fungera samtidigt som kulturvärden och läsbarheten bevaras.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Norrekvarn sedd ifrån väst.



Bild 2. Till kvarnen angränsar den före detta ramsågen.



Bild 3. I sockeln syns spår efter tidigare vattenhjul/turbin.



Bild 4. Den före detta mjölnarbostaden med ladugårdsbyggnad.



Bild 5. Vy över kvarnmiljön, stenvalsbron och i förgrunden syns klapperbryggan.



Bild 6. Stentrappan eller klappertrappan som leder ner till vattnet.



Bild 7. Hålldammen vid Norrekvarn.



Bild 8. Det södra utskovet.



Bild 9. Det norra utskovet och en avgränsad in-och utloppskanal.



Bild 10. Betongsumpen och utloppskanalen som följer därefter. Det här in-och uttaget ligger mellan det två andra intagen.



Historisk karta 1: Storskifteskarta från 1746, här syns en kvarnbyggnad framför dammen. Lantmäteristyrelsens arkiv 1746.



Historisk karta 2. Laga skifteskartan från 1873, damm och kvarnbyggnad liksom bron som leder över vattendraget. Lantmäteristyrelsens arkiv 1873.



Historisk karta 3. Kartbild från 1912, här syns även klappbryggan tydligt. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1912.

KARTBILAGA NORREKVARN



8.ÅRYDS KVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Hemmesjö

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Historiskt kartbelägg från år 1700. Nuvarande byggnad från 1850-talet med, enligt utsago, inslag av byggnadselement från mitten av 1700-talet.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL

Kulturbistorisk värdering:

Kulturbistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Före detta kvarnhus och mjölnarbostad, ladugårdsbyggnad, tvättstuga, dammspegel, utskovsluckor

Kärnvärden:

Tydlig gårdsstruktur där de olika funktionsbyggnaderna visar på bondesamhällets struktur, varav kvarnen var en viktig inkomstkälla och social mötesplats lokalt för bygdens bönder.

HISTORIK

Den nuvarande kvarnbyggnaden sägs ha byggnadsdetaljer eller en stomme från mitten av 1700-talet men stora delar är från mitten av 1800-talet. Ett tidigt kartbelägg för att det varit en kvarn på platsen är från en Storskifteskarta år 1798 (Historisk karta 1) där den beskrivs som en *Hjulquarn*³⁰. I anslutning till kvarnbyggnaden finns ett stall som har en äldre del åt norr, som troligen härstammar från 1700-talet.³¹

Den före detta mjölnarbostaden som ligger på en kulle med utsikt över den före detta kvarnen och dammen. Bostaden bestod av tre rum och kök, en matkällare fanns under en del av bostaden. På 1950-talet installerades vatten och värme fick bostaden av kakelugnar och kökets spis. Ett flertal funktionsbyggnader fanns inom kvarnmiljön som höns hus, vedbod, hemlighus och ladugård samt en liten tvättstuga vid dammen.³²

Intagskanalerna ledde in vatten till de vattenhjul som satt vid var ände av kvarnen. Det södra något större inloppet ledde till ett vattenhjul som gav kraft åt två stycken kvarnstenar. Det norra vattenhjulet gav kraft åt en kvarnsten och annan utrustning i kvarnen. En turbin kopplades även till kvarnen på 1860-talet. Den fanns inmonterad i rännan till det stora vattenhjulet, ifrån denna fick kvarnen elström på 110 volt likström till belysning och el. Ett flertal maskiner fanns i kvarnen t.ex. en trieringsmaskin, en maskin för bortrensning av ogräs i utsäde, denna maskin kunde även sortera korn i olika storlekar utifrån kundens önskemål. Det fanns även en triör eller sorteringsmaskin för olika grovlek på mjöl. Turbin liksom maskiner var i drift fram till dess att kvarnen lades ner 1958. En stor del av det som maldes var säd som bönder ifrån närliggande byar kom dit med för att mala till mjöl. Vanligt var att bönderna kom dit med hästskjuts och lastade av sina säckar för malning. Under tiden det pågick kunde de som önskade bli bjudna på kaffe i mjölnarbostaden. Vid större leveranser fick kunden komma tillbaka nästa dag för att hämta den färdiga produkten.³³

BESKRIVNING AV MILJÖN

Åryd kvarn ligger nedströms Årydsjön ca 700 meter från utloppet ur sjön. Nedströms kvarnen fortsätter vattendraget en bit innan det rinner ut i Tegnabysjön.

³⁰ Storskifte 1798, sid 27/31

³¹ Muntlig uppgift av ägarna

³² *I Hemmesjö socken*, 2012, s 90f

³³ *Ibid* s 92f

Kvarnhuset är numera ett bostadshus och inte särskilt mycket kvarstår interiört av dess tidigare sammanhang. Utvändigt går det dock att se spår ifrån tiden som kvarn. Byggnaden är uppförd i två våningar med vind (bild 1). Huset vilar på en murad stomme av sten, natursten i olika storlekar sammanfogade med murbruk. I fasaden är timmerstommen synlig medan gavelröstena är klädda med panel. Hela fasaden är målad med röd slamfärg. Fönstren är mestadels utbytta till småspröjsade tvåluftsfönster. Omkring fönsterbågarna finns dekorativa fönsteromfattningar. Det f.d. kvarnhuset har tillbyggt med en entréveranda och en altan/balkong på ena gavelsidan (bild 2).

I byggnadens nederkant på entrésidan finns två igensatta öppningar, dessa f.d. öppningar är klädda med locklistpanel i röd kulör (bild 3). Här har det tidigare letts vatten med ett intag och därefter en utloppskanal som idag är igenfylld (bild 4). Idag finns det två utskov för reglering av dammen, inget av dem är kopplade till någon turbindrift. Det större utskovet har totalt sex spetluckor uppdelad i två grupper (bild 5). Det mindre utskovet regleras med en spetlucka (bild 6). Nedanför kvarnhuset finns ytterligare en mindre damm innan vattnet rinner vidare (bild 7).

Angränsande till kvarnhuset finns en den f.d. mjölnarbostaden, en före detta stallbyggnad som har tillbyggt och som numera används som förråd och garage (bild 8). Ett mindre bykhus finns också inom gårdsmiljön, strategiskt placerat vid dammen (bild 9).

Landsvägen gick tidigare förbi och genom kvarnmiljön men vägen slutade att användas som genomfartsled på 1980-talet då den bedömdes för farlig för trafikerande trafik i och med järnvägs korsningen över järnvägen.³⁴

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är delvis tillbyggd exteriört och av dess interiör med kvarnmaskiner återstår inget. Det finns spår i fasaden av de tidigare intagen, liksom spår i sockeln. Dessa är ledtrådar till byggnadens tidigare användning. Viktigt är även de olika funktionsbyggnader som angränsar kvarnhuset, som visar på bondesamhällets sätt att organisera en gårdsmiljö.

³⁴ I *Hemmesjö socken*, 2012, s 102

Dammen och vattenvägarna

Dammen med dammspegel visar på en del av den tekniska funktion som används vid kvarndrift. Att intag-och utloppskanaler är igenfyllda gör dock vattnets tekniska princip och koppling till byggnaden något mindre avläsbar.

Helbetsmiljön

Det är en miljö som visar på en tydlig äldre gårdsstruktur med olika funktionsbyggnader. Kvarnhusets funktion är dock mindre avläsbar även om ledtrådar till dess ursprungliga användning fortfarande finns kvar. Miljön har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Dammen med dammspegel är en värdebärande beståndsdel inom miljön. Ur kulturmiljösynpunkt är det därför önskvärt att anlägga någon form av omlöp som fiskväg. Eventuella åtgärdsförslag bör ta hänsyn till de spår som finns kvar i miljön och kring kvarnbyggnaden för att inte förlora ledtrådarna till förståelsen.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Åryds kvarnhus, numera bostad sett ifrån sydöst.



Bild 2. Den tillbyggda balkongen.



Bild 3. I fasaden syns spår av en tidigare öppning för intag till turbinen.



Bild 4. På baksidan av huset syns ytterligare spår av den tidigare öppningen. Utloppskanalen är igenfylld här.



Bild 5. Utskovet som är uppdelat i två med tre luckor vid var intag.



Bild 6. Det mindre utskovet som regleras med en spettlucka.



Bild 7. Broöverfarten samt utskov som regleras med spettluckor.

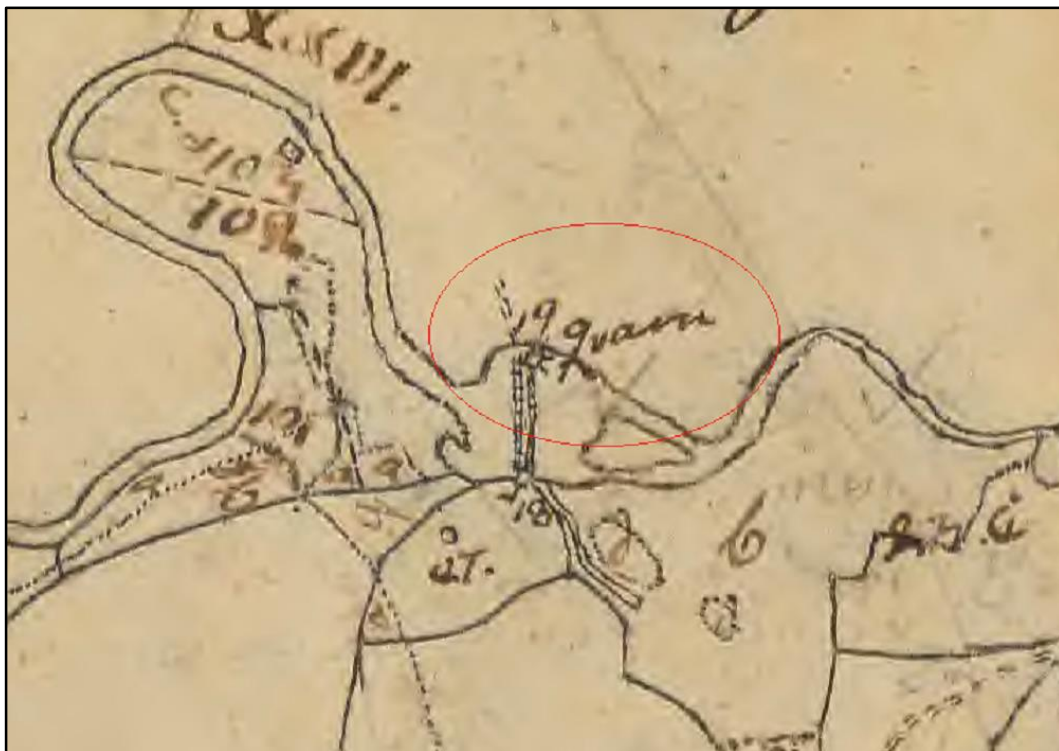


Bild 8. Den före detta ladugårdslängan som numera är garage och förråd.



Bild 9. Bykhuset.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER

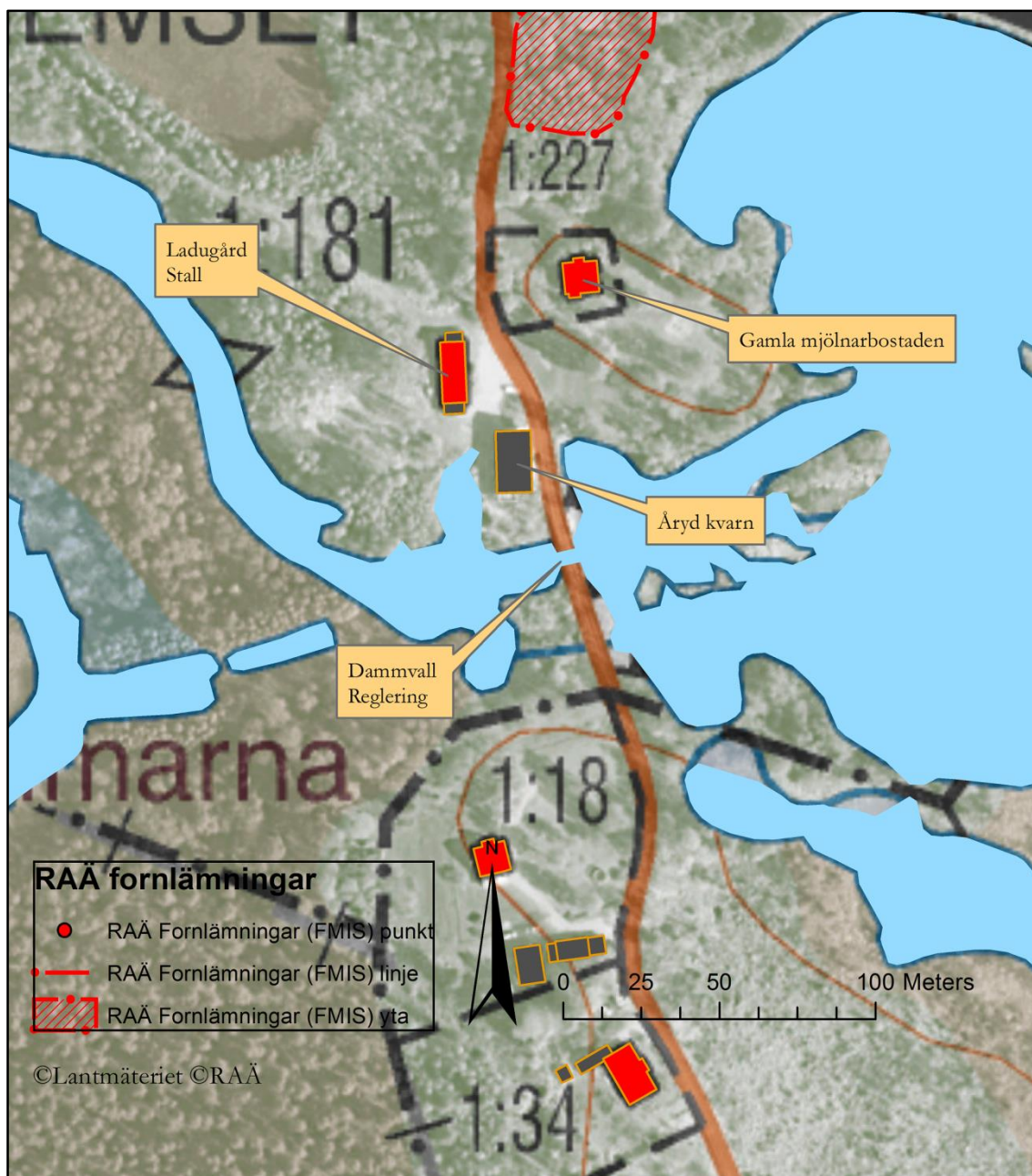


Historisk karta 1. Kvarnläget ser ut att ligga på ungefär samma plats som dagens kvarn. Nr 19 beskrivs i akten som *Hjulquarn*. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1798.



Historisk karta 2. I en kartbild från 1926 är kvarnplatsen tydligt utmärkt som byggnad norr om broöverfarten. Lantmäterimyndigheternas arkiv 1926.

KARTBILAGA ÅRYDS KVARN



9.ÅRYDS VÄSTRA UTLOPP



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Hemmesjö

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Kniphammare och sågkvarn fanns här år 1700.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Bevakningsobjekt finns inom miljön som torde falla under 2 kap. Kulturmiljölagen.

Kulturbeskydd:

Visst kulturhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Dammvall, utskovsluckor, stenfundament

Kärnvärden:

Äldre strategisk plats för verksamheter som nyttjat vattenkraft.

HISTORIK

Se även Åryds mellersta utlopp

Utifrån den historiska kartan geometrisk avmätning från år 1700 markeras ungefär här en *Kniphammar och såggvarn* (Historisk karta 1). Öster om platsen ligger enligt kartan nämnd ovan, *Gårdens beteshage bestående af stenig och enmig wall medh små enebristar*, alltså Åryds hage. Strax söder om beskrivs marken vara sank och beskriven som *Sågemooan af medelmåttig Starrwall mychen sanck och wåth*. Dessa byggnader med omkringliggande miljö tillhörde och ingick i bruksmiljön under Åryds kronohemmans säteri.

Kniphammare var en äldre typ av snabbgående lätt vattendriven fallhammare som användes vid smide av produkter av mindre dimensioner. Den kan beskrivas som en typ av fallhammare där vattenkraft hjälper till att få en hammare att falla eller slå med regelbundna slag för att förslagsvis smida ut metallstycken till tunnare ämne.

BESKRIVNING AV MILJÖN

I nuläget finns här en fördämningsvall tillika körväg med asfaltsbeläggning. En reglering finns med spettlucka. Vattenintaget och vattendraget går i nord-sydlig riktning. Omedelbart öster om vattendraget, omedelbart söder om vägbanken finns ett stenfundament: Stenfundament, 4x2 m (NV-SÖ) och intill 1,5 m h terrassering av kallmurade, delvis tuktade, 0,5-0,8 m st stenar. Strax söder om, i vattendraget och utmed strandkanten, finns något otydliga stenformationer. Årydsjön har höjts 0,5-1 meter.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Helhetsmiljön

Miljön är idag främst avläsbar som en fördämningsvall samt utskov för reglering av sjön. Av den tidigare kniphammaren och sågen finns idag få eller enstaka direkta synliga spår. Miljön har därmed ett visst kulturhistoriskt värde tillsammans med historiskt kartbelägg och enstaka grunder.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Platsen bör registreras som bevakningsobjekt i och med att det finns belägg för en vattenkraftsanläggning i form av en knipphammare och en såg på platsen innan år 1850. En försiktighet ska iakttagas vid eventuella åtgärder vid platsen. Kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion ska tas i samband med eventuella åtgärder inom miljön.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Stenfundament strax öster om vattendraget, omedelbart söder om vägbanken. Foto taget mot öster.



Bild 2. Detaljbild. Stenfundament strax öster om vattendraget, omedelbart söder om vägbanken. Foto taget mot öster.



Bild 3. Utskovet som regleras med två spettluckor.



Bild 4. Stenformationer strax söder om vattenfördämningen och stenfundament liggandes på den västra sidan av vattendraget.



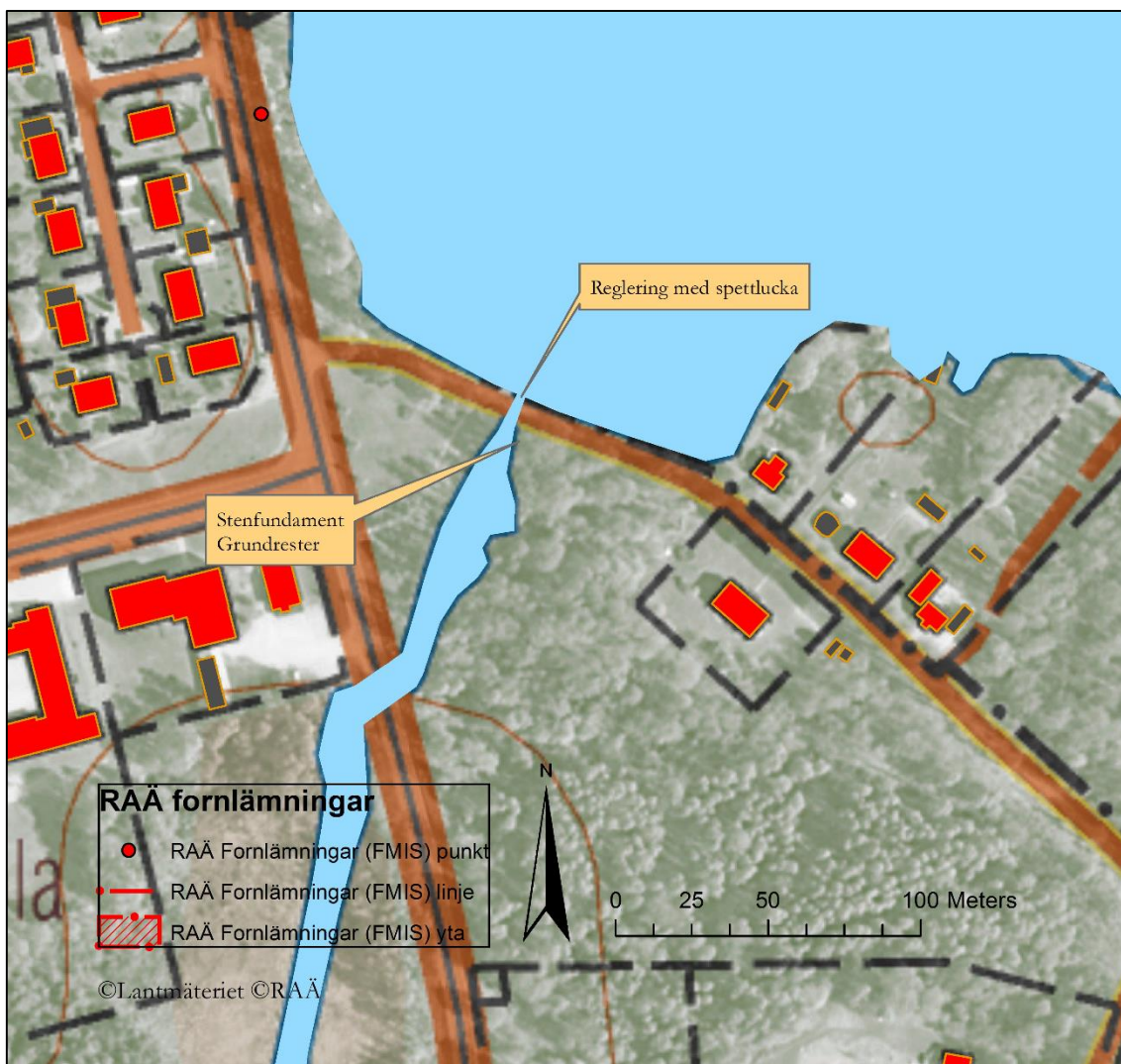
Bild 5. Fördämningsvallen som även fungerar som körväg.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Här inom röd rektangel markeras en *Kniphammar och Sägqvarn* på karta Geometrisk avmätning från år 1700. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1700, akt F25-10:1.

KARTBILAGA ÅRYDS VÄSTRA UTLOPP



9.ÅRYDS MELLERSTA UTLOPP



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Hemmesjö

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Bruksmiljö från 1600-talet där merparten av byggnaderna är ifrån 1800-talet.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL Angränsande herrgård är byggnadsminnesförklarad enligt 3 kap KML.

Kulturbistorisk värdering:

Högt kulturhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Blåsmaskinhus, masugn, rosteri, åfåra med stenfundament, vattenhjul, damm och dammspegel

Kärnvärden:

Äldre bruksmiljö där byggnaderna berättar om epoken som järnbruk och senare skogsbruk. Den sociala hierarkin inom miljön syns också i form av herrgård och arbetarbostäder.

HISTORIK

Åryds bruk anlades vid mitten av 1600-talet av en holländare, Arnold De Rees som även var verksam vid Huseby bruk. Åryd hade goda förutsättningar för anläggandet av ett järnbruk. Här fanns gott om skog i den omgivande trakten, god tillgång på järnmalm i sjöar och myrar samt tillgång till vattenkraft. Brukets storhetstid var under den senare hälften av 1700-talet fram till mitten av 1800-talet. Därefter gick det sämre för att upphöra på 1880-talet. Järnbruket ströks som sådant 1888 ur Kommerskollegiets lista över järnverk.³⁵ I kartmaterial över bruket från år 1700 finns ett flertal byggnader utritade bl.a. en masugn och kvarnbyggnad med vattenhjul (Historisk karta 1 & 2).

Johan Lorentz Aschan, ägare till Lessebo bruk tog över Åryds bruk på 1820-talet. I och med detta blev det tillfälligt en större ekonomisk stabilitet och Aschan inledde sin tid som ägare med stora investeringar i bruket och dess byggnader. En herrgårdsbyggnad uppfördes 1828 liksom utbyggnader av kvarnen och manufaktursmedjan. Masugnen byggdes om och en ny stendamm byggdes vid masugnen och hammarsmedjan.³⁶ Masugnen till järnbruket har legat på samma plats sedan då det först byggdes på 1640-talet. Det är dock inte samma byggnad då den har om- och tillbyggs under årens lopp. Den nuvarande masugnen är byggd 1856 och ombyggd 1873.³⁷ Omkring masugnen tillkom ett flertal byggnader som hammare, smedjor, förrådshus, kvarnar och bostäder för smederna.

Ett blåsmaskinhus byggdes på 1860-talet för att förse masugnen med blästerluft. Denna drevs av ett vattenhjul där blästerluften fördes genom grova plåtrör bort till masugnen. Den här varma luften gjorde att det blev så varmt i masugnen att järnet kunde utvinnas ur malmen. Byggnaden fungerade som blåsmaskinhus fram till 1903.³⁸

Brukets nedgång och nedläggning kom 1885. Då var hammarsmedjan fortfarande verksam liksom kvarnen och sågen medan masugnen stått oeldad under flera år. Efter att epoken som järnbruk var över tog en ny industriepok vid, järnbruket skiftade mot skogsbruk. År 1903 köptes verksamheten och egendomarna av disponent Edwin Ohlsson, ägare av Tingsstads Trävaruaktiebolag i Göteborg. Ekonomiskt uppsving följde med det nya sågverket och flertalet arbetarbostäder byggdes då produktionen ökade och med det tillkom ny arbetskraft. Här tillverkades främst lådor och träull.³⁹

³⁵ Informationsskylt Länsstyrelsen Kronoberg

³⁶ Åry herrgård, Länsstyrelsen Kronoberg s. 22

³⁷ Informationsskylt Hemmesjö hembygdsförening

³⁸ *Hemmesjö hembygdsförening 2001*, s. 107ff

³⁹ Åry herrgård, Länsstyrelsen Kronoberg s 22

Trällsfabriken fanns i en byggnad som från början användes som en stångjärnsmedja. Denna användes som sågverk fram till 1903 då en ny byggnad kom att ersätta den gamla. I och med att den nya trällsfabriken byggdes som var uppförd i två plan, gjordes blåsmaskinhuset om till kraftstation. Vattenhjulet som senare byttes ut mot en turbin drev en generator inne i kraftstationen. Hyvlarna drevs av remdrift från vattenturbinen. På somrarna kunde vattennivån sjunka så mycket i sjön att arbetet fick ligga nere till höstregnet kom.⁴⁰

I samband med att järnvägen mellan Karlskrona och Växjö drogs 1874 anlades ett stickspår fram till masugnen. Avsikten var att underlätta transporten av järnmalm till masugnen. Dock kom det inte att användas på det avsedda sättet i och med att järnbruket lades ner ganska snart därefter. Järnvägsspåret kom däremot väl till pass för trällsfabrik som använde det till transport av material och färdiga produkter.⁴¹ Trällsfabriken använde samma maskiner fram till nedläggningen på 1950-talet. Byggnaden revs 1959. Turbinsumpen och turbiner togs bort ur åfåran sedan Växjö kommun övertagit vattenrätten, i och med detta återskapades även åfåran med kallmurade sidor, arbetet med detta gjordes 1994.⁴² Vattenhjulet nytillverkades 1997.⁴³

BESKRIVNING AV MILJÖN

I miljön idag kvarstår det tidigare blåsmaskinhuset och senare kraftstationen liksom masugnen samt rostugn (bild 1). På platsen där trällsfabriken stod finns idag inga synliga spår.

Blåsmaskinhuset är uppfört med stomme och fasad av naturstenblock sammanfogade av kalkbruk (bild 2). Gavelröstena är klädda med rödslammad locklistpanel och på entrésidan är ett fönster upptaget i gaveln. Entréporten är en äldre dubbelpport av trä med järnbeslag. På motsatt gavelsida finns det rekonstruerade, relativt nytillverkade vattenhjulet av trä från 1997 (bild 3 & 4). Det skyddas av ett mindre tak.

Vattenfåran är delvis indelad i två fåror, vid utskovsluckan som reglerar intaget från Sågviken med fyra spettluckor finns en stenskodd mittpost i fåran. Ytterligare en bit nedströms finns en stenskodd mittpost som delar in vattenfåran i två fåror (bild 5). Ett mindre utskov reglerar vattentillförseln till vattenhjulet. Vattnet leds fram in i en inloppskanal till en träsump där det släpps på mot vattenhjulet, som är ett underfallshjul (bild 6).

Den masugn som tornar upp har en kallmurad nedre del av stora, huggna naturstensblock. I dessa är ett flertal ankarlut fästa och markerar på så sätt

⁴⁰ *Hemmesjö hembygdsförening 2001*, s. 107ff

⁴¹ Informationsskylt Hemmesjö hembygdsförening

⁴² *Hemmesjö hembygdsförening 2001*, s. 107ff

⁴³ Informationsskylt Hemmesjö hembygdsförening

byggnadens invändiga stomme (bild 7). Dess övre del är klädd med rödslammad träpanel, locklistpanel och här finns ett flertal igensatta luckor. Det översta våningsplanet har ett flertal mindre småspröjsade fönster. Sadeltaket är belagt med sinuskorrugerad plåt.

Angränsande till masugnen står en byggnad i tegel, dess byggnadskropp är rund med ett avsmalnat torn upptill (se bild 7). Den stöds av metallringar som sitter fästa längs med hela byggnaden. Dess användning var som rostugn för rostning av malm och den byggdes 1873. Ytterligare omkringliggande byggnader som de mindre stugorna är kvarstående ifrån produktionstiden och användes som förråd eller bostäder. De är inte äldre än 150 år och dess användning är idag som kafé eller bostad.⁴⁴

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Den byggnad som från början användes som blåsmaskinhus och senare kraftstation är en viktig värdebärande del inom miljön. Denna byggnad bär även ett kontinuitetsperspektiv då olika näringar kopplade till nyttjande av vattenkraft har funnits här i byggnaden. Dess läge är även strategiskt rent topografiskt då det dessförinnan har legat en kvarnbyggnad här som har nyttjat vattnets resurser. Det rekonstruerade vattenhjulet på dagens byggnad fyller en viktig pedagogisk funktion för förståelsen av den tidiga industrins tekniska lösningar.

Angränsande byggnader är likaså viktiga värdebärande delar av bruksmiljön, det är dessa byggnader som tillsammans på olika sätt belyser och bär det historiska avtryck som bruksmiljön har lämnat efter sig. Här är masugnen liksom rosteriet och herrgården byggnader som vittnar om järnbruket, arbetarbostäderna är bebyggelse som berättar om brukets tid som expansivt skogsbruk.

Dammen och vattenvägarna

Vattenvägarna liksom de stenfundament som finns i åfåran är värdebärande delar inom miljön liksom den intagskanal av murad sten som leder vattnet fram till vattenhjulet. De är viktiga beståndsdelar som visar på tekniska lösningar för ledningen av vattnet, dammspegeln fyller även en estetisk funktion för miljön.

Helbetsmiljön

Det är en komplex miljö och samtidigt typisk som bruksmiljö med flertalet byggnader med koppling till järnbruk och skogsbruk liksom uppdelning i arbetarbostäder och med en angränsande herrgårdsmiljö. Detta vittnar även om

⁴⁴ Informationsskylt om Åry bruk, Länsstyrelsen i Kronoberg

den sociala hierarki som fanns inom bruksmiljön. Miljön har ett högt kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Ur kulturmiljösynpunkt är det önskvärt att vattenvägar med stenfundament bibehålls för att på så sätt bibehålla kunskapen och förståelsen och visa på en viktig teknisk princip som vattenhjulet fyller inom miljön och dess koppling till det ursprungliga blåsmaskinhuset. Dammen är viktig för att kunna visa på en viktig teknisk princip inom miljön, men fyller troligen idag främst en estetisk funktion.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Vy över området med masugn, rosteri och blåsmaskinhus.



Bild 2. Blåsmaskinhuset sett ifrån entrésidan.



Bild 3. Det rekonstruerade vattenhjulet har skydd av ett mindre tak.



Bild 4. Inloppskanalen avgränsas med ett stenfundament och en träsump som leder vattnet till vattenhjulet.



Bild 5. Ytterligare ett stenfundament som delar upp strömfåran i två fåror.



Bild 6. Utskovsluckan som reglerar intaget till vattenhjulet.



Bild 7. Masugnen, rosteriet och angränsande byggnader.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. En karta från 1700 över Åryd säteri visar vid nummer 14 en kvarn som beskrivs som en *Hjulquarn* i akten, och ovan nummer 15 är masugnen inritad. Lantmäterimyndighetens arkiv 1700.



Historisk karta 2. Ytterligare en version av kartan ifrån 1700 visar miljön med masugnen och en frälsekvarn mittemot. Den här bilden är något mer detaljerad och färglagd. Lantmäteristyrelsens arkiv 1700.



Historisk bild 1. Fotografi på masugnen. Jämför med bild 7 (Skogen, vårt levebröd i hundra år. 2001).



Historisk bild 2. I förgrunden är det blåsmaskinhus som syns på bild 2. I bakgrunden skymtar masugnen7 (Skogen, vårt levebröd i hundra år. 2001).

KARTBILAGA ÅRYDS BRUKSMILJÖ



10.NYKVARN



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Furuby
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	Uppförd år 1858. Markerad i Generalstabskartan år 1874. Gränsbestämning år 1955.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammvall, skibord, utloppskanal, före detta mjölnarbostad
<i>Kärnvärden:</i>	Dammvallen, skibordet och hjulrännan. Rester efter en kvarnmiljö från mitten av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet

HISTORIK

Enligt svenska kvarnar 1940 står följande; *Nyckvarn Furuby. Kvarnen uppfördes 1858 i två våningar, tillbyggdes senast 1938 och har nu tre våningar, nytt kvarnverk installerades samtidigt. Drivkraft: vattenfall, 2,9 m från Kårestaån lämnar drivkraft under hela året. Kvarnverket drives av 2 turbiner om tillsammans 34 hkr, består av 1 par stenar, 1 valsstol, korngrynverk, fullständigt rensverk, triör och havrekläm. Eget kraftverk finnes. Elektrisk belysning. Jämsides bedrivs även jordbruk och sågverksrörelse⁴⁵. Kvarnen är även omnämnd i registret Kronobergs länsstyrelse Landskontor⁴⁶, där beskrivningen är *Nyeqvarn kallad*, skattlagd år 1857. Där är även omnämnt att kvarnverket var en så kallad *tullmjölsqvarn*. På Generalstabskartan från år 1874 beskrivs kvarnen som *Nyequarn*. På en Laga Skifteskarta från år 1838 finns inte denna kvarn markerad. År 1955 fanns kvarnbyggnaden kvar, enligt en gränsbestämning⁴⁷.*

BESKRIVNING AV MILJÖN

Inom miljön finns inte längre någon kvarnbyggnad, endast en kvarnlämning med turbinsump och dammvall samt mjölnarbostaden.

Miljön består av en dammvall, kvarngrund och 2 vattenfårar (bild 1-2). Dammvallen är cirka 50 meter lång i öst-västlig riktning, i svag bågform åt norr. Åt öster består dammvallen endast av en stenskodd kallmurad kant. Åt väster och nordväst övergår dammvallen åt en stenskodd kant. 2 dammöppningar. Öppningen i öster är cirka 3 meter bred med gjutna betongsidor. Öppningen reglerad med spettluckor av trä. Omedelbart söder därom är en 25 meter lång och 3 meter bred stensatt kanal, möjligtvis rester efter en hjulränna. Bevarade ruttnande trädetaljer och rostiga järndetaljer ligger i kanalen. Öppningen i väster består av ett 5 meter brett skibord med ett cirka 1,5 meter högt fall, med kallmurade tuktade stenar med inslag av betong och murning. Mellan de två vattenfårorerna finns det stenfundament av tuktade och kallmurade stenar, vanligtvis kraftigt övermossade. Åt söder är en, utmed kanterna stensatt, rensad vattenkanal, cirka 140 meter lång och 3-4 meter bred.

På en karta, Gränsbestämning år 1955, markeras dammvallen och byggnaderna.

Fallet vid dämnet är cirka 1,5 meter högt och har troligen fungerat som en överfallsdamm, då det har ett skibord vid dammvallen (bild 3-4). En in-och utloppskanal finns där ett utskov tidigare har reglerat vattenflödet, två spettluckor finns kvar här (bild 5). Betongsumpen som följer därefter är förfallen och delvis övervuxen av gräs, mossa och sly (bild 6). Utloppskanalen är tydligt

⁴⁵ Svenska kvarnar 1940

⁴⁶ Kronobergs länsstyrelse Landskontoret GVIII 1 del 1 (sid 13/95)

⁴⁷ Gränsbestämning 1955, akt 07-fur-199

grävd och rätad med delvis stenskodd kant (bild 7). Den kvarnlämning som finns här ligger på en liten ö som ligger mellan intagskanalen och dämmet med skibordet (bild 8). Dammen har delvis en stenlagd kant.

Enda byggnaden som kvarstår är den före detta mjölnarbostaden som ligger cirka 40 meter öster om dammfästet (bild 9). Mjölnarbostaden verkar idag användas för uthyrning till tillfälliga gäster. Den är uppförd i ett och ett halvt våningsplan. Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel med symmetriskt placerade enkelspröjsade tvåluftsfönster i vit kulör. En glasveranda med småspröjsade rutor och pardörr leder in i huset. Två lunettfönster sitter i det övre våningsplanet. Kvarnens namn, Nykvarn, står skrivet i den järngrind med staket som omger huset (bild 10).

Två dammar angränsar mot byggnaden idag, dammen som ligger söder om byggnaden var tidigare ett sandtag, i den ekonomiska kartan över området från år 1950 finns ingen damm här (Historisk karta 1) (bild 11-12).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Den före detta kvarnbostaden är en viktig beståndsdel i miljön liksom de rester som finns efter kvarnbyggnaden såsom spridda grundstenar samt kvarnrännan. Enligt kartan gränsbestämning år 1955 var kvarnbyggnaden vid den östra vattenrännan och där finns det idag inte några synliga spår efter någon byggnad.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med skibord, intaget med kvarvarande turbinsump av betong liksom vattenvägarna varav utloppskanalen med stenskodda kanter är viktiga för förståelsen av det tidigare sammanhanget på platsen.

Helhetsmiljön

Inom helhetsmiljön saknas viktiga beståndsdelar för att avläsa platsen utifrån dess historiska kontext, miljön har ett visst kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

I och med kulturmiljölagens åldersrekvisit där lämningar tillkomna före år 1850 kan bedömas som fornlämningar faller denna kvarnplats inte under fornlämning, utan klassas som övrig kulturhistorisk lämning. Däremot finns det klara belägg för en tillkomstid till år 1856-57 och därför bör en särskild hänsyn tas till lämningarna.

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Del av kvarngrunden.



Bild 2. Två fåror tar vid efter skibordet och utloppskanalen efter turbinsumpen.



Bild 3. Skibordet, fotografiet taget uppifrån med fallet till vänster i bild.



Bild 4. Överfallet med en fallhöjd på 1 till 1,5 meter, med skibordet direkt till höger om fallet.



Bild 5. Intaget som reglerade betongsumpen, med två spettluckor.



Bild 6. Betongsumpen är idag mestadels igenvuxen.



Bild 7. Den östra fåran av två parallella fåror, denna är tydligt rätad och rensad på sten, delar av sidorna är belagd med sten.



Bild 8. Här centralt i bilden syns en del av den lilla holme som delar av kvarngrunden ligger på.



Bild 9. Den före detta mjölnarbostaden till Nykvarn.



Bild 10. Järngrinden med gårdens namn.



Bild 11. Den södra dammen.

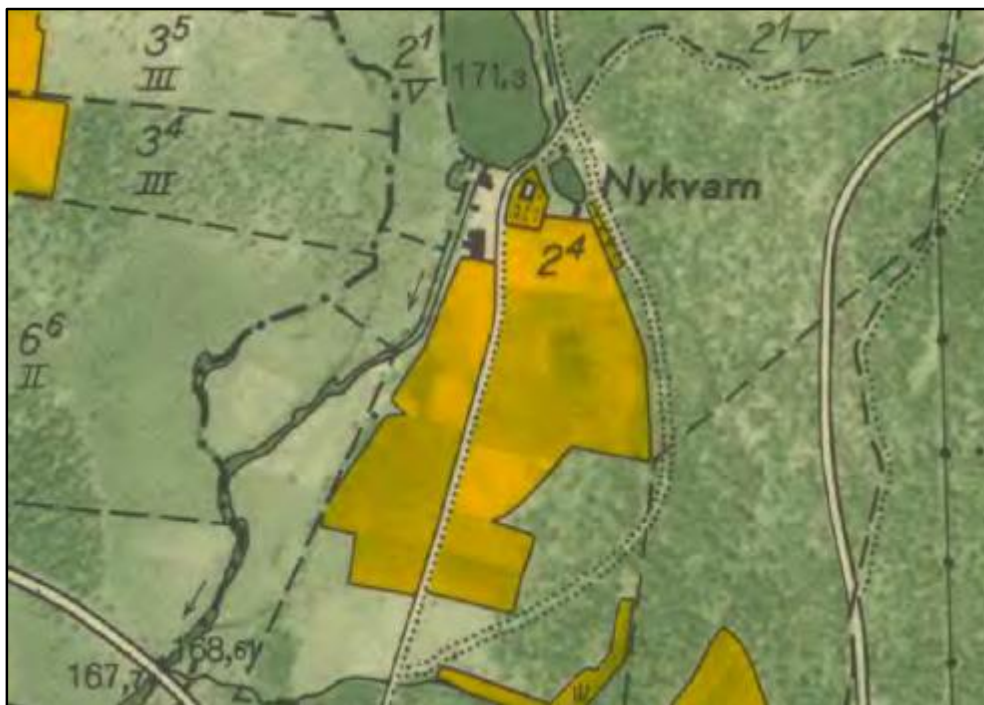


Bild 12. Den norra dammen.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Här beskrivs Nyeqvärn inom röd rektangel. Generalstabskartan 1874, Rikets allmänna kartverks arkiv.

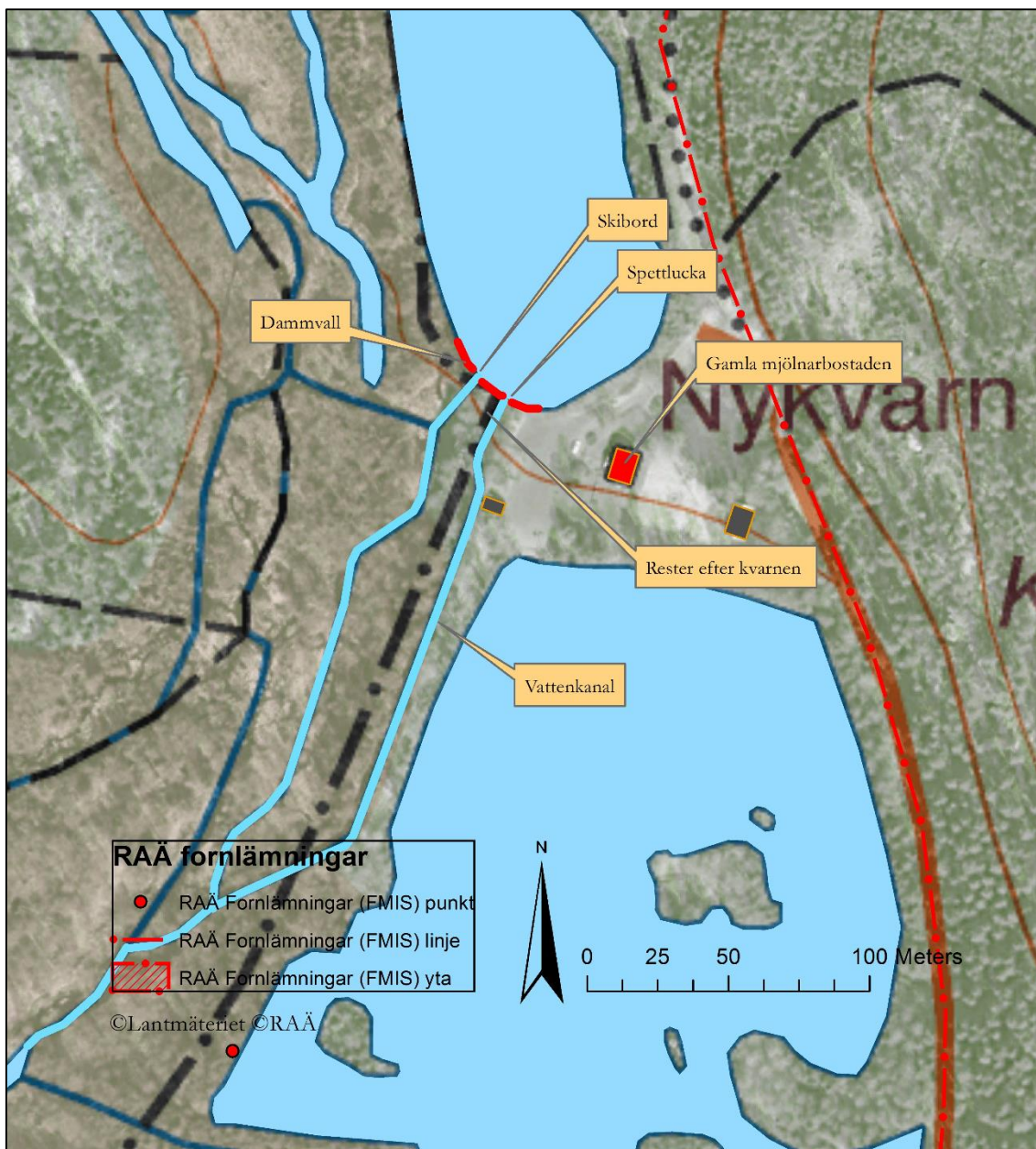


Historisk karta 1. Lägg märke till att dammen söder om Nykvarn inte fanns vid denna kartas tryckning. Ekonomisk karta 1950. Rikets allmänna kartverks arkiv.

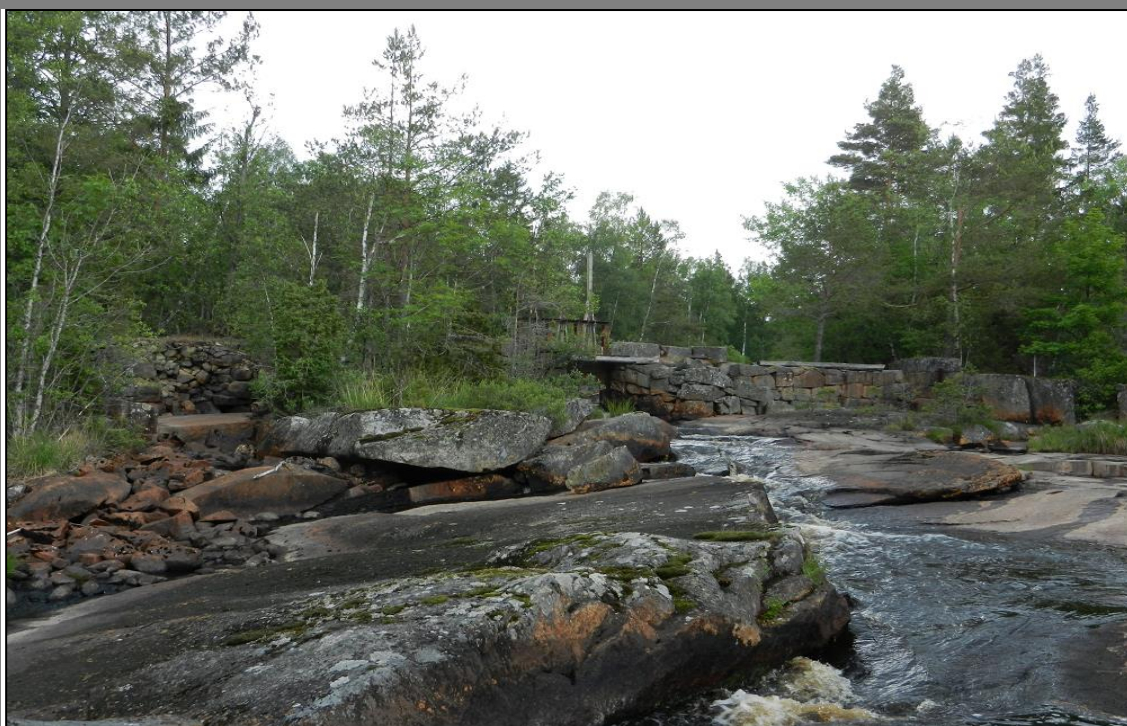


Historisk karta 2. Här är kvarnbyggnaden tydligt markerad precis öster om vattendraget. Gränsbestämning år 1955. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

KARTBILAGA NYKVARN



11.SÖDREKVARN



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Furuby
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	Verksamhet år 1776 enligt historiskt kartmaterial. Uppbyggt efter brand år 1846. Nerlagt och rivet på 1950-talet.
<i>Lagskydd:</i>	Sågverksanläggningens och kvarnens grunder faller under 2 kap. Kulturmiljölagen. Förövrigt gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Stenfundament av bro, dammvall, skibord, stenfundament för indelning av åfåran, före detta mjölnarbostad, spår av stenbrytning
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarn-och sågmiljö där topologin med mycket sten har använts och brutits för att anlägga dammvall, fåror och stenfundament för att kunna nyttja vattnets kraft.

HISTORIK

De första uppgifterna utifrån historiskt kartmaterial är Storskifteskartan från år 1776, där det finns beskrivet en *Qvarn till södragr* samt en *Qvarn ock Såg till Östgiöthagr*. Alltså fanns det här två vattenkraftsanläggningar under denna tidsperiod. Det sägs att Skåve kvarn låg strax norr om Södrekvarn och då är det möjligt att det kvarnställe som markeras i ovan nämnda karta ligger ungefär vid de kallmurade brofundamenten som används som broöverfart än idag.

Kvarnen, sågen och boningshusgrunden brann ner år 1846. Branden kunde sprida sig på grund av att virkesupplaget och annat som fanns mellan sågen och mjölnarbostaden kunde fatta eld. Delar av mjölnarbostaden kunde återanvändas och därför finns vissa äldre delar kvar i konstruktionen. Kvarnen, sågen och bostaden byggdes upp igen strax därefter. I samband med uppbyggnaden rustades delar av vattenkraftsanläggningen upp med bland annat förstärkt dammvall och ny ränna. Så här står det skrivet i en avstyckning från år 1957: *Enligt uppgift år 1936 till doktor P.G. Vejde i Växjö skulle årtalet 1667 vara inbügget i kvarnrännan vid Södrekvarn. Detta har icke kunnat verifieras på platsen (Avstyckning 1957, sid 11/26). Enligt notis i Växjö Läns Tidning för den 16 februari 1846 brann Södrekvarn omfattande ett torp samt såg och kvarn ned. Såväl bostadsbyggnad som såg och kvarn uppbyggdes också. De senare drevos till år 1952. Numera äro såg- och kvarnbyggnaderna rivna*⁴⁸.

Det sägs att Skåve kvarn låg strax norr om, samtidigt med Södrekvarn. Skåve kvarn flyttade sedermera verksamheten längre norrut till nuvarande plats.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Området är registrerat i FMIS med RAÄ-nummer Furuby 782 och beskrivs: *Småindustriområde, ca 130x70 m (NÖ-SV), bestående av lämningar efter 1 kvarn och 1 sågverk. Dessa utgörs av 1 grund, 2 dammvallar och 2 vattenrännor. Grunden, belägen V om ån, är 5x5 m och 2,5 m h av kallmurad sten. Dammvallen i S är sammanlagt ca 85 m l, 4 m br och 2 m h. I mittpartiet finns 2 dammöppningar, 3 resp. 4 m br. Kvarnen lades ned år 1930-40. Sågverket hade ca 20 anställda. Övre dammvallen nyttjad som väg med servitut, vilket upphörde år 1955-65, varvid bron sprängdes av dåvarande ägare.*

Det boningshus som finns här idag byggdes upp efter branden 1846, det stod färdigt som mjölnarbostad 1848. Huset har senare tillbyggt (bild 1). Fasaden är klädd med röd locklistpanel, fönstren är bytta till en sentida modell med småspröjsade rutor. En glasveranda finns vid entrén. Ytterligare ett mindre hus, en gäststuga angränsar till den plats där kvarnhuset tidigare låg. Gäststugan är knuttimrad (bild 2). Idag kvarstår endast en ruin av det tidigare kvarnhuset (bild 3).

⁴⁸ Avstyckning 1957, sid 13/26

Dammens tillkomst är troligen sammanhängande med det topologiskt lämpliga läget med berg i dagen och mycket sten (bild 4). Spår finns av att sten har brutits här. Dammvallen har stenskodda sidor och fördämningen med ett utskov som regleras med tre spetluckor, är uppbyggd av huggna stenblock (bild 5 & 6). När vatten släpps igenom utskoven rinner det vidare nerför berghällen och vidare i åfåran (bild 7). Ett skibord ledde tidigare vattnet fram till en turbin vid kvarnhuset och vidare bort i en utloppskanal, stenfundament i fåran visar på kanalens ledning av vattnet (bild 8 & 9).

Uppströms dammen är åfåran rik på större stenar (bild 10). Här finns även en bro som vilar på fundamenten från en tidigare stenvalvsbro, denna angränsar till dammen (bild 11).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Dammen och vattenvägarna

Dammen liksom vattenvägar är väl avläsbara inom miljö, de huggna stenblocken liksom stenfundament i åfåran visar på de tekniska principer som reglerar en damm.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö domineras intrycket av miljöns topografiska förutsättningar med berg och stora stenblock. Dammvall, fördämning och stenfundament för ledning av vatten i åfåran är viktiga beståndsdelar inom miljön. Platsens tidigare sammanhang som kvarn- och sågplats är dock svårare att avläsa då dessa byggnader inte längre kvarstår, endast den före detta mjölnarbostaden finns kvar. Viktiga beståndsdelar saknas därmed, miljön har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Vid åtgärder inom miljön är det viktigt ur kulturmiljösynpunkt att dammvall, fördämningen och stenfundament i åfåran kvarstår. En viktig beståndsdel inom miljön är även brofästet.

Inom miljön finns även fornlämningar, bestående av lämningar efter en såg och en kvarn. Eftersom dessa lämningar faller under kulturmiljölagen (KML) kap 2 som fornlämning ska en särskild hänsyn beaktas. Det krävs tillstånd enligt kulturmiljölagens 2 kapitel för att få utföra eventuella ingrepp i miljön och kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion ska tas i samband med eventuella åtgärder inom miljön.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Vy över tomten med boningshus och en mindre förrådsbyggnad.



Bild 2. Den knuttimrade gäststugan.



Bild 3. En del av grunden till det tidigare kvarnhuset som fanns på platsen.



Bild 4. Dammen sedd ifrån nordost, vid tillfället då vi besökte platsen var det lågt vatten i åfåran och dammen.



Bild 5. Utskovet med spettluckor för reglering av dammen.



Bild 6. Dammvallen av huggna stenblock.



Bild 7. Efter utskovet rinner vattnet ner för stenhällarna vidare ut i åfåran.



Bild 8. Ett av två utskov som har lett vatten förbi den tidigare kvarnbyggnaden, här med ett skibord av sten.



Bild 9. Stenvallar som tidigare ledde vattnet, numera när vattnet inte längre leds där är de tidigare kanalerna nästintill igenvuxna.



Bild 10. Åfåran uppströms dammen med mycket stenar i fåran.



Bild 11. Brofundamenten från den tidigare stenvalsbron finns kvar i åfåran, vägen över fåran fungerar fortfarande som en övergång men med en sentida bro av brädor.

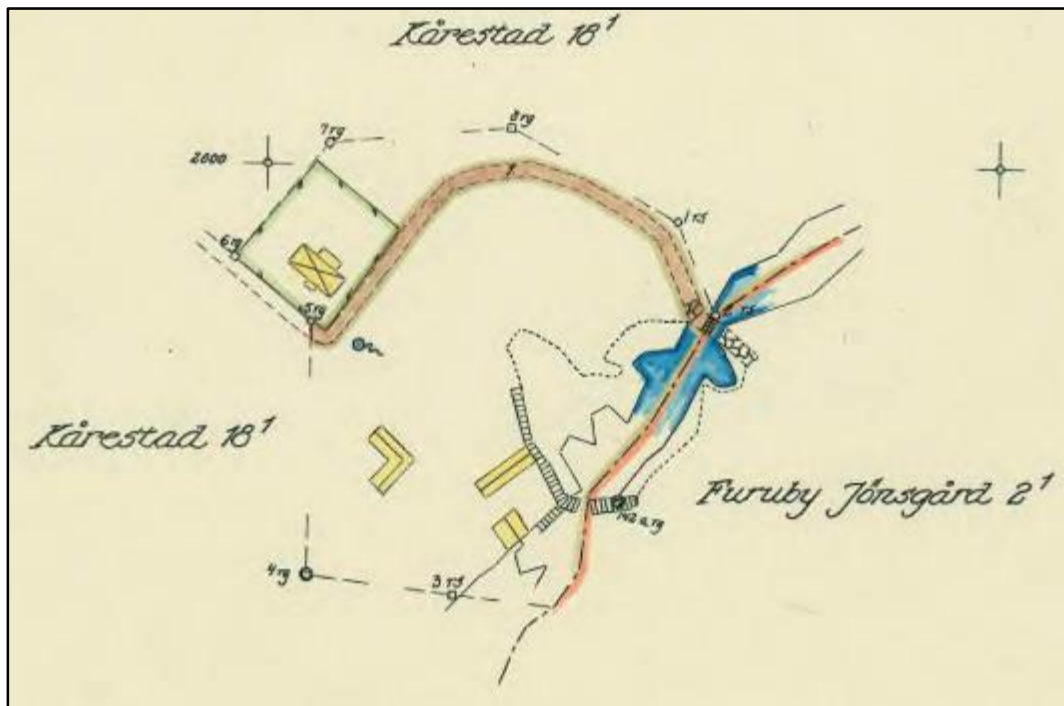
HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Vattenkraftsanläggningen i norr vid N, ligger ungefär vid de kallmurade brofundamenten. Enligt Storskifteskartan ovan tillhör den kvarnen och sågen i söder *Östgiöthagården* markerad med H. Den kvarnen strax norr om tillhör *Södragården* markerad med N. Storskifte 1776. Lantmäteristyrelsens arkiv.

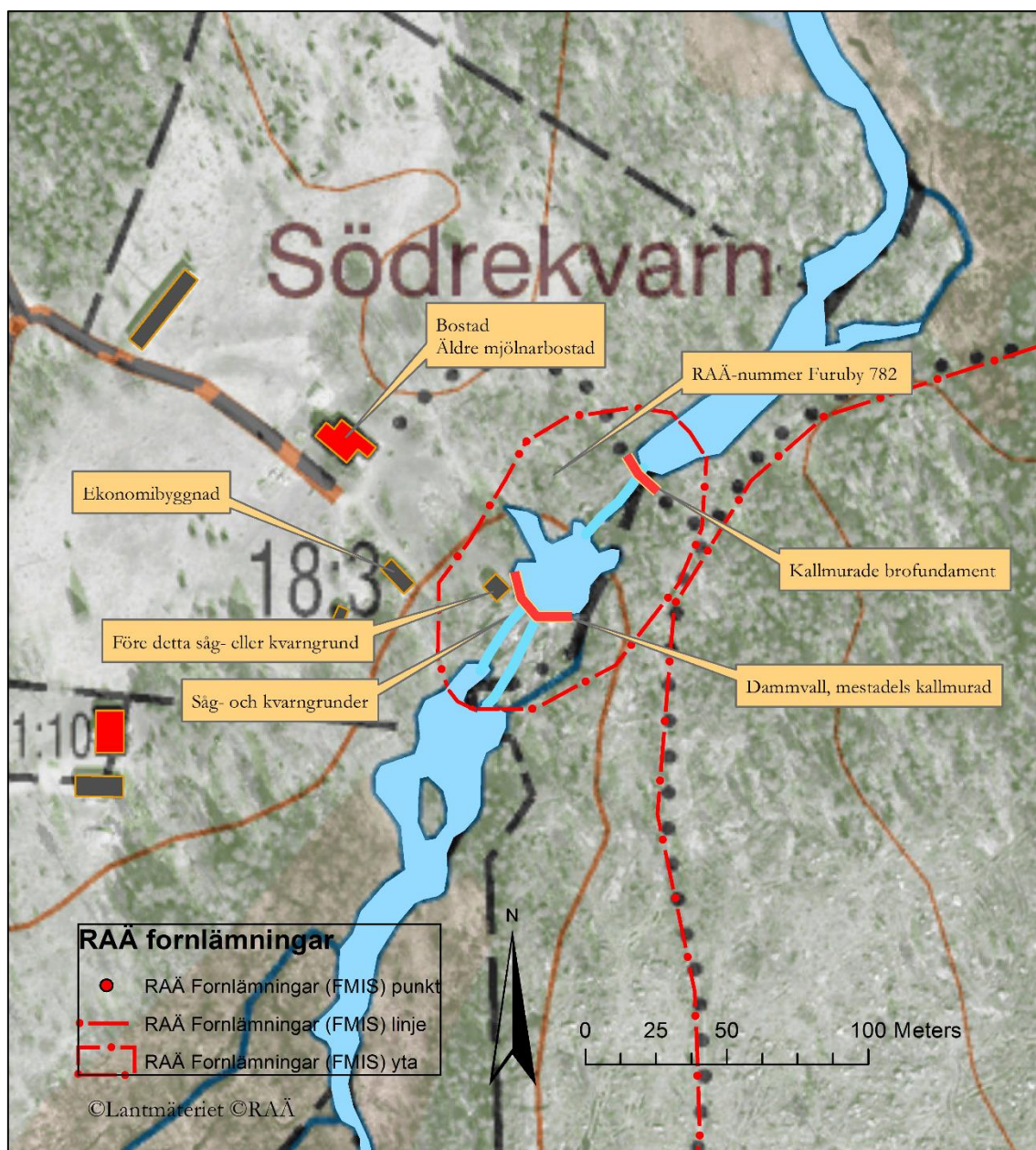


Historisk karta 2. Storskifte 1780. Lantmäterimyndigheternas arkiv.



Historisk karta 3. På 1950-talet när denna karta ritades var verksamheten nerlagd.
Sammanföring 1956. Lantmäterimyndigheternas arkiv.

KARTBILAGA SÖDREKVARN



12.SKÄVE MINIKRAFTVERK



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Furuby

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Skäve kvarnplats och såglämningen är markerad på Laga Skifteskartan år 1838. Nuvarande kvarnbyggnad troligen hitflyttad från Furuby 1881.

Lagskydd:

Sågverksanläggningens grund faller under 2 kap. Kulturmiljölagen. Klassad som övrig kulturhistorisk lämning. För övrigt gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL

Kulturhistorisk värdering:

Kulturhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad, turbinhus, dammvall, stenfundament, ruin av tidigare såg, damm och dammspegel

Kärnvärden:

Äldre kvarn- och sågmiljö, senare kraftstation och del av elektrifieringen av landsbygden.

HISTORIK

Skäve kvarn- och sågplats dyker först upp på historiska kartor år 1838. Men redan på 1700-talet, Storskifte år 1777 samt Storskifte 1780 syns en kvarnetablering cirka 230 meter sydväst om Skäve kvarn där det är beskrivet år 1777 en *Korestad södregs Tullequarn* (Historisk karta 1 & 2). Om detta är en tidig etablering av en vattenkraftsanläggning i närområdet, om denna har en historisk kontinuitet med Skäve, eller inte kan vara svårt att svara på. Skäve kvarn och såglämningen är markerad på Laga Skifteskartan år 1838.

År 1919 bildades *Furuby Elektriska Andelsförening* för ett byggande av en elektrisk kraftstation vid *Skäfve kvarn i Kårestad*. År 1932 gick föreningen i konkurs och verksamheten övertogs av privatpersoner som kunde driva kraftverket vidare. Parallellt jämte kraftverket bedrevs även kvarnen under de tidigare åren. År 1942 övertog Sydkraft platsen och kapaciteten förbättrades, samtidigt som kvarnverksamheten lades ner samma år. Numera bedrivs kraftverket vidare och strömmen levereras till Eon⁴⁹.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarnbyggnaden som numera är inrett som snickeri, ingen kvarninteriör kvarstår och den används också som kraftverk i och med det tillbyggda turbinhuset. Delen för kraftverket vilar på den betonggjutna turbinsumpen av betong (bild 1). Själva kvarnbyggnaden är uppbyggt på en stensockel av murad natursten. Sockeln sträcker sig upp över det första våningsplanet, byggnaden är uppförd i ytterligare en och en halv våning (bild 2). Nästföljande våningsplan har oklädd timmerstomme, gavelröstena är klädda med locklistpanel. Hela fasaden är infärgad med röd slamfärg. Fönstren är bytta till senare tillkomna småspröjsade enlufts-fönster (bild 3). Sadeltaket är klätt med svart betongtegel. Den östra gavelsidan har en tillbyggd trappa med en terrass högst upp (bild 4).

Turbinhuset är tillbyggt på byggnadens norrsida och en turbinsump av gjuten betong leder vattnet in i och förbi turbinen (bild 5). Den större fåra som blir vid reglering av utskoven i dammen ansluter ca 50 meter nedströms dammvallen till utloppskanalen (bild 6). Utloppskanalen är tydligt rensad på sten (bild 7). En ruin av en tidigare byggnad ligger mitt över åfåran sett från kvarnbyggnaden (bild 8). Dammvallen är byggd av huggna stenblock (bild 9). I anslutning till kvarnen finns den f.d. mjölnarbostaden liksom ett bykhus (bild 10-11). Dammspegeln breder ut sig framför kvarnhuset och regleras av tre utskov, ett för intaget till turbinen och två för regleringen av dammen (bild 12-13).

⁴⁹ Hovmantorp – Furuby årskrönika 2009

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnhuset är en viktig beståndsdel inom miljön där turbinhuset tillför en årsring till byggnaden som berättar om teknikutveckling. Kraftstationen visar även på vattenkraftens utbyggnad under början av 1900-talet och elektrifiering av landsbygden.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med dammspegel, dammvall liksom intaget till turbinsumpen och utloppskanal samt den parallella fåra som senare ansluter till utloppskanalen är alla viktiga värdebärande delar av vattenmiljön. De visar alla på ett sammanlänkat tekniskt system för nyttjande av vattenkraft.

Helbetsmiljön

En äldre kvarn- och sågplats som idag främst är avläsbar som en småskalig kraftstation. Platsen har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Sågverksanläggningens grund faller under 2 kap. kulturmiljölagen som fornlämning på grund av historiskt belägg och att övriga fornlämningskriterier är uppfyllda. Gentemot fornlämningar ska en särskild hänsyn beaktas. Sågverkslämningen är klassad som övrig kulturhistorisk lämning i nuläget, men eftersom det finns historiskt kartbelägg från år 1838 så ska sågverksgrunden behandlas som en fornlämning. Det krävs tillstånd enligt kulturmiljölagens (KML) 2 kapitel för att få utföra eventuella ingrepp i miljön och kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöfunktion ska tas i samband med eventuella åtgärder inom miljön.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Kvarnbyggnaden med tillbyggt turbinhus på dess västra långsida.



Bild 2. Kvarnbyggnaden.



Bild 3. Kvarnbyggnaden sedd ifrån söder.



Bild 4. En tillbyggd trappa på byggnadens norra gavel.



Bild 5. Turbinsumpen med öppningar för vatten överst närmast panelen.



Bild 6. Fåran från utskoven flyter ihop med utloppskanalen ca 50 meter nedströms.



Bild 7. Utloppskanalen är tydligt rensad på sten och dess kanter är längs vissa partier stenskodda.



Bild 8. Husgrunden från den tidigare sågen angränsar mittemot kvarnbyggnaden.



Bild 9. Dammvallen uppförd av huggna stenblock.



Bild 10. Den f.d. mjölnarbostaden som fortfarande används som bostad.



Bild 11. Bygghuset.



Bild 12. Dammen som regleras med tre utskov, vartdera utskovet regleras av spettluckor.



Bild 13. Vy över dammen.

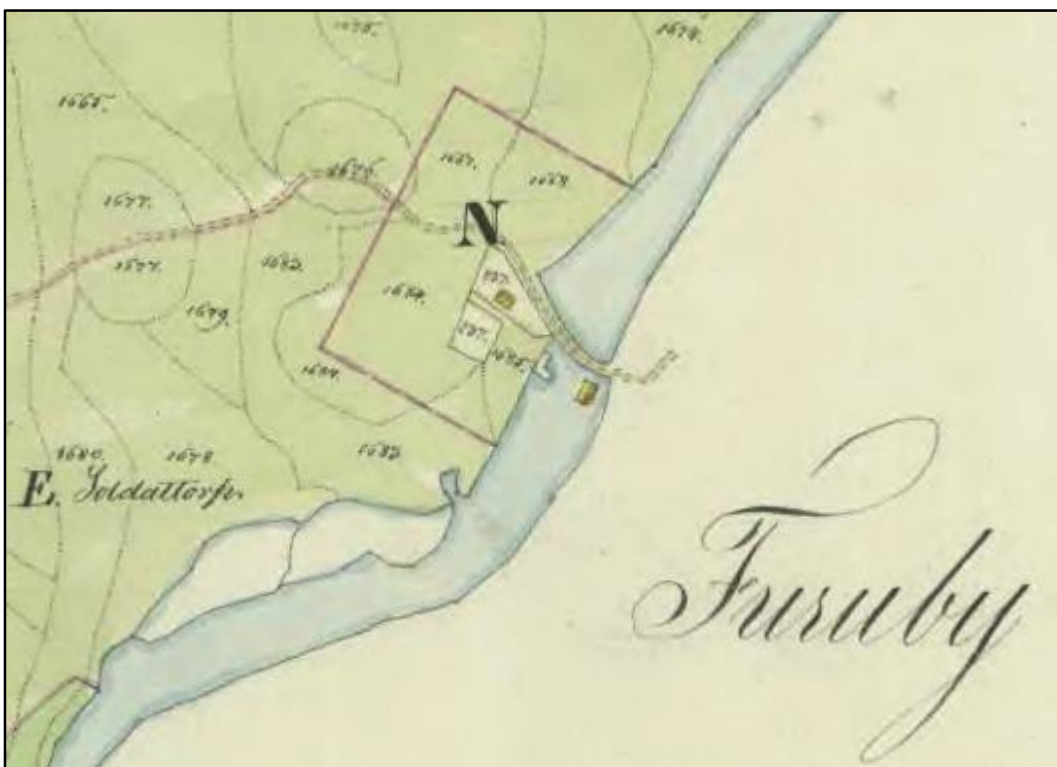
HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Skäve kvarn. Vid röd rektangel markeras platsen för *Korestad södregs Tullequarn*. Röd pil markerar platsen för Skäve kvarn som ligger cirka 230 meter nordöst om det äldre kvarnstället. Storskifte 1777. Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 2. Skäve kvarn. Röd rektangel markerar vattenkraftsanläggningen belägen cirka 230 meter sydväst om den nuvarande platsen för Skäve kvarn. Storskitte 1780. Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 3. Skäve kvarn. Här syns sågbyggnaden omedelbart sydöst om broöverfarten och en vattenkraftsanläggning omedelbart på västra sidan av vattendraget. Laga Skifte 1838. Lantmäteristyrelsens arkiv.

KARTBILAGA SKÄVE KVARN



13.HAGERÅS



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Dädesjö

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

1800-talets mitt eller något äldre.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL

Kultuhistorisk värdering:

Kultuhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad, in-och utloppskanaler, stenfundament, grund och delar av tidigare sågverk, damm

Kärnvärden:

Område med rester efter kvarn- och sågverksindustri.

HISTORIK

Utifrån de historiska kartorna har det funnits en kvarn och en såg här redan år 1760 och också möjligtvis tidigare. De byggnader som finns här idag härstammar inte från 1700-talet, men det kan finnas spår kvar i vissa grunddelar från denna tidigare period. Enligt Svenska kvarnar uppfördes den nuvarande byggnaden i början av 1800-talet men byggdes senare om på höjden, antagligen år 1937. På historisk bild 1 syns kvarnen så som den såg ut innan den byggdes till på 1930-talet. Kvarnen är markerad och namngiven som just Kvarn på 1950-talets ekonomiska karta (historisk karta 4).

I Svenska kvarnar beskrivs Kvarnen så här: *Kvarnen uppfördes i början av 1800-talet, tillbyggdes senast 1937 och har nu 3 våningar, nytt kvarnverk installerades senast 1938. Tillhörde först Ramnåsa gård. Drivkraft: vattenfall, 6 m, från Linnebjörkesjön lämnar drivkraft under 9 månader. Kvarnverket drives av 1 motor om 60 hkr, består av 2 par stenar, 1 st dubbel valsstol, korngrynverk, fullständigt rensverk, triör och havrekläm. Eget kraftverk finnes. Elektrisk belysning⁵⁰.*

Till öster om den gamla kvarnbyggnaden finns rester efter den såg som fanns här i området. Det är också registrerat ett område i FMIS som beskrivs så här:

Sågverkslämning, ca 225x5-100 m (NÖ-SV), Bestående av 1 dammvall, 1 sågverksgrund och 2 vattenrännor. Dammvallen i områdets NÖ del är ca 100 m l (NNV-SSÖ), 5-10 m br och intill 2 m h. Nyttjas även som väg. I dämnet finns 2 öppningar med kallmurade vattenrännor. De är 125 resp 225 m l och 2-5 m br. Den NV har nyttjats som hjulränna. Sågverksgrunden, som ligger mellan vattenrännorna är ca 10x20 m (NNÖ-SSV) med intill 3 m h sidor av kallmurad sten. I anläggningen finns kvar en hjulaxel av järn samt ytterligare några maskindelar av järn. I SÖ ansluter ett område som tidigare nyttjades som upplagsplats för virke. En järnväg fanns tidigare mellan sågen och upplagsplatsen, se ek kartan från 1950.

Det som i dagligt tal benämns ”Ramnåsa Kvarn” bedrevs från omkring 1860-talet sågverk och trävaruhantering. Denna industri startades av Karl Rappe. I anslutning till ån, som rinner österifrån anlades först kvarndammen. Denna försåga med fyra utflödeskanaler. En gick till garvare Lindahls barkstamp, som drevs av ett större vattenhjul (fylldes igen på 1920-talet). En kanal gick till kvarnen, den tredje anslöts till sågen och den fjärde till överflödskanalen. Sågen byggdes med två enkelramar. Den ena av dessa utbyttes omkring 1922 mot en dubbelram, som togs från ångsågen, vilken var belägen vid Berget, som låg strax intill Ramnåsa herrgård. På denna dubbelram kunde stockar på upp till 8 tum sågas samtidigt.

Från början lämpades timret i dammen, innan det togs in för sågning. Det bands ihop i knippen och drogs med en kedjetransmission under bron in på sågen.

⁵⁰ Svenska Kvarnar 1940

Inne på sågen fanns även kantverk och vedkap för ytbrädorna. Från omkring 1922 lades timret upp på den så kallade ”Stockabacken”, som tidigare hade använts som brädgårdsplats. Därifrån anlades räls, på vilket timret fördes in för sågning. Virket kördes sedan ut till brädgården, där det staplades luftigt med smala granbrädor emellan. Kvistfria brädor och plank kantades inte. Det barkades för hand med ett skaljärn och användes till snickerier och möbler. På den tiden var det ej populärt med kvistar i träet, som det har varit på senare år.

Sågningen påbörjade på vårvintern och pågick 2-3 månader. Efter sågningen stabblades virket och täcktes. Framåt sommaren, när virket var torrt, plockades det ner och sorterades i olika kvalitéer och såldes sedan till trävaruhandlare. Ribbveden buntades de sista åren och kördes bl.a. till Målerås glasbruk. Sågsån levererades till glasbruket i Ramnåsa så länge detta var i gång.

Sågverket sysselsatte fjorton personer. Det var t.ex. två stockintagare, en sågmästare, en hjälpsågare, en kantare, en vedkapare, två stabbläggare, en vedutkörare, en okantskalare, två som buntade veden samt en filare och från och till en förman. (Okantskalaren sorterade bort raka och fina furuskivor, som ej kantades, utan barken skalades bort). År 1911 förvärvades anläggningen av Kalmar Kol & Trä. År 1924 blev en av de tre ensamägare av företaget och då även till sågen, som han drev till början av 1960-talet, då den lades ner⁵¹.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarnbyggnaden är omgjord till bostad sedan ett antal år sedan. Det är en stor f.d. kvarnbyggnad, uppförd i två och ett halvt våningsplan (bild 1). Delar av stommen är synlig där timmerstockarna syns medan andra delar av fasaden är klädda med liggande träpanel, gavelröstena är klädda med träpanel vars nedre ände är dekorativt formad (bild 2). Troligen är ett flertal av fönstren bytta till sentida bågar men i äldre stil, det är spröjsade tvåluftsfönster med den övre delen av luften krysspröjsad. Sadeltaket är belagt med lertegel. Inuti byggnaden finns det inget kvar av det tidigare kvarnmaskineriet, den är idag inrett som sommarbostad. Ett karakteristiskt drag som visar på dess tidigare användning är den uppbyggda takkupan som troligen tillbyggdes för att installera en sädestriör och de öppningar som ligger i vertikal linje här. Det har tidigare varit dörrar här, numera fönster, för att öppna upp till varje våningsplan och därmed kunna hissa upp t.ex. mjölsäckar upp och ner.

Dammen som angränsar till kvarnen regleras med två utskov med spettluckor (bild 3). Det västra utskovet regleras med två spettluckor och vattnet rinner sedan ner i en träränna innan fallen på ca en och en halv meter (bild 4 -5). Det andra östra utskovet regleras med fyra spettluckor, vattnet rinner ner på ett skibord av betong innan det leder vidare i kanalen (bild 6). Vattnet regleras alltså

⁵¹ Ramnåsa Skogelag 2002

i två olika kvarnrännor, dessa är uppbyggda i sten och mittemellan dessa finns ett stenfundament där en tidigare sågbyggnad har legat tidigare, stensockeln och delar av en tidigare maskin finns kvar här (bild 7-8). Troligen har det tidigare även funnits ett intag till en inloppskanal som har lett förbi närmare kvarnhuset, en betongkant i gräsmattan liksom talar för detta liksom ett igenfyllt hål i byggnadens fasad, troligen för ett tidigare vattenhjul och möjligen senare turbin (bild 9-10).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens tidigare användning är avläsbar utifrån dess arkitektoniska utformning och den är en viktig värdebärande del av miljön som berättar om platsens tidigare sammanhang. Den stengrund som kvarstår ifrån tidigare sågverksamhet visar på en stor såganläggning och är en viktig kvarvarande beståndsdel inom miljön liksom det maskinskelett som finns kvar vid såggrunden.

Dammen och vattenvägarna

Dammen liksom vattenvägar är väl avläsbara och dess tidigare tekniska funktion och koppling till kvarn-och sågverket är tydlig inom miljön. De stenskodda kanterna längs kvarnkanalen liksom skiborden är viktiga tekniska detaljer och värdebärande för miljön.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är det avläsbart att dess tidigare sammanhang har varit beroende av vattenkraft. Dock saknas viktiga beståndsdelar inom miljön för att få full förståelse för dess tidigare sammanhang, såsom kvarninteriör och sågbyggnaden. Platsen har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Vid eventuella ingrepp i miljön är det ur kulturmiljösynpunkt önskvärt att strukturen i åfåran med skibord och stenskodda och kallmurade kanalkanter bibehålls. Grunderna efter sågbyggnaden och dess beståndsdelar ska bibehållas så långt det är möjligt.

Enligt den nya Kulturmiljölagen som säger att lämningar uppkomna innan år 1850 ska klassas som fornlämningar enligt 2 kap. KML, så bör grunderna efter sågen bedömas så som det vore en fornlämning. Även andra delar av miljön bör hanteras varsamt i och med att det finns historiska belägg för såg- och kvarnverksamhet åtminstone sedan 1700-talet. Vid eventuella åtgärder inom miljön bör ett separat samråd förslagsvis ske enligt 10§ 2 kap KML med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.



Bild 1. Kvarnhuset sedd ifrån nordväst.



Bild 2. Kvarnhuset sett ifrån nordväst.



Bild 3. Vy över dammen.



Bild 4. Det västra utskovet med skibord och överfall.



Bild 5. Trärännan som vattnet leds över ett skibord.



Bild 6. Det andra utskovet, även det har ett skibord.



Bild 7. Den östra utloppskanalen med stenskodda kanter.



Bild 8. Efter sågen kvarstår husgrunden och maskindelar av den tidigare maskinparken.



Bild 9. Spår efter en tidigare kvarnkanal som har lett förbi kvarnen.

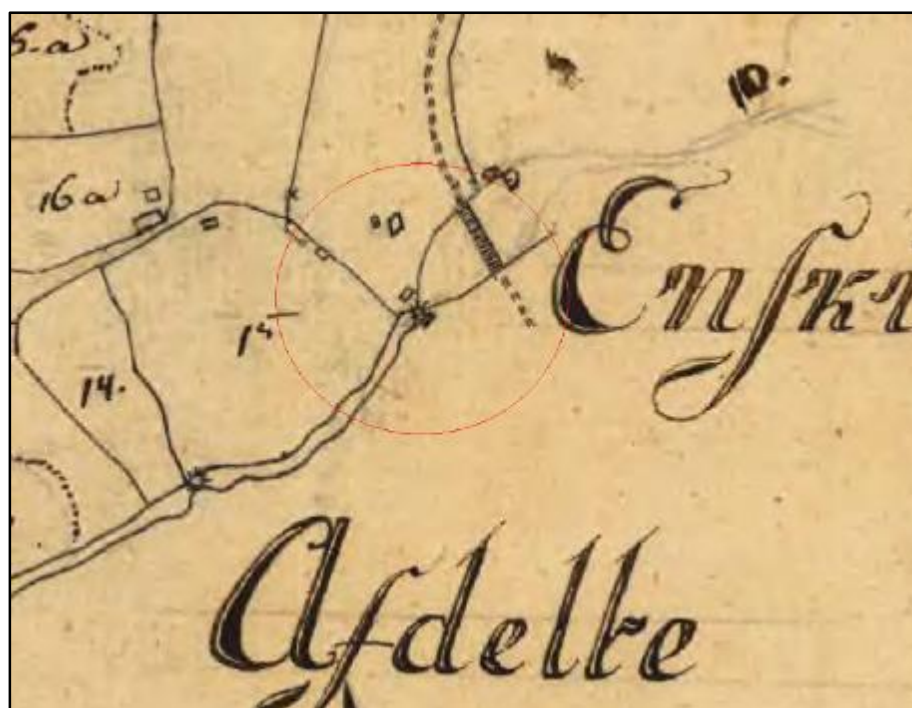


Bild 10. I sockeln finns spår av en tidigare öppning för vattenhjul/turbin.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Storskifte 1760, Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 2. Storskifte 1785, Lantmäterimyndigheternas arkiv.



Historisk karta 3. Syneförrättning 1889, akt 07-uph-s77.



Historisk karta 4. Här markeras Ramnåsa sågverk och kvarn. Numera är det bara kvarnbyggnaden som är kvar. Lägg märke till Sågplanen och järnvägsmarkeringen. Ekonomisk karta 1950, Rikets allmänna kartverks arkiv.



Historisk bild 1. Ramnåsa kvarn. Okänt årtal när fotografiet är taget. Lägga märke till att bilden är tagen innan överbyggnaden tillkom, jämför med historisk bild 2. (Ramnåsa Skogelag, 2002).

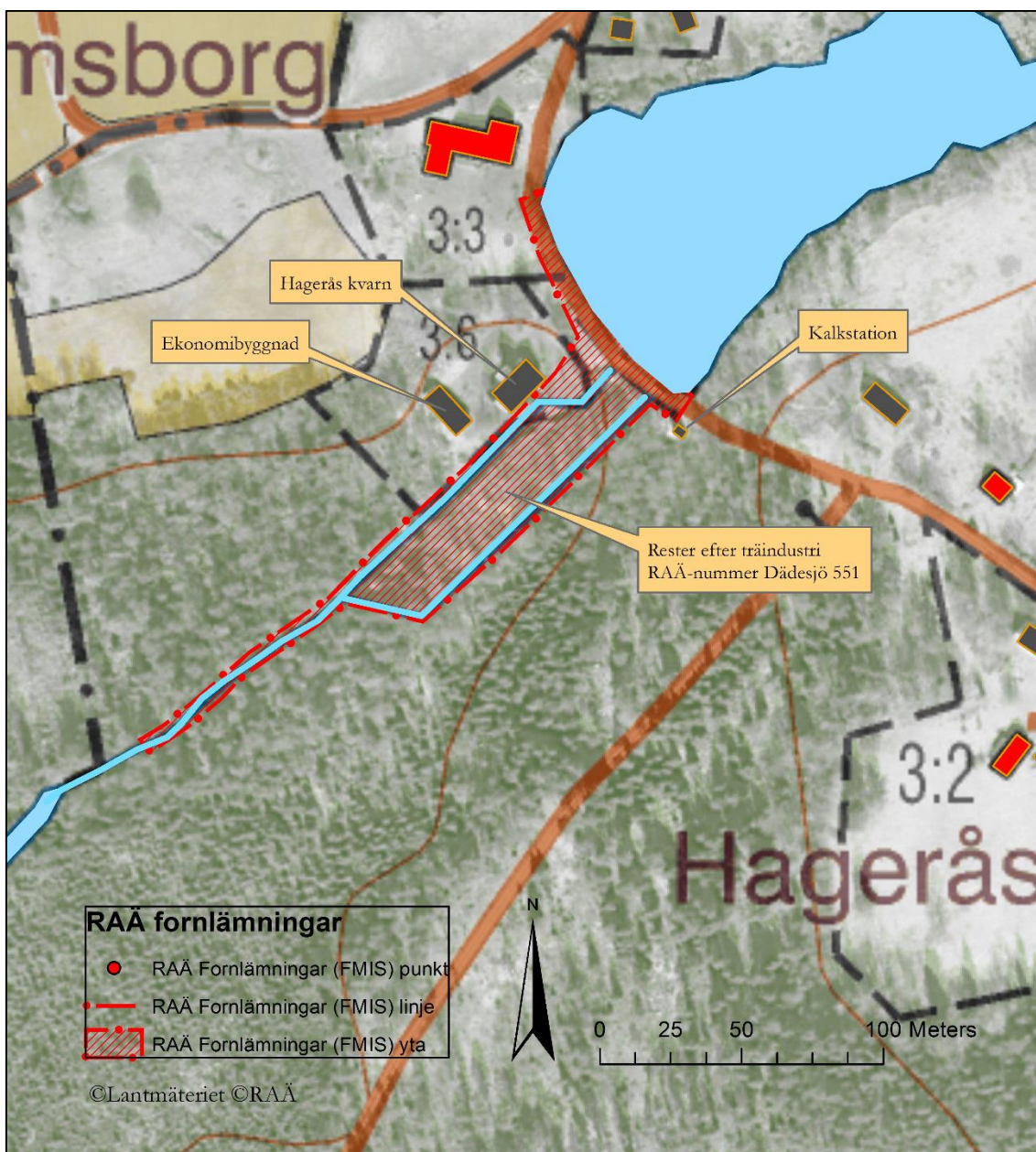


Historisk bild 2. Ramnåsa kvarn. Fotografi från Svenska kvarnar 1940.
Foto taget mot sydväst.



Historisk bild 3. Ramnåsa såg. När fotografiet togs var verksamheten nerlagd sedan ett 20-tal
år. Fotot är taget år 1979 (Ramnåsa Skogelag, 2002). Fotot taget mot nordöst.

KARTBILAGA HAGERÅS KVARN



14.LINNEBJÖRKE KVARN



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Dädesjö
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	Finns en vattenkraftsanläggning på platsen enligt Storskifteskartan år 1783. Det finns en kvarn- och sågetablering enligt Storskifteskartan år 1820.
<i>Lagskydd:</i>	Torde falla under 2 kap. Kulturmiljölagen. I nuläget klassad som Övrig kulturhistorisk lämning.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammvall, grunder av tidigare kvarn och såg, stenskodda utloppskanaler, hjulränna.
<i>Kärnvärden:</i>	Äldre kvarnplats med lång kontinuitet på platsen.

HISTORIK

På karta Storskifte från år 1783 beskrivs ägorna omkring kvarnen som *Torpet Sågens ägor*. Oklart vilken typ av kvarn eller såg det var här under slutet av 1700-talet. I Kronobergs länsstyrelses landskontors protokoll över kvarnar och sågar finns för Linnebjörke säteri följande nedtecknat: *Skattlagd den 26 Aug 1782 fastställd den 14 December 1782.*⁵² På storskifteskartan år 1821 markeras en kvarn- och såganläggning. Enligt skriften Svenska Kvarnar från år 1940 beskrivs kvarnen så här: *Kvarnen uppfördes 1870 i två våningar, nytt kvarnverk installerades senast 1923. Drivkraft: vattenfall, 5 m, från Linnebjörkeån lämnar drivkraft under hela året. Kvarnverket drives av 1 vattenhjul om 30 hkr, består av 2 par stenar, korngrynverk, skalare och samsikt*⁵³. År 1952 nedlades kvarnrörelsen. Kvarnen stod öde till slutet av 1960-talet, då man skrotade inventarierna och rev den⁵⁴.

Många personer var skrivna vid Linnebjörke Kvarn och såg, och kyrkböckerna visar att det även fanns en byggnad, som kallades Kasernen. Förmodligen var den byggnaden uppförd under den tid, då det fanns en tändsticksfabrik här (1875-1878)⁵⁵. Några fler belägg för en tändsticksfabrik har inte hittats.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarnmiljön har ett RAÄ-nummer, Dädesjö 550, Övrig kulturhistorisk lämning. Så här står det skrivet i FMIS: *Kvarlämning, ca 300x10-100 m (Ö-V), bestående av 1 dammvall, 1 kvarngrund och 2 vattenrännor. Dammvallen, belägen i områdets Ö del är ca 100 m l (N-S), intill 6 m br och intill 3 m h. Delvis av kallmurad sten. I dammvallen finns 2 öppningar med kallmurade vattenrännor. De är 100 resp 300 m l (Ö-V) och 3-5 m br. Vattenrännan i N har nyttjats som hjulränna. Omedelbart S om denna finns kvarngrunden. Den är 20x10 m (Ö-V), delvis av kallmurad sten och delvis av betong. I området ligger ett par kvarnstenar av betong, kraftigt vittrade. de är 1,5 m diam och 0,3 m tj. (Bild 1-4).*

Området består av en kallmurad dammvall med två öppningar, en hjulränna och kvarngrunder. Den norra öppningen i dammvallen leder till hjulrännan, där kvarngrunderna ligger strax söder om. Den norra öppningen och hjulrännan är torrlagda. En grusväg går genom området där kvarngrunden och dammvallen ligger strax öster om den vägbro som leder över vattendraget. Dammvallens södra öppning är redan uttriven och det är här vattenflödet sker. Dammen är avsänkt. Intill kvarngrunderna finns rester efter trä- och järndetaljer efter spetluckan, jämte de delvis gjutna grunddelar som finns. Det norra vattenflödet utgörs av en stenskodd, cirka 300 meter lång, kanal. Söder om finns det gamla kvarnbostället som fortfarande används till bostadsändamål.

⁵² Kronobergs länsstyrelse landskontoret GVIII 1 del 3 s. 16

⁵³ Svenska Kvarnar 1940

⁵⁴ Linnebjörke Rote, 2009

⁵⁵ Linnebjörke Rote, 2009

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

De grunder som idag är det enda som kvarstår är viktiga beståndsdelar som vittnar om den tidigare kvarn och såg som fanns här under en relativt lång historisk period.

Dammen och vattenvägarna

Vattenvägarna är väl avläsbara inom miljön med stenskodda kanter, dessa är viktiga beståndsdelar inom miljön liksom dammvallen. De är delar av samma system för utvinnande av vattenkraft.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö dominerar stenslämningar av husgrunder och dammvall liksom stenskodda kanter. Dessa är dock fragmentariska och det är svårt att avläsa dess tidigare funktion, platsen har ett visst kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Enligt den nya Kulturmiljölagen som säger att lämningar uppkomna innan år 1850 ska klassas som fornlämningar enligt 2 kap. KML, så bedöms denna rest efter en kvarn som fornlämning. Vid eventuella åtgärder inom miljön ska ett separat samråd ske enligt 10§ 2 kap KML med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet. I den södra dammöppningen, där vattenflödet sker idag, är det lämpligt att göra åtgärder för att få fria vandringsvägar. Där blir skadan på kulturmiljön minimal. Dammen är till stora delar redan avsänkt. Att använda det södra vattenflödet till natur- och vattenåtgärder är att föredra i kulturmiljöhänseende. Det norra vattenflödet utgör en allt för viktig beståndsdel i kulturmiljön, med den stenskodda kanalen, och ska bevaras.



Bild 1. Här syns dammvallen på båda sidor av åfåran tydligt, uppbyggd av mindre stenar och större stenblock.



Bild 2. En del av grunden till kvarnbyggnaden.



Bild 3. Kvarnkanal med stenskodda kanter.



Bild 4. Utloppskanalen som tidigare har lett bort vatten, numera med stillastående vatten börjar den att växa igen.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Röd rektangel markerar Torpet Sågen. Röd cirkel markerar en vattenkraftsanläggning. Storskifte 1783, Lantmäteristyrelsens arkiv.

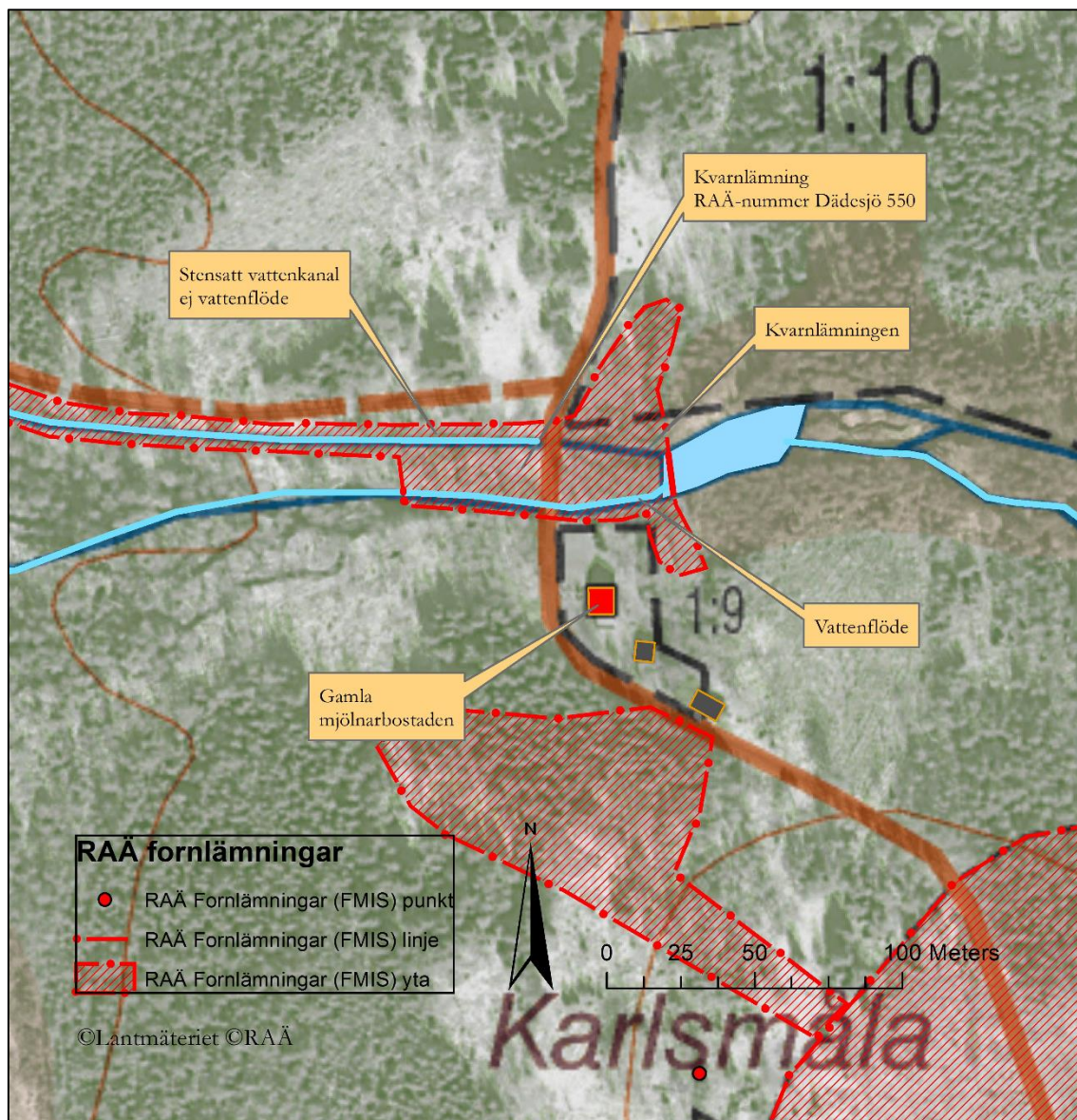


Historisk karta 2. Här markeras *Qvarn och Såg.* vid kvarnsymbolen. Storskifte år 1821, Lantmäterimyndigheternas arkiv.



Historisk karta 3. Här markeras Linnebjörke kvarn. Under 1950-talet fanns det fortfarande verksamhet på platsen. Lägg märke till de svartmarkerade byggnader söder om kvarndammen där det endast finns byggnadsgrunder kvar av idag. Ekonomisk karta 1950, Rikets allmänna kartverks arkiv.

KARTBILAGA KARLSMÅLA LINNEBJÖRKE KVARN



15.LINNEBJÖRKESJÖN



<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronoberg, Växjö, Dädesjö
<i>HARO:</i>	Mörrumsåns avrinningsområde 86
<i>Byggår:</i>	Troligen en sentida betongkonstruktion.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Lågt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Betongfundament för reglering av sjön.
<i>Kärnvärden:</i>	Reglering av Linnebjörkesjön.

HISTORIK

På 1800-talet företogs en sjöregleringsförrättning för Linnebjörkesjön. Man skulle bl.a. fastställa vilka som hade fiskerätt i sjön. I början på 2000-talet gjordes en ny mätning runt sjön och fastställdes lägsta och högsta vattennivån⁵⁶. Det finns inga belägg för att det bedrivits någon form av vattenkraftsanläggning på platsen, mer än regleringsanordningar.

BESKRIVNING AV MILJÖN

Reglering av Linnebjörkesjön sköts av ett skibord i betong och en mindre spettlucka.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Helbetsmiljön

Det finns inga belägg för att det bedrivits någon form av vattenkraftsanläggning på platsen, mer än regleringsanordningar. Utifrån historiskt kartmaterial finns inga vattenkraftsanläggningar markerade här. Möjligtvis kan Linnebjörkesjöns nuvarande regleringsnivå vara kulturhistoriskt intressant. Dock bör inga kulturhistoriska värden påverkas eller på något sätt gå förlorade på grund av en ändrad reglering av sjöns vattennivå. Miljön har ett lågt kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Ur kulturmiljösynpunkt finns inga invändningar mot eventuella åtgärder i miljön.

⁵⁶ Linnebjörke rote i Dädesjö socken. 2009

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Utsikt mot Linnebjörkesjön. Regleringsluckan i forma av spetlucka i övre bildkant.



Bild 2. Detaljbild över spetluckan.

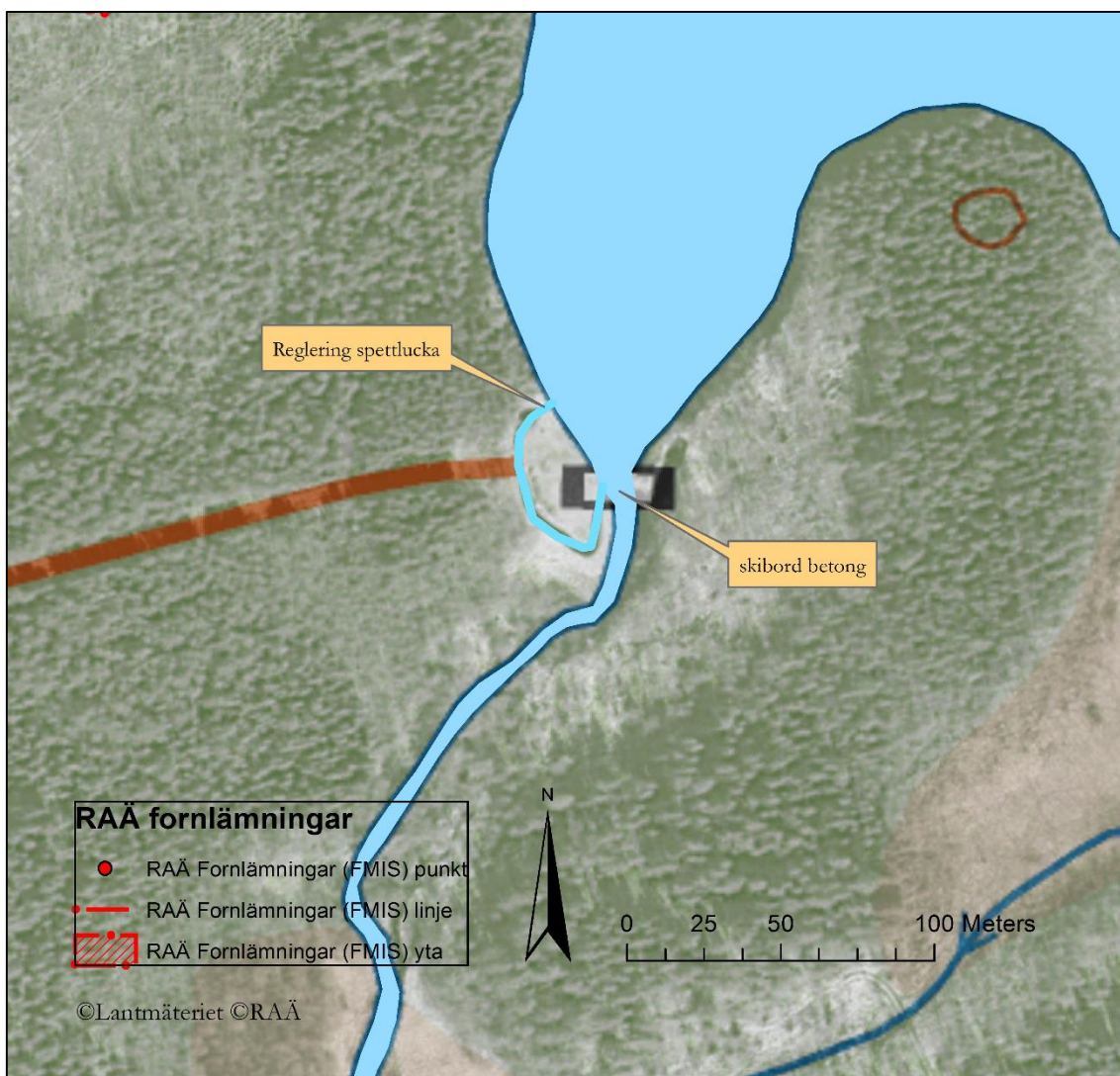


Bild 3. Linnebjörkesjön till höger i bild. Centralt nivåregleringen i form av spettlucka.



Bild 4. Skibordet i betong som reglerar vattennivån i Linnebjörkesjön.

KARTBILAGA FÖRDÄMNING LINNEBJÖRKESJÖN



16.NÄSBY KVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Växjö, Dädesjö

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Platsen är markerad i Laga skifteskarta år 1840 och som såg och kvarn i Laga Skifteskarta år 1849. De nuvarande byggnaderna är från 1910-talet.

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL

Kulturbeskydd:

Högt kulturbeskydd

Värdebärande beståndsdelar:

Välbevarad kvarnbyggnad med kvarvarande kvarnmaskiner, in- och utloppskanal, sågbyggnad, stenskodda fundament, turbinhus, ledarm.

Kärnvärden:

Representativ och välbevarad kvarn- och sågmiljö, typisk för industrialismens tidsepok och teknikutveckling samt som lokal mötesplats.

HISTORIK

Första gången som Näsby kvarn omnämns är 1846. *Näsby kvarn äges af byamännen gemensamt. År 1846 inställde sig undertecknade vid Näsby Byelags vattenverk i Dädesjö socken af Uppvidinge Härad, för att undersöka, beskriva och värdera nedannämnde Mjöl och Sågkvarn till försäkring i Kronobergs läns Brandstodsbolag uppgifne byggnader. No 1, En skattlagd Mjölqvarn 9 spanstenar = en diam av 1,5 m på kvarnsten. Huset av träd under tack af brädor., 9½ alnar långt, 8½ alnar bredt, 6½ alnar högt i gott skick, å öfvere botten en liten kammare med spisle. No 2, en skattlagd Sågkvarn 17 alnar lång 5¾ dito bred, 8 ½ aln hög under brädtak, samt norra sidan och västra gafeln brädfodrad å huset och allt innanrede med tvenne vattenhjul⁵⁷.*

Vidare står det skrivet i Gårdar och torp i Näsby: *År 1871 den 6 juni inställde sig undertecknade vid Näsby Kvarn i Dädesjö socken, för att undersöka och värdera nedannämnde till qvarnlägenheten hörande, af Näsby Byemän till försäkring i Dädesjö sockens Brandstodsbolag anmälde byggnader nemligen: No 1 Boningsbus av träd, i gott stånd, 32 fot långt, 27 fot bredt, 11 fot höga sidovägg, under tak av näfver och torv, samt bräder inredd till 2ne rum, kök och förstuga, samt vind⁶.*

I Laga Skifteskartorna från 1840-talet finns kvarn-och sågbyggnaden tydligt utmärkta, vilket visar på att platsen har fungerat som kvarn-och sågplats sedan i alla fall 1840 (Historisk karta 1 & 2).

Den nuvarande byggnadens grund är byggd av sten från Hovmantorp år 1906. Den maskin som står i en utbyggnad bakom kvarnen, åt V, är en tändkulemotor från omkring år 1927 och gav cirka 28 hästkrafter. Den är enligt uppgift gjord i Klavreström. Vid slutet maldes det främst grovt djurfoder. En maskin för betning finns på bottenplan. Den är besiktigad av Länsstyrelsen och anses som säker så länge man inte rör den. Det finns varken vattenhjul eller turbin kvar, så verksamheten fungerar inte. Turbinen ligger strax N om kvarnbyggnaden, sydöst om ekonomibygnaden strax norr om kvarnen.

Under 1950-talet var kvarnen och sågen fortfarande i drift (Historisk karta 3). Kvarnen kördes åtminstone fram till 60-talet. Sågen och kvarnen drevs tidigare med varsitt vattenhjul, men det byttes sedermera till turbin intill kvarnbyggnaden där en axel med utväxling drev båda verksamheterna. Det grundfundament som syns N om sågen, väster vägbanken, är det fundament som hjulaxeln vilade på (se bild 2).

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarnhuset liksom sågen ligger med den östra gavelsidan mot vägbron som även fungerar som dammvall (bild 1). Det finns två utskov i vallen och det har troligen funnits ett tredje som har reglerat vattnet förbi sågen tidigare men är numera

⁵⁷ Gårdar och torp i Näsby

igenfyllt (bild 2). Ett utskov med fyra spetluckor reglerar intaget till kvarnkanalen förbi kvarnhuset och ytterligare två utskov finns för reglering av dammen (bild 3-4). Mittutskovet med kvarnkanal och utloppskanalen närmast kvarnen går samman ca 50 meter nedströms dammvallen. Flertalet betongfundament är utplacerade tvärs över fårorna för att leda en järnstång mellan sig (bild 5). Denna axel var tidigare kopplad till en turbin i kvarnhuset och kraften har sedan även letts över till sågbyggnaden (bild 6).

Kvarnhusets sockel är uppbyggd av huggna rektangulära stenblock, i dess nedre kant närmast intaget finns två öppningar i sockeln, dessa är troligen öppningar för tidigare vattenhjul och turbin (bild 7). Byggnaden är uppford i två och ett halvt våningsplan och inuti byggnaden finns kvarninteriören kvar (bild 8). Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel och tvåluftsfönstren av trä har småspröjsade rutor. Sadeltaket är belagt med tvåkupigt lertegel. En ingång till kvarnen finns på dess östra gavelsida, det är en pardörr av två bräddörrar. Ovan denna finns även en enkeldörr på gavelröstet för att enkelt kunna lyfta in och ut mjölsäckar då kvarnen var i drift. Ytterligare en ingång finns på byggnadens norra långsida, även här är det en pardörr av bräddor (bild 9). Den västra gavelsidan har en utbyggd lägre del, även denna är klädd med rödslammad locklistpanel och har ett sadeltak belagt med tegel (bild 10).

Sågen som ligger tvärsöver åfårorna är uppbyggd i ett våningsplan, grunden är av natursten och fasaden klädd med vissa delar brädpanel och andra locklistpanel (bild 11-13). Sadeltaket är klätt med plåt. Inuti byggnaden finns en cirkelsåg (bild 14).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden liksom sågens läge vid vattnet vittnar om platsens tidigare funktion som kvarn -och sågplats. Att kvarnmaskiner liksom sågens maskiner finns kvar ger ett teknikhistoriskt värde och fyller också en pedagogisk funktion. En beståndsdel i miljön som visar på teknisk utveckling är den tillbyggda delen på byggnadens västra gavelsida för en tändkulemotor liksom den ledaxeln som är kopplad mellan kvarnen och sågen samt väl avläsbara spår i kvarnbyggnadens sockel efter tidigare vattenhjul och turbin. Strax norr om sågbyggnaden, omedelbart väster om bron, finns grundfundament och rester efter den hjulränna som en gång var en beståndsdel i att ge sågen den vattenkraft som behövdes.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med utskov och intagsluckor, dess indelning av strömfåran med strukturer av natursten liksom tydligt delvis stensködd kvarnkanal av huggen sten är viktiga beståndsdelar i miljön som gör den avläsbar som en tidigare kvarnmiljö.

Helbetsmiljön

Det är en välbevarad kvarn- och sågmiljö med väl avläsbara vattenvägar. Inom miljön finns även beståndsdelar som visar på teknisk utveckling över tid såsom kvarnmaskineriet och ledaxeln mellan byggnaderna från den tidigare turbindriften. Kvarnmiljön har även fyllt en social funktion som lokal mötesplats för den omkringliggande bygden. Miljön har ett högt kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Hänsyn ska tas till detaljer såsom grundfundament, och den ledaxel med tillhörande betongfundament, som förbinder kvarnen och sågen parallellt med vägbron/dammvallen.

Interiört finns flertalet bevarandevärda detaljer som tillsammans med de delar i utemiljön skapar en helhet och en läsbarhet i det kulturhistoriska värdet, som bör bevaras intakt. Detta för att inte förlora kunskapen i det materiella.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Kvarnhuset med gaveln mot vägen och dammvallen.



Bild 2. En intagskanal har tidigare lett förbi sågbyggnaden, men är numera igenfylld.



Bild 3. Utskovet till intaget som leder förbi kvarnen regleras med 4 spettluckor.



Bild 4. Vy över området och åfåror.



Bild 5. Ledarmen som förut ledde kraft mellan turbinen i kvarnen till sågen.



Bild 6. Ledarmen fortsätter in i sågbyggnaden.



Bild 7. I sockeln syns spår efter den tidigare turbinen.



Bild 8. Ett rensverk för att skilja ogräs och dylikt ifrån utsädet.



Bild 9. Kvarnhuset sett ifrån norr.



Bild 10. Den utbyggda delen på kvarnens västra gavelsida.



Bild 11. Sågens norra långsida.



Bild 12. Sågbyggnaden sedd ifrån sydväst.



Bild 13. Sågbyggnaden och kvarnbyggnaden längre bort i bild.



Bild 14. Interiörbild i sågen, en cirkelsåg syns här.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Laga Skifte 1840, Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 2. Här markeras kvarnen och sågen där de ligger än idag. Laga Skifte 1849, Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 3. Ekonomisk karta 1950, Rikets allmänna kartverks arkiv.

KARTBILAGA NÄSBY KVARN



17. BOSTORPS KVARN



Län, Kommun, Socken:

Kronoberg, Uppvidinge, Lenhovda

HARO:

Mörrumsåns avrinningsområde 86

Byggår:

Nuvarande byggnad från år 1900. Vattenkraftsetablering från år 1786 enligt historiska kartbelägg. Såg- och kvarnetablering på platsen från år 1792

Lagskydd:

Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Belägg för kvarnetablering från år 1786.

Kultuhistorisk värdering:

Kultuhistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar:

Kvarnbyggnad. In- och utloppskanal, damm och dammspegel, stenskodda kanalkanter

Kärnvärden:

Äldre kvarn- och sågplats som ägdes gemensamt av Bostorps byamän. Miljön har varit viktig för bygden som försörjningskälla och lokal mötesplats.

HISTORIK

Det finns en kvarnetablering markerad i Storskifteskartan år 1786 (Historisk karta 1). År 1844 markeras en *Såg och qvarn plan* på platsen, inom fastigheten (Historisk karta 2). Hur den tidiga kvarn- och sågetableringen under slutet av 1700-talet såg ut är oklart. Den kan varit en skvaltkvarn eller en typ av hjulkvarn på platsen jämte en typ av såg. Under mitten av 1800-talet finns belägg för en hjulkvarn. För kvarnen finns i kvarnkommissionens protokoll följande nedtecknat: *Tillåten i Konungens Befattningshafvandes utslag 21 Januari och Kammar Collegie utslag den 23 Aug 1832*.⁵⁸

En såg och kvarn fanns också tidigt nere vid bäcken, där en damm dämtes upp. År 1792 erhöles en resolution från Kungliga Befallningshavande för Bostorps byamän, att få bygga och gagna en husbehovssåg och kvarn. Man fick dock inte sälja av tillverkningen. På 1860-talet byggdes en hjulkvarn med växel. Jacob Möllare arrenderade den 1860-1900. Sågen hade hemmasmidd sågklinga s.k. nickesåg. Ny cirkelsåg byggdes 1882, enligt beslut på byastämman. Kvarnen ombyggdes till turbindrif 1900. Den gamla såldes på auktion för 100 kr och forslades bort. En av bönderna ville inte vara med om den nya kvarnen, men när den väl var färdig, betalade han sin andel. Sågföreståndare utsågs årligen. Sista sågräkningen är från 1918. Sågen och kvarnen drevs av arrendatorer, till den såldes omkring 1920. Kvarndriften lades ner år 1960-talet.⁵⁹

Vid ombyggnaden år 1900 försågs anläggningen med en Nydala-turbin. Den satt från början inne i kvarnen, men flyttades senare ut till ett turbinhus. MjölARBostaden uppfördes 1947 och ersatte ett torp på samma tomt. Tidigare låg också en smedja på tomt.⁶⁰

BESKRIVNING AV MILJÖN

Kvarn- och sågbyggnad är sammanbyggda, byggnaden för kvarnen är uppförd i två och ett halvt våningsplan medan sågen är i ett våningsplan och ställt i vinkel ut ifrån kvarnhuset på dess östra långsida (bild 1-4). Fasaden är klädd med rödslammad locklistpanel, fönster är placerade symmetriskt i fasaden, det är mestadels enluftsfönster med markerad mittpost och småspröjsade rutor. De är klädda med vita fönsterfoder.

Dammen regleras dels med ett utskov som i sin tur regleras med två spettluckor (bild 5-6). Ytterligare ett utskov reglerar intaget till turbinsumpen, möjligen har denna reglerats med sättluckor (bild 7). Då de är i relativt dåligt skick är det svårt att se. Ovan betongsumpen finns ett mindre utbyggt troligt turbinhus (bild 8).

⁵⁸ Kronobergs länsstyrelse landskontoret GVIII 1 del 3 s. 14

⁵⁹ Lenhovdäkronikan 2005

⁶⁰ Kvarn- och såginventering 1999

Vattnet leds efter turbinen vidare i en utloppskanal som leder inunder kvarnen och fortsätter i en rak kanal med stenskodda kanter (bild 9).

Kvarn-och sågbyggnaden är i behov av underhåll då delar av taket på de båda byggnaderna har fallit bort.

På fastigheten finns även ett bostadshus och en garagelänga.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden liksom sågen är viktiga värdebärande delar inom miljön då de visar på platsens kulturhistoriska sammanhang. Tillbyggt turbinhus och betongsump visar på teknisk utveckling då turbin installerades. Dess karaktärsdrag utifrån placering, volym, öppningar för portar och turbinhus samt turbinsump är viktiga värdebärande beståndsdelar hos byggnaden.

Dammen och vattenvägarna

Dammen med utskov och intag till turbinhus liksom den tydligt stenskodda utloppskanalen är viktiga beståndsdelar i miljön som gör den avläsbar som en tidigare kvarn-och sågmiljö. Ytterligare en värdebärande del inom miljön är sidofåran med stenskodda kanter.

Helbetsmiljön

Kvarn-och sågmiljön är representativ för den förindustriella etablering som använt sig av vattenkraft och som sedan har utvecklats tekniskt under industrialismens tidevarv. Byggnadens historia berättar också om bondesamhällets försörjningsvillkor där kvarn och såg var viktiga funktionsbyggnader för människorna samt på kollektivt ägande av dessa liksom en social mötesplats för bygden. Miljön har ett kulturhistoriskt värde.

FÖRSLAG TILL KULTURMILJÖHÄNSYN

Vid eventuella ingrepp i miljön är det ur kulturmiljösynpunkt viktigt att bibehålla de stenskodda kanalerna. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Detta görs lämpligen genom att samråda med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

I och med den tidiga kvarn- och sågetableringen från 1700-talet och framåt, bör en hänsyn tas till att det kan finnas rester efter denna tidiga etablering som grundrester eller andra spår i området.

BILDER AV MILJÖN 2016



Bild 1. Kvarn-och sågbyggnaden.



Bild 2. Delen för sågen är utbyggd och vinkelställd mot kvarnhuset.



Bild 3. Kvarnbyggnaden sedd ifrån norr.



Bild 4. Sågbyggnaden.



Bild 5. Vy över dammen.



Bild 6. Utskovet som reglerar dammen, endast en spettlucka kvarstår.



Bild 7. Intaget till betongsumpen.



Bild 8. Utskovet som reglerar intaget till betongsumpen och turbinhuset.



Bild 9. Utloppskanalen som kommer fram under huset.



Bild 10. Den angränsande bostaden.



Bild 11. Utloppskanalen med stenskodda kanter.

HISTORISKA DOKUMENT, KARTOR OCH BILDER



Historisk karta 1. Inom rödmarkeringen markeras en kvarn öster om broläget vid Bostorps kvarn under slutet av 1700-talet. Vad det rör sig om för kvarntyp är oklart. Dammen som markerad här är också betydligt mindre än den utbredning som finns idag. Storskifte år 1786, Lantmäteristyrelsens arkiv.

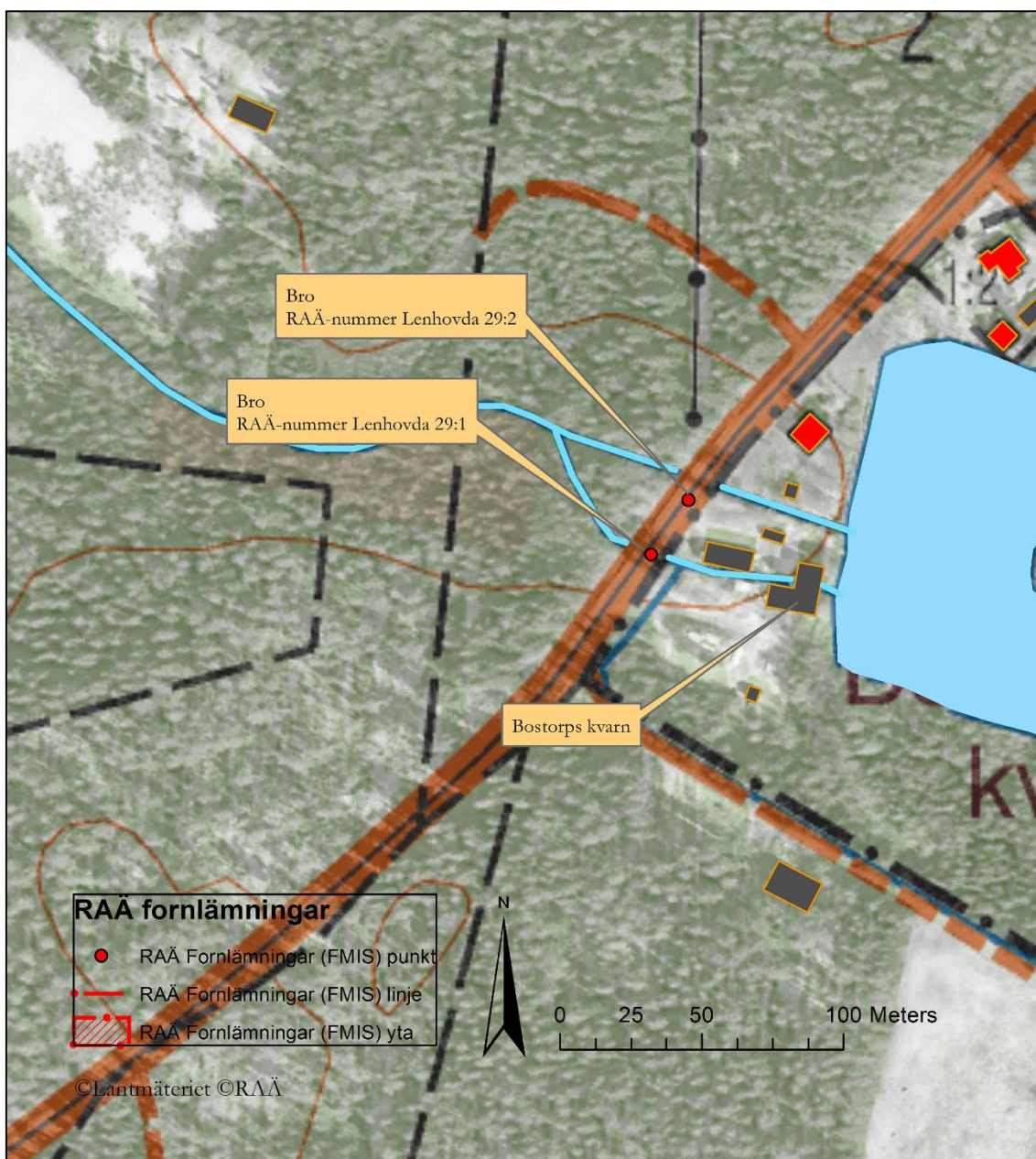


Historisk karta 2. Här markeras en Säg och qvarn plan. Lägg märke till att Bostorps kvarns gränser är desamma än idag. Laga Skifte år 1844, Lantmäteristyrelsens arkiv.



Historisk karta 3. Här markeras en kvarnsymbol jämte en sågsymbol inom den röda markeringen. Lägga märke till att bostorps kvarns gräns är densamma än idag. Laga Skifte år 1848, Lantmäterimyndigheternas arkiv.

KARTBILAGA BOSTORPS KVARN



LITTERATUR

Förteckning över elektriska kraftanläggningar i Sverige år 1923. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 22. Statens offentliga utredningar 1924:48. Stockholm 1924

Gustafsson, Inge, Lissing, Claes & Schön, Harald (red.), *Skogen - vårt levebröd i hundra år: några glimtar från skogs- och träindustrin kring Åry bruk och Hemmesjö socken*, Hemmesjö hembygdsförening, Hemmesjö, 2001

Gårdar och torp i Näsby. Okänt årtal

Hovmantorp-Furuby årskrönika, Hovmantorp-Furuby hembygdsförening, Hovmantorp, 2009

Häkli, Esko (red.), *Ingen dag utan papper: om papper och dess roll som kulturbärare*, Söderström, Helsingfors, 2008

Högnalövs rote i Ursåsa socken: beskrivning och innehavare av gårdar, torp och backstugor under åren 1800-1972, Hembygdsförening, Uråsa

I Hemmesjö socken: möt människor, miljöer och händelser i Hemmesjö socken från det förra sekelskiftet fram till idag, Hemmesjö hembygdsförening, Hemmesjö, 2012

Inventering av förorenade områden, Länsstyrelsen Kronoberg. Meddelande 2005:09

Johansson, Karin, *En Smålandssocken: folkliv i gamla Ö. Torsås*, K. Johansson, Ingelstad, 1993

Kvarn- och såginventering 1999. Växjö kommun.

Lenhovda: en värendssocken berättar, Hembygdsföreningen, Lenhovda, 1948

Linnebjörke rote i Dädesjö socken: historia, minnen och människor, Dädesjö hembygdsförening, Dädesjö, 2009

Länsstyrelserna och Vattenmyndigheten Södra Östersjön. *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning. Mörrumsåns avrinningsområde.* November 2012

Ohlén, Carl-Eric, Sydow, Waldemar von & Björkman, Sten (red.), *Svenska gods och gårdar. D. 45, Småland: Kronobergs län (östra delen): Kinnevalds, Konga, Norrvidinge och Uppvidinge härader*, Svenska gods och gårdar, Uddevalla, 1940 Svenska gods och gårdar i Kronobergs län östra. Uddevalla 1940

Ramnåsa skogelag, Dädesjö hembygdsförening. Lenhovda, 2002

Skye rote i Uråsa socken 1800-1970. Uråsa Hembygdsförening. Okänt årtal

Winning, Jacob (red.), *Svenska kvarnar*, Svenska Yrkesförl., Hälsingborg, 1940

Östra Torsås Hembygdsförenings årsbok 1950. Nya Växjöbladets boktryckeri, Växjö 1950

Östra Torsås Hembygdsförenings årsbok N: r 9, 1964-65

OPUBLICERAT MATERIAL

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1920, aktnr: 07-öst-734

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning 1948, aktnr: 07-urå-118

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1926, aktnr: 07-hem-67

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1926, aktnr: 07-hem-67

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1700, aktnr: 07-hem-30

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1840, aktnr: 07-däd-20

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1840, aktnr: 07-urå-3

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1856, aktnr: 07-öst-25

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte, Ägoutbyte 1848, aktnr: 07-lej-2

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Sammanföring 1956, aktnr: 07-fur-205

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1780, aktnr: 07-fur-15

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1785, aktnr: 07-däd-27

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1798, aktnr: 07-teg-2

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1821, aktnr: 07-däd-15

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1912, aktnr: 07-teg-41

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Uråsa socken Brändekvarn nr 1, aktnr: F79-3:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1700, Hemmesjö socken Åryd nr 1, aktnr: F25-10:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1709, Uråsa socken Skye nr 1-6, aktnr: F79-8:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1838, Furuby socken, Kårestad nr 1-16, aktnr: F19-8:6

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1844, Lenhovda socken Bostorp nr 1-5, aktnr: F40-3:3

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1849, Dädesjö socken Näsby nr 1-7, aktnr: F15-18:4

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1854, aktnr: F99-9:3

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1873, Tegnaby socken Tegnaby nr 1-16, aktnr: F69-3:9

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1786, Lenhovda socken Bostorp nr 1-15, aktnr: F40-3:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1746, Tegnaby socken Tegnaby nr 1-16, aktnr: F69-3:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1763, Östra Torsås socken Ingelstad nr 1-11, akt F99-9:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1776, Furuby socken Kårestad nr 1-16, aktnr: F19-8:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark, utägor 1783, Dädesjö socken Linnebjörke nr 1-8, aktnr: F15-14:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/ utägor 1760, Dädesjö socken Ramnåsa nr 1-11, aktnr: F15-20:2

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1770, Östra Torsås socken Ingelstad nr 1-17, akt F99-14:1

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1949, Östra Torsås aktnr: J133-4E8j52

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1950, Furuby aktnr: J133-5F0a52

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1950, Hagerås aktnr: J133-5F2b52

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1950, Linnebjörke aktnr:
J133-5F3c52

WEBBREFERENSER

Kvarn-och såginventering. Länsstyrelsen Kronoberg

Länsstyrelsens WebbGis. Biotopkartering vandringshinder

Länsstyrelsens WebbGis. Särskilt värdefulla vatten, Riksantikvarieämbetet

Ortnamnsarkivet SOFI

Uråsa Hembygdsförening. Årtal för Uråsa, Sammanställning. 2015

